

AURINKOPEURA V

Suomen muinaistaideseuran julkaisuja
Hämeenlinna 2010

Toimittaja Helena Saarikoski
Taitto Laura Hakalisto
Käännökset Ilmari Lauhakangas
Kannen layout ja kuvat Kai Skyttä
Takakannen teksti Helena Saarikoski

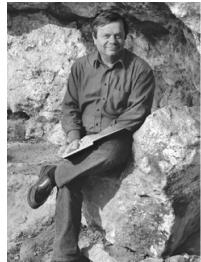

© Suomen muinaistaideseura ry
ISBN 978-951-95415-4-9
Painopaiikka Joutsen Paino Oy, Lappeenranta

SISÄLLYSLUETTELO

Lascaux Norbert Aujoulat	4
Siipi, vesilintu, voimaeläin Tutkimus kahden kivikautisen kalmiston lintulöydöistä Kristiina Mannermaa	12
Juvan lintu ja muita myöhäisrautakautisia linturiipuksia Juha Ruohonen	82
Linnut permiläisissä pronssivaluissa Antero Kare	100
Ilmanlintu, taivaanjumala Pertti Koskimies	124
Lintuja ja ihmisiä Pekka Laaksonen	142
Suomalaisen linnunnimistön historiaa Kaisa Häkkinen	160
English summaries of articles	182

Norbert Aujoulat

Norbert Aujoulat is the Head of the Cave Art Department at the Centre National de la Préhistoire (CNP), National Prehistory Centre. A key figure at France's National Centre for Prehistory, Norbert Aujoulat has been fascinated by the Lascaux Cave ever since his first visit back in 1970 and has spent several years researching its ancient art. In successive chapters, he takes us on a thorough exploration of the historic site, detailing the geological and archaeological background of the area and guiding us through the individual chambers and paintings from their very beginnings right up to the present day.

Kaisa Häkkinen

FT Kaisa Häkkinen on Turun yliopiston suomen kielen professori, Helsingin yliopiston suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen dosentti ja Åbo Akademin suomen kielen dosentti. Hänen erikoisalojaan ovat suomen kielen historia, erityisesti sanahistoria, etymologia ja suomen kirjakielen kehitys, sekä suomen ja sen sukukielten tutkimuksen historia. Tällä hetkellä keskeisin tutkimuskohde on Mikael Agricolan kieli ja suomen kirjakielen syntyvaiheet.

Pertti Koskimies

Pertti Koskimies on humanismista ja etenkin ihmisen luontosuhteesta kiinnostunut lintutieteilijä ja maastobiologi. Hän on syntynyt 1956 ja valmistunut filosofian lisensiaatiksi Helsingin yliopistosta 1989. Koskimiehen keskeisiä tutkimuskohteita ovat pohjoisista petolinnuista etenkin tunturihaukka, kalasääski ja kotka, itäsuomalaisten soiden, lintuvesien ja luonnonmetsien linnusto sekä Suomen linnuston pitkääkaiset kannanmuutokset. Koskimies on toiminut tutkijana mm. Helsingin yliopistossa ja Ympäristöministeriössä ja suunnitellut Suomen linnuston seurantajärjestelmän ihmisen aiheuttamien ympäristömuutosten ilmentämiseksi. Vuodesta 1993 alkaen hän on toiminut vapaana tutkijana, tietokirjailijana ja tiedetoimittajana.

Kristiina Mannermaa

Filosofian tohtori Kristiina Mannermaa on tutkija Helsingin yliopiston arkeologian laitoksella, hän väitti Helsingin yliopistossa v. 2008 lintujen merkityksistä kivikauden kulttuureissa Itämeren alueella. Tällä hetkellä hän toimii vapaana tutkijana aiheinaan mm. Pohjois-Euroopan kivikautisista hautoista löytyneet eläinten luut ja niiden tulkinta, ja merimetsojen historia Itämeren alueella.

Pekka Laaksonen

Professori Pekka Laaksonen on Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran eläkkeellä oleva Kansanrunousarkiston johtaja, monien kulttuurihistoriaa ja kansanperinnettä käsittelevien teosten kirjoittaja ja toimittaja, lintumies poikansa Juhana tavoin.

Juha Ruohonen

FM Juha Ruohonen on Turun yliopiston arkeologian oppiaineen asistentti.

Antero Kare

Taiteilija, 100 näyttelyä, joista 40 kansainvälistä, julkaisut 5 kirja, joista yksi on Myanndash, Rock Art in the Ancient Arctic.

LASCAUX

Norbert Aujoulat

Syyskuun 12. päivänä 1940 ranskalaisesta Montignacin kylästä läheiselle kukkulanrinteelle seikkailemaan lähteneet neljä teiniä löysivät sattumalta seinämästä aukon. Aukosta johti käytävä luolaan ja sen kammioiden verkkostoon. Nämä paljastuivat mykistävät 17000 vuotta vanhat Lascaux'n maalaukset, elävää kuvasto eläimiä ja muita hahmoja. Löytö osoittautui erääksi 1900-luvun arkeologian suurimmista. 1950-luvulle tullessa kävijöiden määrä alkoi kuitenkin aiheuttaa maalausten rappeutumista, ja jo vuonna 1963 kulttuuriministeriön oli suljettava luola yleisölle. Norbert Aujoulat, eräs Ranskan Kansallisen Esihistoria-keskuksen avainhenkilö, joutui Lascaux'n luolan pauloihin heti ensimmäisellä vierailullaan. Vuodesta 1970 lähtien hän on tutkinut sen muinaista taidetta. Perättäisissä luvuissa Aujoulat vie meidät perusteelliselle löytöretkelle tähän merkittävään paikkaan kuvaileen geologista ja arkeologista taustaa kuljettaen meitä kammiosta toiseen, maalaus maalauseltelta varhaisimmista kohti nykypäivää.

Kuulostaa fiktiolta, kun alan kertoa todellisesta seikkailusta, joka johti arvokkaimman esihistoriallisen luolataidelöydön jäljille. Kaikki alkoi siitä, kun neljä Montignacin kylän koulupoikaa, J. Marsal, M. Ravidat, G. Agnel ja S. Coencas päättivät uteliaisuutensa ajamina uskaltautua hivuttautumaan kylän vastapäisen kukkulan kapeasta raosta. Saavuttuaan aukkoa peittävän louhikon¹ juurelle he etenivät vielä tärkeämpään tilaan, joka myöhemmin nimettiin Härkien saliksi². Vielä oli kuljettava muutamia kymmeniä metriä päästään Pitkittäiskäytävän² suulle. Paikan ahtaus ja hämäryys, jonka valaisi hetkeksi vain häilyvä liekin kajo, osoittautuikin havainnoinnin kannalta parhaaksi ja teki mahdolliseksi ensimmäisten maalausten löytymisen 12. syyskuuta 1940.

Luolan kunnostustyöt, jotka alkoivat hieman toisen maailmansodan jälkeen, helpottivat kuvasaleihin pääsemistä, ja turismi kasvoi vuosi vuodelta paikan maineen levittyä. Vuoden 1955 jälkeen huomattiin kuitenkin ensimmäiset merkit vaurioitumisesta, kun seiniin tiivistyneet vesipisarat valuttivat mukanaan esihistoriallisia värejä. Tutkimukset paljastivat, että vierailijoiden hengityksestä aiheutunut hiiliidioksidipitoisuuden kasvu muutti ilman vesihöyryyn happamammaksi, joka seiniin tiivistyessään syövytti kivipintaa. Luonnolliset tekijät voimistavat tästä rapautumista, erityisesti eräs Kuiluonkalon² pohjalla oleva hiiliidioksidia ajoittain päästelevä lähde. Lisäksi valon-

lähteiden läheisyydessä alkoi esiintyä vihreää leväkasvustoa kivipinnoissa.

20. huhtikuuta 1963 Ranskan kulttuuriministeriö sulki luolan yleisöltä. Vierailujen loppuminen, vahinkojen aiheuttajien poistaminen ja ilmastollisten olosuhteiden normalisoiminen palauttivat luolalle sen alkuperäisen loiston, tai ainakin tilanteeseen, joka vallitsi löydettäessä.

Lieventääkseen pettymystä, joka aiheutui luolien sulkemisesta, Dordognen aluehallinto päätti luoda jäljennöksen pyhäöstä lähelle varsinaista paikkaa. Vain edustavimmat osat, Pitkittäiskäytävä² ja Härkien Sali², tultaisiin jäljentämään.

Eläin- ja kuvioaiheisten maalausten ja kaiverrusten tutkimus viittaa siihen,

että suuri ihmisyhmä olisi suunnitellut ja toteuttanut työn suhteellisen lyhyessä ajassa nuoremmalla Solutrean³ kaudella (16,500 eaa.). Tällaisen ajoituksen puolesta puhuu kivialines sekä luuaineekselle tehdyt hiili-14-ajoitukset. Puuhilien puuttuminen värisekoituksista, piirrosten uloimmista kerroksista otettujen näytteiden perusteella, estää suoran ajanmäärityksen. Vain maasta löydettyistä kappaleista, hiiltyneistä luista tai puuaineeksesta, voidaan tehdä tällaisia tutkimuksia. Tätä tutkimustapaa tukee havainto, että luolasta ei ole todisteita yhdestä ihmisten asumiskaudesta, joka olisi kestänyt koko vanhemman paleoliittisen ajan.

Kuva. 2: Kahden härän välissä ryhmä putoavia okranvärisiä peuroja.

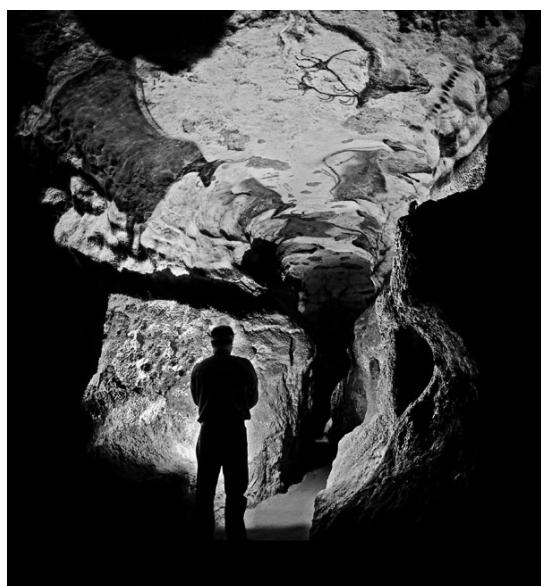
Tämä pyhättö pitää sisällään noin 2000 kuvioita – geometrisiä, eläimiä ja ihmisiä, maalattuja tai kaiverrettuja, jotka ovat levittyneinä lähes kaikkialle luolan sisäseiniin. (Kuva. 1-2). Osa Härkien salin² taiteesta, joka lukeutuu

paleoliittisen kauden suurenmoisimpiin, on tehty pyöreään, luolan pohjalta loivenevasti lähtevään seinämään. Liikkeen illusioon tämän valtavan freskon saa tarunomainen eläin, yksisarvinen, joka työntää edellään hevoslaumaa,

joka puolestaan yhdistyy keskeneräiseen isokokoiseen härkään. Vastapäisellä seinällä on samankaltainen liikkeen kuvaus, mutta se koostuu pääasiassa nautakarjasta. Nämä mustat härät tasapainottavat kokonaisuutta. Hieman loitompana gallerian keskiosasta on näiden kahden liikkeen yhtymäkohta, joka konkretisoituu laumana punaisia peuroja (Kuva. 2).

Linjassa edelliseen tilaan asettuvaa Pitkittäiskäytävää² pidetään oikeutetusti paleoliittisen taiteen (19,000–8,000 eaa.) kulminaationa(kuva.3). Seinien yläosat ja ensimmäisten metrien matkalta myös alaosat ovat kauttaaltaan kuvioituja. Tässä "Esihistorian sikstiiniläiskappelin" kuvastossa toistuvat klassiset esihistorialliset eläintemmat: alkuhärät, hevoset, vuohet sekä vastakkaisissa ääripäissä peurat ja biisonit. Tämä on suurten töiden sarja, johon voidaan lukea "Kiinalainen hevonen", "Neljä punaista nautaa", "Suuri musta härkä", "Pienten hevosten lauman ympäröimä putoava nauta", "Uhmakkaat alppivuohet", "Selällään oleva hevonen". Ei-esittävät kuvat koostuvat nelikulmaisista merkeistä, yhteenliittyneistä, ristikäisistä tai riveittäisistä. Ne kuvittavat yksittäin joista kallionseinämää.

Kuva. 3: Pitkittäiskäytävän sisääntuloaukko,

"Esihistorian Sikstiiniläiskappeli"

Jos palaamme hieman takaisinpäin Härkien Saliin², joka avautuu oikean seinän juurella pitkäksi käytäväksi, näemme, että se koostuu Käytävästä², Holivistosta², – sivusuuntaisesta muotoutumasta, jonka perältä aukeaa ovi Kuilulle², Pääsalille² ja – luolan kauimmaiselle jatkeelle – Kissaeläinten onkalolle². Sadan metrin matkalla kuvien määrä kasvaa, kunnes Holivistossa koko katto ja seinät ovat lähes tuhannen kuvan peitossa. Jotkut näistä ovat hyvin isoja. Mahtavimmat sommitelmat luovat paikkaan loistokkuutta: uivat peurat, toisiaan vasten nojaavat biisonit (Kuva. 4), iso musta nauta (Kuva. 5), kuten myös neliomäiset merkit², jotka jäävät hieman piloon seinässä olevan ulkoneman alle.

Lascaux

Norbert Aujoulat

Näissä perättäisissä tiloissa kontrasti on tärkeämpi verrattuna aiempiin galeroihin. Se liittyy lähinnä toteutustapoihin, jotka ovat erilaisia yhtäältä värisä puolesta, jossa on enemmän okraa, kuin myös siinä, että tilassa on suuri joukko kaiverrettuja tai kaiverrettuja ja maalattuja töitä. Kahdessa ensimmäisessä tilassa on vain maalaamalla toteutettuja töitä.

Kuva. 4: Diptyyki "Biisonit vastakkain", jossa maalaus muodostaa kolmiulotteisuuden vaikutelman.

Kuva. 5: Suuri musta nauta pienien hevosten ympäröimänä.

Sitä eteenpäin niiden teho hieman vaimentuu biisonien hyväksi. On huomattava, että nämä 26 biisonia sijaitsevat luolan kolmessa ääripäässä (Selälään olevan hevosen tila², Kissojen kammio² sekä Kuilu²). Seuralaisena on alppivuohi lukuisine toisintoinneen, mutta aina hieman syrjemmässä. Peurat ovat lukumäärissä kakkossijalla 90 yksilöllään, jotka sijaitsevat lähellä hevosia ja alkuhärkiä.

Eläinhahmojen sijoittelua analysoitaessa havaittiin, että hevoset olivat aina

Lascaux'n taiteessa huomattavaa on muiden seikkojen ohella kuvien paljous: se sisältää lähes seitsemäsosan Ranskan tunnetuista luolamaalaauksista. Yhteensä on laskettu 1963 teosta, joista 915 eläinhahmoja, 434 merkejä, 613 tunnistamatonta kuvaaa ja yksi ihminen.

Eläimistä hevosteema on vallitsevin 364 kuvan edustuksellaan. Alkuhärkiä on vain 28, mutta niiden visuaalinen teho on voimakas kahdessa ensimmäisessä tilassa suurikokoisine yksilöineen.

alkuhärkien alapuolella ja härät taas peurojen. Hevosteema oli siis aina ensimmäinen, minkä jälkeen tulivat alkuhärät ja sitten peurat. Nämä sarjat toistuvat jatkuvasti joka puolella luolastossa.

Tämä kronologinen järjestys «Hevoset-Alkuhärät-Peurat» on sitova voima, joka todistaa tämän luolataiteen tietoisesti rakennetusta luontesta. Toinen päätelmä seuraa: töiden sijoittelu ei rajoitu vain järjestelmälliseen asetteluun eri seinämiin, vaan se noudattaa tiettyä aikajärjestystä. Eläinten systeemattinen ketjuttaminen viittaa siihen, että on noudatettu rakenteellista menetelmää myös ajallisessa ulottuvuudessa eikä vain tilallisessa, kuten aiemmin osoitettiin.

Tutkittaessa eläinten turkkien luonnetta osoittautui, että kuvattujen lajien ja vuodenaikojen välillä on yhteys. Vuodenaikojen analyysi paljasti, että hevoset on kuvattu turkkiensa perusteella talven lopussa tai kevään alussa, alkuhärät kesällä ja peurat syksyllä. Nämä jaksot vastaavat kullakin lajilla pariutumiskauden alkua, vaikka itse parittelua ei ikinä seinillä kuvatakan. On huomattava, ettei tämä välttämättä tarkoita töitä luodun kuvattuina vuodenaikoina.

Meidän tulee tarkastella lähemmin edellä esitettyjä havaintoja maalausten ja kaiverrusten toteuttamisjärjestyksestä. Todetaan siis, että nämä kaksi täsmäävät hyvin tarkasti. Luolamaalausten kronologia seuraa eläinten turkkien ja käytöksen muutoksia. Graafisessa sarjassa «Hevoset-Alkuhärät-Peurat» on päälekkäisyys syklin «Kevät-Kesä-Syksy» kanssa. Siihen liittyy ajatus eläinten parittelun alkamisesta. Lascaux'n maalausten toteutus noudattaa järjestystä, joka on kaksinkertaisesti ajankohdalle alisteinen, sekä käytännön työn että merkityksen suhteen.

Graafisten sarjojen ja biologisten syklien päälekkäisyys korostaa pyhäköön suurta yhtenäisyyttä. Luolamaalausten toteuttaminen on tapahtunut järkeillysti, mikä näkyy hahmojen kurinalaisessa sijoittelussa sekä tarkassa ajallisessa logiikassa. Nämä havainnot viittaavat siihen, että Lascaux'n taidete on luotu rajattuna aikjaksona, kenties vain yhden sukupolven aikana. Viimeisin arvio toteutusajasta, 18,600 vuotta ennen nykyhetkeä, perustuu Kuilun² aluetta tutkitaessa löytyneen nuolenkärjen palasen radiohiiliajiotukseen. Todistuskappaleet siis viittaisivat aikajänteelle nuorempi Solutreinen³ (17,000-15,000 eaa.) ja Badegoulien (17,000-15,000 eaa.). Lukuisat muut seikat vahvistavat tämän oletuksen, kuten eläinten siluettien muoto, joka on kaikin puolin verrattavissa maalauskiin, jotka löydettiin Fourneau-

du-Diable-luolasta² ja Roc de Sers-kalliolipasta², jotka on ajoitettu erityisen luotettavasti nuoremmalle Solutreeiselle³ kaudelle (17,000-15,000 eaa.) tai toistuvat teemat, kuten ihmisen ja biisonin kohtaaminen. Lascaux'n taide ilmentää Magdalenien³-kauden (19,300-12,000 eaa.) suuria kehityslinjoja kuitenkin samalla säilyttäen Solutreeisen³ (21,000-12,000 eaa.) perinteet.

Nuoremmalta paleoliittiselta kaudelta¹ (17,000-10,000 eaa.) lähtien ja epäilemättä kauan ennen sitä, ihmisen on luonut säätöjä kaikkien elämänsä tekojen, pyhien tai maallisten, luokitteleluun ja rytmittämiseen. Uskontojen historia osoittaa, että tiettyt tavat ja perinteet löytyvät kaikista niin kutstuista primitiivisistä yhteisöistä. Ne toistuvat yleismaailmallisina riippumatta ajasta, alkua joista nykypäivään, ja riippumatta paikasta,

Siperiasta Amazonin sademetsiin. Näiden käytäntöjen joukossa tilan pyhittäminen on eräs pysyvimmistä. Pyhittäminen tekee onkalosta rajallisen tilan, kun se on tutkittu kauttaaltaan. Reitti merkitään kattoon tai lattiaan jätetyillä omistajuudesta kertivilla merkeillä. Näin suljettu tila saa rakenteen erottuu ulkopuolisista, joissa tila on rajaaton ja kaoottinen. Säännöstöllä piti velvoittaa jokin väestörykelmä, jopa pysyvä asukasryhmä.

Tämä huomio maanalaisen tilan pyhittämisestä nostaa tiettyjä väistämät-

Euroopan kulttuuriajanjaksot Keski-Euroopassa käytössä olevan termiston mukaan.

Lascaux:n kartta

ja
ta

Fournau-du-Diable ("Paholaisen kattila") on luola Lascaux:ista pohjoiseen n. 40 km päässä.
Roc de Sers on kalliolippa, jonka alla on säilynyt friisi. Roc de Sers on n. 100 km päässä Lascaux:ista. C. Bertranet teki ensimmäisen arkeologisen tutkimuksen siellä 1907.

tömiä kysymyksiä aiheen hengellisistä aspekteista, vaikka emme voikaan päästää asiassa minkäänlaiseen varmuuteen. Lukuisat tutkimukset yrityivät löytää tämän perintein merkityksen joidenkin selitysten kääntyessä kosmografiseen suuntaan. Emme kuitenkaan voi kiistää yhteyttä, joka johtaa astronomisista seikoista maan alle: uudelleenarvioinnin tulisi kohdistua johtopäätöksiin eikä liian ahtaaseen päätelyyn. Vuoteen 1972 mennessä olimme tutkineet tätä mahdollisuutta, emmekä olleet löytäneet tarpeeksi uskottavia todisteita, jotka olisivat riittäneet perusteluiksi jatkotutkimukselle.

Perigordin kunta Dordognen läänissä Luoteis-Ranskassa

Lascaux:ssa tehdyt useat havainnot ja luonnollinen maantieteellinen yhteys, joka kattaa kokonaisen alueen, Perigord Noir (Perigordin Dordogne ja Vézère laaksot), paljastavat maalausten asettelun ehdot suhteessa kolmeen erottamattomaan komponenttiin: liikkeeseen, tilaan ja aikaan.

Olemme todistanneet, että töiden luominen seurasi muuttumatonta kaavaa: «Hevoset – alkuhärät – peurat», jonka myötä tila saa arvokkuutensa. Olemme nähneet, että tämä prosessi vastaa biologisen järjestyskseen välittämättömyyksiä, mikä paljastuu eläinten ominaisuuksien kausivaihtelissa. Nämä biologisten syklien vaiheet viittaavat parittelun aloittamiseen, eläimellisiin

Lascaux

Norbert Aujoulat

rituaaleihin, joiden tuloksena on uusi elämä. Syvemmin tarkasteltuna näemme symbolisoidun uudestisyntymisen rytmin. Vuodenaikojen kuvaamisen tällä tavoin on metafora biologisen ajan ja kosmisen ajan yhteydestä.

Aiheeseen liittyvät havainnot ja päätelmät johtavat meidät siihen, ettei ole mahdotonta ajatella, että nämä valtavat maalatut tai kaiverretut sommitelmat olisivat todisteita hengellisestä filosofiasta, jonka symboliikka perustuu kosmogoniseen näkemykseen. Suuaukolta luolan syvyyksiin silmissämme avautuu ensimmäisten mytologioiden alkuteos ja peruskivi teemanaan maailman luominen.

Kirjallisuusluettelo:

Aujoulat N. 2004 - Lascaux. Le geste, l'espace et le temps. Paris, Editions du Seuil, 274 p.

Aujoulat N. 2005 - Lascaux. Movement, Space and Time, New York, Harry N. Abrams, 274 p.

Leroi-Gourhan Arl. et al. 1979 - Lascaux inconnu, XII suppl. à Gallia Préhistoire. Paris, Ed. du CNRS, 384 p.

Toimitus: Ilmari Lauhakangas & Rauno Lauhakangas

Artikkeli perustuu esitelmään, joka on pidetty Ristiinan kalliotaideseminaarissa elokuussa 2007

SIIPI, VESILINTU, VOIMAEELÄIN

Kristiina Mannermaa

Tutkimus kahden kivikautisen kalmiston (Ajvide, Gotlanti ja Zvejnieki, Pohjois-Latvia) lintulöydöistä.

Esihistoriallisista haudoista löytyvät eläinluut kuvaavat ihmisten ja eläinten välisiä suhteita. Tässä artikkeli esittää lintujen esiintymistä Pohjois-Euroopan kivikautisissa haudoissa, ja yritetään etsiä tulkintoja niiden merkityksistä. Artikkelia varten on tutkittu haudoista löydetyt lintujen luut kahdesta laajasta kalmistoalueesta, Gotlannissa sijaitsevasta Ajvidesta (ns. skandinaavinen kuoppakeraaminen kulttuuri, neoliittinen eli nuorin kivikauden vaihe) ja Pohjois-Latviassa sijaitsevasta Zvejniekistä (moniperiodinen kohde, lähinnä mesoliittinen eli keskimmäinen kivikauden vaihe ja neoliittinen kivikausi). Vesilintujen luista tehtiin helmiä ja riipuksia joita käytettiin vainajan tai hautavaatteen koristelussa. Närhen siiven luita löytyi kolmesta neoliittisesta haudasta Zvejniekissä. Niitä oli ilmeisesti kiinnitetty vainajien vaatteisiin. Närhi on saattanut olla tämän ryhmän toteemilintu. Ajviden, Zvejniekin ja joidenkin muiden vastaavien kalmistojen linnunluulöydöt vahvistavat aikaisempia käsitystä siitä, että lintuihin olisi jo kivikaudella liitettynä samanlaisia ajatuksia sielulinnuista ja välittäjälinnuista joita tunnetaan esimerkiksi nykyisten siperialaisten kansojen keskuudessa.

Artikkeli käsittelee kivikautisista haudoista löytyneitä lintujen luita ja tulkintoja niiden merkityksistä ja rooleista hautaritualeissa ja -käytännöissä. Tutkimukseni keskiössä on kaksi laajaa pohjoiseurooppalaista kivikautista kalmistoa, Ajvide Gotlannissa, Ruotsissa ja Zvejnieki Pohjois-Latviassa. Löytöjen tarkka tutkiminen paljastaa linnuilla olleen monenlaisia merkityksiä kuoleman kulteissa. Lintujen luista valmistettiin helmiä ja riipuksia joita käytettiin vainajan asusteiden tai haudan koristeina. Lintujen osia laitettiin hautoihin, ilmeisesti edustamaan voimaeläimiä tai sielulintuja. Eri-tyisesti vesilintujen siiven luita tai osia on laitettu hautoihin, mikä viittaa vesilintujen ja siipien olleentärkeitä hautakulttuurissa. Eräitä poikkeuksia tästä ovat kolme Zvejniekin keskineoliittista hautaa, joissa närhen sinisiä siiven osia kiinnitettyin vainajien asuihin. On mahdollista, että närhi oli toteemilintu. Ajviden, Zvejniekin ja muiden pohjoiseurooppalaisten löytöjen laajempi tarkastelu antaa viitteitä siitä, että lintuihin on eri alueilla ja eri aikoina liittynyt melko samanlaisia uskomuksia.

Johdanto

Eläimillä on ollut tärkeää merkitys esihistoriallisten metsästäjä-keräilijöiden, paimentolaisten ja maanviljelijöiden ideologioissa ja uskomuksissa (esim. Anderson & Boyle 1996; Lindqvist 1997; Jones 1998, Jennbert 2003a; Ray & Thomas 2003; Eriksson 2004; Jones O'Day et al. 2004; Morris 2005). Minkälaisia nämä merkitykset ovat voineet olla? Päättely ei ole helppoa arkeologisen tiedon perusteella, sillä vain materiaalisesta kulttuurista on jäänyt todisteaineistoa. Yhden mahdollisuuden tulkinnalle tarjoavat hautoihin laitetut eläinten luut tai eläinten luista valmistetut esineet. Huolellisilla osteologisilla ja löytöyhteyksien tutkimuksilla voidaan yrittää selvittää missä tarkoitukseissa eläinluut on laitettu hautoihin. Kivikaudella hautoihin oli tapana laittaa esineitä, ruokaa, jne. Nämä hautalahjat, uhrit, symbolit, jumalankuvat tms. palvelivat ihmisten ajatuksia kuolemasta ja kuoleman jälkeisestä elämästä. Ne helpottivat eläviä kestämään kuoleman aiheuttaman menetyksen ja toisaalta auttoivat vainajaa siirtymisessä kuoleman jälkeiseen maailmaan. Jokaisella haudasta löytyvässä esineellä, eläinluulla, kuin myös kaikilla haudan piirteillä, esimerkiksi vainajan asennolla, punamullan sirottelulla jne., oli tärkeää merkitys itse hautauksessa tai sen jälkeisissä tapahtumissa. Eläinten esiintyminen haudoissa kuvastaa niiden käytännöllisiä ja symbolisia rooleja kyseisessä hautauksessa, mutta niiden perusteella voidaan koettaa tulkitta uskomuksia yleisemminkin.

Haudoista löytyvät työstämättömät eläinluut on usein tulkittu ruokauhrien tai rituaalisten aterioiden jäänteiksi (Larsson 1989; 1990; Burenhult 1997a:60). Reiälliset eläinten hammasriipukset ovat yleisin Pohjois-Euroopan kivikautisissa (sekä mesoliittisissa että neoliittisissa) haudoissa esiintyvä eläinluista valmistettu esinetyyppi (Gurina 1956; Jaanits 1957; Janzon 1974; Albrethsen & Brinch Petersen 1976; O'Shea & Zvelebil 1984; Larsson 1989; 2006; Kannegaard Nielsen & Brinch Petersen 1993, Zagorska & Lõugas 2000; Burenhult 2002; Zagorskis 2004; Papmehl-Dufay 2006). Todennäköisesti riipuksia on käytetty erillisinä koruina esimerkiksi kaulassa tai hiuksissa, tai niitä on kiinnitetty vaatteisiin, päähineisiin ja vöihin. Korut ovat saattaneet myös liittyä eläinkultteihin (esimerkiksi metsästysmuistoina tai suojelevina esineinä) (Jaanits 1957; Larsson 1988, 2006; Zagorska & Lõugas 2000: 227, 242).

Nisäkkäiden luiden ja hampaiden lisäksi haudoista löydetään säännöllisesti (vaikkakaan ei yhtä runsaasti) myös lintujen ja kalojen luita ja niistä valmistettuja esineitä. Esimerkiksi Ajvidessa Gotlannissa keski-ikäinen nainen on saanut hautaansa muun muassa särkikaljojen nieluhamppaita ja suuren sammen selkälevystä tehtyjä koruja. Sen sijaan Ruotsissa sijaitsevan Skateho-

min kivikautisen kalmiston vainajan vatsan alueelta löydetty silakan luut on tulkittu vatsan sisällöksi ja edustavan ns. viimeistä ateriaa (Jonsson 1986). Lintujen luita on löydetty useista Pohjois-Euroopan kivikautisista hautoista, mutta niitä ei ole tutkittu ja tulkittu systemaattisesti (Gurina 1956; Jaanits 1957; Gumiński 2003; Mannermaa 2006). Eräs mielenkiintoinen poikkeus on Gunvor Janzonin (1974: 67–74) teos, joka sisältää perusteellisen analyysin Gotlannin kuoppakeraamisen kulttuurin hautojen lintujen luista valmistetuista helmistä. Pitkänomaisia helmiä on löydetty useista eri kalmistokohteista ja ne on valmistettu pääasiassa sorsa- ja kahlaajalintujen kyynärluista (ulna) ja värttinäluista (radius) (luut on alun perin tutkinut Johannes Lepiksaar Ruotsista). Janzon tulkitsee esineet asusteissa tai kaula-, nilkka- ja rintakoruissa käytettyiksi helmiksi. Joissain haudoissa helmet ovat ilmeisesti olleet kiinnitettyinä vainajaa suojaaneeseen taljaan.

Kuuluusa arkeologinen esimerkki hautalöydöistä on Tanskassa sijaitsevasta Vedbækistä. Mesoliittisessa haudassa lepää nuori nainen ja hänen vieressään vastasyntynyt vauva. Vauva on haudattu joutsenen siiven luun päälle (Albrethsen & Brinch Petersen 1976). Löydön voi tulkita siten, että joutseenella oli jokin tärkeä rooli haudassa. Tiedetään, että lintuja on esihistoriallisena aikana käytetty laajamittaisesti ravintona ja erilaisten raaka-aineiden lähteenä, mutta lintuihin on liittynyt myös erilaisia ideologisia ja symbolisia merkityksiä. Kaikki mitä tiedämme esihistoriallisesta elämästä ja tapahtumista perustuu materiaaliseen todisteaineistoon. Kuitenkaan kaikesta toiminnasta ei välittämättä jää minkäänlaisia jälkiä. Linnut olivat läsnä myös sellaisilla alueilla joilla niitä ei aktiivisesti hyödynnetty materiaalisessa mielessä. Jotkut lintulajit ovat olleet osa jokapäiväistä elämää kun taas toisia lajeja nähtiin tai saatiin pyydettyä vain harvoin. Joihinkin lajeihin suhtauduttiin ehkä melko välinpitämättömästi, eikä niitä hyödynnetty, kun taas toisiin liittyi tärkeitä uskomuksia. Lintuja on voitu pitää ihmisten kaltaisina ja tasavertaisina olentoina tai esimerkiksi klaanien symboleina (Ingold 1986, Harvey 2005: 164–168). Lintuja ja muita eläimiä on voitu arvottaa esimerkiksi ulkomuodon, värin, ääntelyn, elintavan ja sosiaalisen käyttäytymisen perusteella (Jones 1998; Ingold 1986: 243–277; 2000; Jennbert 2003b; Jordan 2003: 97–134; Jones & Richards 2003; Fowler 2004: 144–148).

Tutkimalla arkeologisten eläinluiden löytöyhdeksää voidaan selvittää eläinten rituaalisia ja muita ei-materiaalisia merkityksiä (esim. MacDonald 1995; Muir & Driver 2004; Jones O'Day et al. 2004). Suomessa tällaista tutkimusta on tehty melko vähän (katso esim. Tupala 1999, Hukantaival 2007; Äikäs et al. 2009), mutta maailmalta esimerkkejä on monia. Neoliittisessa Turkissa (noin 5500 eKr.) hautojen ja asuinpaikkojen eläinluiden löytökonteksteja tutkimalla on voitu kuvata rituaalisia ruokailu- ja ruoan-

valmistustapoja (Kansa & Campbell, 2004). Lintujen sosiaalisista rooleista kertoo Eduardo Corona-Moralesin (2005) tutkimus, jossa arkeologisen aineiston perusteella on selvitetty lintujen käyttöä traditionaalissa lääninässä esi-hispaanisessa Meksikossa. Lintujen sosiaalisia rooleja kuvastaa myös muuttohaukan (*Falco peregrinus*) ja trumpettikurjen (*Grus americana*) tulkitseminen ylemmän sosiaaliluokan merkeiksi Yhdysvaltojen eteläosissa noin 1000 jKr. (Jackson & Scott, 2003). Aivan omanlaisen esimerkin muodostavat neoliittisesta Çatalhöyükistä löydetty kurjen (*Grus grus*) luut, jotka on tulkittu osaksi kurkea esittävää, rituaalisissa tansseissa käytettyä pukua (Russell & McGowan 2003).

Artikkelin tavoitteet

Tässä artikkelissa tutkin ja tulkitsen lintujen rooleja Pohjois-Euroopan kivikautisissa haudoissa. Tutkimus perustuu hautojen osteologiisiin aineistoihin. Suomen aineiston perusteella tällaista tutkimusta ei voi tehdä, sillä meidän kivikautisissa haudoissa ei luuaineistoa ole säilynyt. Pääosassa tutkimuksessani ovatkin kahden merkittävän pohjoiseurooppalaisen kalmiston, Gotlannissa sijaitsevan Ajviden ja Pohjois-Latiasssa sijaitsevan Zvejniekin löydöt. Keskityn tässä tutkimaan lähinnä lintujen luita. Yksityiskohtaiset kuvaukset hautojen muista löydöistä esitetään muun muassa teoksissa Zagorskaja ja Zagorskis (1988), Burenhult (1997a; 2002) ja Zagorskis (2004). Lintujen luiden tutkimuksen avulla pyrin selvittämään seuraavia seikkoja:

- 1) Mitä lajeja haudoissa esiintyy ja minkälaisia symbolisia merkityksiä luituihin liittyi?
- 2) Mitä luoston osia haudoissa esiintyy?
- 3) Mitä käytännöllisiä ja symbolisia merkityksiä lintujen luista valmistettuihin esineisiin liittyi?
- 4) Laajempana tutkimuskysymyksenä pyrin selvittämään kuinka luituihin liittyvät uskomukset heijastuvat haudoissa, ja vertaamaan tästä tietoa etnografiseen tietoomme lintujen merkityksistä historiallisten kulttuurien ideoologiassa, uskonnossa ja kulttuureissa. Etnografisten samankaltaisuksien avulla pyrin luomaan kuvan lintujen merkityksistä kivikauden hautakäytännöissä.

Ennen kun menen itse tutkimukseen, käsittelen seuraavassa kappaleessa sitä kuinka etnografiasta tietoa voidaan käyttää apuna arkeologisessa tulkinnassa. Sen jälkeen käyn vielä lyhyesti läpi artikkelissa käytämääni terminologiaa.

Etnografisen tiedon käyttö arkeologian tulkinnassa

Siperialaisten kansojen keskuudessa 1800- ja 1900-luvuilla eläneet tutkijat ovat keränneet ainutlaatuisen kansatieteellisen aineiston alkuperäiskansojen elämästä ja kulttuurista. Näitä tietoja voidaan käyttää apuna arkeologisen aineiston tulkitsemisessä sillä sekä materiaalisessa että henkisessä kulttuurissa voidaan nähdä paljon yhtäläisyksiä. Historiallisen ja esihistoriallisen ajan yhteisöjen ja kulttuurien tapojen vertailua on myös paljon kritisoitu, sillä arvellaan, että silloin ei oteta riittävästi huomioon kulttuurien välisiä eroja (mm. Binford 1967; Fahlander 2004). Keskustelu yhtäläisyksien eli analogioiden käytön hyvistä ja huonoista puolista onkin käynyt kiivaana viimeisten vuosikymmenten ajan (mm. Wylie 1985; Hodder 1982: 12-27; Insoll 2004: 114-115; Kaliff 2005: 133). Suuri ongelma lienee siinä, että ihmisten ajattelu ja toiminta muuttuu aikojen kuluessa. Emme voi päättää varmuudella, että esimerkiksi kahden eri-ikäisen kulttuurin käytössä oleva samannäköinen esine todella on ollut samanlaisessa käytössä kummassakin kulttuurissa. Vielä riskialttiimpaa on tehdä johtopäätöksiä, että samalta näyttävin esineisiin tai samanlaisiin käytäntöihin on liittynyt toisiaan vastaavia henkisiä (esimerkiksi symbolisia) arvoja. Liian pitkälle menevien johtopäätöksien estämiseksi on esitetty, että jotkut etnografiset analogiat olisivat paremmin oikeutettuja kuin toiset. Kolme arkeologiassa käytettyä analogian muotoa ovat historiallinen, formaali (muodollinen) ja relationaalinen (suhteellinen) analogia (Hodder 1982: 16-23; Zvelebil & Jordan 1999). Historiallisella analogialla viitataan katkeamattomaan, tietyllä alueella esihistorialliselta ajalta nykyaikaan jatkuvaan kulttuuriperinteeseen. Muodollisella analogialla tarkoitetaan sitä, että kahdella samannäköisellä esineellä tai asialla oletetaan olevan samanlaisia käyttötarkoituksia tai merkityksiä (Hodder 1982: 16). Suhteellinen analogia tarkoittaa hyvin erilaisissa kulttuurillisissa tai ympäristöllisissä yhteyksissä ja konteksteissa tulkittua samankaltaisuutta.

Huolimatta analogioiden käytön ongelmista monet tutkijat puoltavat niihin käyttöö arkeologiassa ja näkevät ne vähintäänkin hyödyllisiksi mielikuvituksen herättämisessä ja erilaisten vaihtoehtojen pohtimisessa (mm. Ucko 1969, Wylie 1985). Myös ns. eläinarkeologisessa tutkimusalassa (engl. *archaeozoology*) etnografisia analogioita pidetään varteen otettavana tulkinnan muotona (mm. Zimmermann Holt 1996; Gifford-Gonzales 1991: 216, 224). Minun mielestäni ei ole vaikea kuvitella esimerkiksi, että vesilintuihin ja muuttolintuihin on voinut liittyä samankaltaisia merkityksiä eri puolilla maailmaa ja eri aikoina. Tällaista ovat aikaisemmin esittäneet muun muassa arkeologit Marek Zvelebil ja Peter Jordan (Zvelebil 1993; Zvelebil & Jordan 1999).

Zvelebil (1993) esittää, että maantieteellisistä ja ajallisista eroista huolimatta Pohjois-Euroopan kivikautisissa haudoissa on nähtävissä tiettyjä yhdenmukaisuuksia. Näistä tärkeimmät liittyvät karhuun ja hirveen, sekä veden tai vesistön rooliin (Zvelebil 1993, 1997; O'Shea & Zvelebil 1984). Veden merkitys näkyy kalmistojen sijainnissa saarissa sekä vesilintujen merkityksessä hautakäytännöissä. Zvelebil (1993) on ehdottanut, että mesoliittisissa haudoissa näkyvät materiaaliset samankaltaisuudet saattavat viitata samankaltaisuksiin myös ideologioissa ja uskomuksissa. Zvelebil ja eräät muut tutkijat (mm. O'Shea & Zvelebil, 1984; katso myös Tilley 1991: 126-148; Zvelebil 1997, 1998; Gimbutiene 1985 siteeraus teoksessa Antanaitis 1998: 61; Zvelebil & Jordan 1999; Schmidt 2000:230) ehdottavat jopa, että tiettyt kivikauden haudoissa ja etnografisissa dokumenteissa kuvastuvat samanlaiset piirteet (mm. vesilintujen ja saarten symbolinen merkitys, shamanismi) viittaavat ideologiseen jatkumoon kivikaudelta nykykaan saakka.

Itse asiassa samanlaisuuksien näkeminen arkeologisessa evidenssissä ja nykyisten alkuperäiskansojen kulttuureissa ei ole mitenkään harvinainen. Esimerkiksi Nilsson Stutz (2006a: 231-232) esittää, että noin 7000-5000 vuotta sitten Latviassa oli ehkä samanlainen tapa kääriä vainajat koivun tuoheen kuin viime vuosisadan saamelaisilla. Hän pitää myös mahdollisena, että Ahvenanmaan keskineoliittisessa Jettbölessä (noin 4000 vuotta eKr.) löytyneet ihmistä kuvaavat savi-idolit esittäisivät (nahkaan tai taljaan käärityjä) vainajia. Näillä pienillä savi-idoleilla on hyvin epätarkasti esitetty kasvot, mutta niille on selkeästi kuvattu jonkinlainen koristeltu vaate tai käärinliina (Nuñez 1986; Fagerholm-Sjöblom, 2004). Nuñez (1986: 25) on myös esittänyt idolien mahdollista yhteyttä Fennoskandian ja Venäjän kalliotaiteessa kuvattuihin ihmishahmoihin. Jos ajatusta haluaa kehittää edelleen, voidaan hyvin kuvitella mahdollinen samankaltaisuus kivikauden vainajien päällä todettujen mekkojen tai takkien, Ahvenanmaan ihmishahmojen asujen, sekä historialisen ajan siperialaisten shamanien asujen välillä (mm. Prokofyeva 1963; Nuñez 1986). Kiinnostava esimerkki esihistoriallisista analogioista on joissain Latvian, Suomen ja Venäjän Karjalan arkeologisissa löydöissä kuvastuva samanlainen tapa laittaa vainajille savinaamio jossa silmien kohdalla on meripihkasta valmistetut renkaat (Zagorska 1997: 438; Edgren 2006:333-334). Eräissä Zvejniekin mesoliittisissa haudoissa ja Äänisjärven kuuluisan mesoliittisen Olenij ostrovin kalmiston haudoissa on löydetty jäänteitä lähes identtisistä päähineistä (Zagorska & Lõugas 2000: 238). Samantyyppisiä päähineitä kuvataan mahdollisesti myös Viinanmeren Zalavruga II: n kalliopiirroksissa (Stolyar 2000: 168; Zagorska & Lõugas 2000).

Tässä artikkelissa käytetty terminologia

Länsimaisessa kirjallisuudessa saatetaan termejä rituaali, animismi ja toteismi käyttää melko yleisellä tasolla. Seuraavissa kappaleissa haluan hienan valottaa sitä, missä mielessä itse käytän näitä termejä tässä artikkelissa.

"Rituaali"

Osteologisen aineiston ja sen löytöyhteiden perusteella on yleensä vaikeaa määrittää, minkälaisesta eläimiin liittyvästä toiminnasta on kysymys. Tästä syystä sellaisia eläinluulöytöjä, joiden kontekstit ovat jotenkin tavallisesta poikkeavia, on usein tapana kuvata epämääräisillä termeillä (esimerkiksi englannin kielessä "*special animal deposit*") (Wilson 1992; Hill 1996). Asuinpaikka-aineistoissa eläinten luut mielletään usein ruoantähteiksi tai muilla materiaalisilla ja taloudenpitoon liittyvillä "arkisilla" tavoilla hyödynnetynäksi. Esihistoriallisia yhteisöjä tutkittaessa emme kuitenkaan voi jakaa elämän osa-alueita yksinkertaisesti taloudenpitoon liittyviin ja "henkisiin" tai "rituaalisiin", vaan nämä kaksi kietoutuvat usein toisiinsa ja heijastuvat tavalla tai toisella sekä asuinpaikoilla että haudoissa (Ingold 1986; Zimmermann Holt 1998; Brück 1999; Jackson & Scott 2003; Insoll 2004:73; Stalibrass 2005). Arkeologiset ja etnografiset esimerkit eri puolilla maailmaa osoittavat esimerkiksi, että ruokaan ja sen valmistukseen ja nauttimiseen on liittynyt ja liittyy edelleenkin erilaisia tabuja ja rajoituksia jotka voidaan hyvin rinnastaa rituaaliseen käyttäytymiseen (mm. Parker Pearson 2003; Janik 2003; Jones & Richards 2003; Insoll 2004: 75-76).

Itse termi "rituaali" on kovin laaja ja vaikeakäytöinen termi. Sen merkityksiä ja sisältöä on pohdittu laajasti niin antropologisessa (mm. Bell 1997; Rappaport 1999) kuin arkeologisessa (mm. Barrett 1991; Wilson 1996; Brück 1999; Nilsson Stutz 2003 2006b; Howey & O'Shea 2006) kirjallisuudessa. Jotkut tutkijat haluavat alleviivata rituaalin merkitystä prosessina, käytännöllisenä tapahtumana. Tällöin korostuu se ajatus, että rituaalia voi ymmärtää vain osana joitain toista sosiaalista toimintaa (esimerkiksi ruumiin käsittelyyn liittyvät rituaalit) (Bell 1997: 81; Nilsson Stutz 2006b). Van Gennep (sitaatti teoksessa Bell 1997: 95) ymmärtää kaikki rituaalit siirtymisriitteinä ("*rites of passage*"), joiden aikana henkilö luopuu yhdessä sosiaalisen olotilasta, ja tietynlaisen persoonattoman tilan kautta siirtyy uuteen sosiaaliseen identiteettiin tai olotilaan (tästä esimerkkeinä initiaatiot ja vainajaan kohdistuvat riitit).

Tässä artikkelissa käytäessäni sanaa "rituaali" tarkoitan joitain toistuvaa ja säännönmukaisena esiintyvää sosiaaliseen, ideologiseen tai uskonnolliseen tarkoitukseen liittyvää toimintaa (samantyyppistä näkemystä esittävät muun muassa Barrett 1991; Luff 1996; Bell 1997; Bradley 2005). En kui-

tenkaan ymmärrä rituaalien tai rituaalisen käyttäytymisen liittyvän ainoastaan uskonnollisuuden tai ylipäättään henkimaailman piiriin. Rituaalinen käyttäytyminen ei myöskään ole millään tavalla vastapainoa rationaaliselle tai hyödylliselle toiminnalle. Päinvastoin, rituaaleilla pyritään yleensä tavalla tai toisella vahvistamaan sosiaalisia rakenteita, ja ne ovat erityisen tärkeitä ja vahvoja silloin kun se on erityisen haavoittuvainen, esimerkiksi jonkin vaaran uhatterassa. Tällaisia vaaran aiheuttajia voivat olla esimerkiksi sodat ja yhteisön jäsenen kuolemat (esimerkiksi Hodder 1982: 171; Aldendelfer 1993: 7-8; Luff 1996: 1; Wilson 1996: 13; Bradley 2005). Vaikka rituaalien suorittamiseen liittyy usein tarkkoja, usein varsin pitkäikäisiä ohjeita ja määräyksiä, ne myös muuttuvat ajan myötä (Aldenfelder 1993; Howey & O'Shea 2006). Arjen rituaalit saattavat olla hyvinkin merkityksellisiä yhteisön elämässä, mutta ne yleensä eroavat hautajaisiin ja hautoihin liittyvistä rituaaleista. Esimerkiksi eläimiin liittyvät hautausrituaalit saattavat kuvastaa ajatuksia kuoleman jälkeisestä elämästä (esimerkiksi ruoan antaminen vainajien matkaa varten) tai ajatusta vainajan konkreettisesta siirtymisestä elävien maailmasta kuolleiden maailmaan (esimerkiksi lintujen tai niiden osien asettaminen hautaan) (Jaanits 1961: 65; Larsson 1989; Fowler 2004: 151).

“Totemismi” ja “animismi”

Totemismin ja animismin nimillä kuvatut luontoon ja eläimiin liittyvät sosiaaliset kanssakäymisen muodot (elämäntavat) on perinteisesti tulkittu kuuluvan esihistoriallisiin yhteisöihin. Ingoldin (2000: 112) mukaan totemilla tarkoitetaan tiiviiksi osaksi jokapäiväistä elämää kuroutunutta olemisen ja tekemisen muotoa. Toteemieläin on suppean tai laajan yhteisön jäseneksi tunnustettu persoona, joka voi yhteisölle olla esimerkiksi henkinen esi-isä (katso Anisimov 1963; Ingold 1986; Fowler 2004: 122-124; Harvey 2005: 164-168). Ihmisten ja heidän toteemieläintensä välillä vallitsee yhteisyys (Ingold 2000: 115) (jopa yhtäläisyys?). Esimerkiksi toteemisen yhteisön shamanin ei tarvitse jättää omaa ruumistaan tullakseen osaksi toteemieläintään, sillä he ovat tavallaan jo valmiiksi osa samaa ruumiillista persoontaa (Ingold 2000: 115). Etnografisista esimerkeistä tiedämme, että toteemieläimen ja apuhengen maakotkan (*Aquila chrysaetos*) osia ripustettiin shamanin pukuun joidenkin siperialaisten kansojen keskuudessa (Lönnquist 1986: 84, Siikala 2002: 44). Mahdollisista esihistoriallisista ajan toteemieläimistä voi mainita esimerkiksi laulujoutsenen Äänisjärven ympäristössä elävien yhteisöjen keskuudessa (Ernits 1992, Poikalainen 1999: 714). Animistinen maailmankatsomus sisältää eläinten ja kasvien personoinnin (katso esim. Harvey 2005). Animistissä yhteisöissä eläimillä, kasveilla, kivilä, maiseman muodoilla jne. on sielut ja ne edustavat eläviä yksi-

löitä siinä missä ihmisetkin (mm. Karsten 1955, Ingold 1986, 2000). Toisin kuin totemistisessa kosmologiassa elävän shamanin, animistisessa kosmologiassa elävän shamanin täytyy ensin poistua omasta olemuksestaan päästään esimerkiksi jonkun eläimen olemukseen (Ingold 2000: 15). Sekä totemistisissa että animistisissa yhteisöissä lintuja (kuten monia muitakin eläimiä) on pidetty ihmisten sosiaalisten suhteiden osana tai vertauskuvinna (Ingold 1986; Tilley 1991; Jones & Richards 2003; Fowler 2004). Termien ”totemismi” ja ”animismi” käyttöön liittyvät tiettyjä tutkimushistoriallisista rasitteista kumpuavia ongelmia, joita esimerkiksi Antti Lahelma (2009) käsittelee selkeästi.

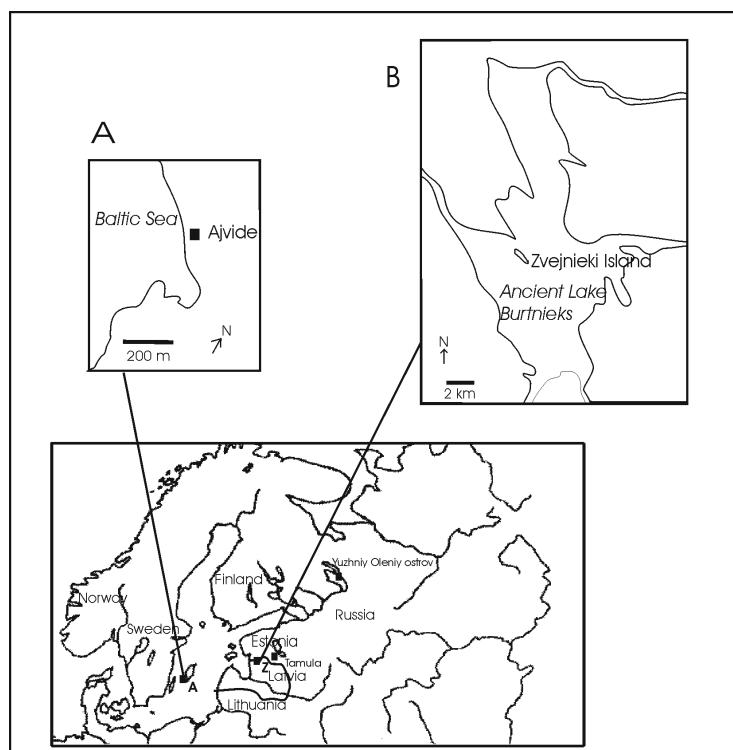
Tutkimuskohteet ja kivikauden kronologia

Etelä- ja Keski-Euroopassa ns. neoliittinen kivikauden vaihe merkitsi väittäistä siirtymistä tuottaviin elinkeinoihin, viljelyyn ja karjanhoitoon. Kuitenkin Fennoskandian pohjoisosissa ja Suomessa ja Baltian maissa neoliittisen kauden elinkeinot perustuivat käytännössä täysin pyyntiin ja keräilyyn (Loze 1993; Burenhult 1999; Kriiska 2001). Meillä ”neoliittisilla kulttuureilla” tarkoitetaankin pääasiassa ryhmiä jotka tunsivat saviastioiden valmistamisen taidon, mutta jotka eivät harjoittaneet maanviljelyä ja karjanhoitoa.

Noin 4500-3500 BP (tai noin 3300 eKr.) Ruotsin itäosien rannikolle, Gotlantiin, Öölantiin ja Ahvenanmaalle asettui kuoppaleimoin koristeltuja saviastioita valmistavia ryhmiä (Edenmo et al. 1997). Tätä melko epäyhtenäistä kulttuuriryhmää sanotaan skandinaaviseksi kuoppakeraamiseksi kulttuuriksi. Toimeentulo perustui pääasiassa merelliseen pyyntiin, siis hylkeisiin, kaloihin ja vesilintuihin (Lidén et al. 1995; Storå 2000, 2001; Olson et al. 2002; Mannermaa & Storå 2006). Satunnaisia kotieläinten luita on löydetty asuinpaikoilta, mutta yleispiirteiltään kulttuuri nojautui elinkeinoissaan selkeästi pyyntiin ja keräilyyn. Gotlannin länsirannikolla sijaitseva Ajviden arkeologinen löytöpaikka kuuluu skandinaaviseen kuoppakeraamiseen kulttuuriin. Keskineoliittisena aikana Ajvide sijaitsi pienen saaren suojaamassa lahden pohjukassa (Burenhult 2002). Paikalla on sekä asuinpaikaksi tulkittuja alueita että hautoja. Haudat on lähes poikkeuksetta kaivettu asuinpaikkakerrosten läpi, mikä merkitsee, että haudat ovat hieman asuinpaikkaa nuorempia (Burenhult 2002: 32). Ajvidessa on kaivettu vuosina 1983-1986 ja 1992-2009. Nyt kaivauksia ei enää jatketa ainakaan toistaiseksi. Tässä tutkimuksessa käsitelty aineisto on peräisin vuosien 1983-1986 ja 1992-1998 kaivauksista. Suurin osa kohteesta voidaan liittää kuoppakeraamiseen kulttuuriin, mutta paikalla on ollut toimintaa jo

mesoliittisenakin aikana ja yhä vielä pronssikaudella (Österholm 1989:95). Asutusvaiheen intensiivisin jakso ajoittuu aikaan 3100-2700 eKr. (Burenhult 1997b, 2002). Ruotsin esihistorian kronologian mukaan tämä jakso vastaa ns. keskineoliittista vaihetta (Taulukko 1). Kuten aikaisemmin toteisin, ovat haudat hieman samalla alueella (ns. D-övre) laajinta asutusvaihetta nuorempia. Kuitenkin toisella alueella (ns. D-nedre) oleva asuinpaikka näyttäisi radiohiiliajotusten perusteella ajoittuvan suunnilleen samaan aikaan (Burenhult 2002). Kaksitoista Ajviden haudoista teetettyä radiohiili-ajotusta osoittaa kalmiston olleen käytössä ajalla noin 4120-3720 BP (tai

Kuva.1

Tutkimuskohdeiden sijainti. Kuva 1A. Rantaviiva noin 2300 eKr. Ajvide, Gotlanti (vastaan suunnilleen hauta-alueen viimeistä käyttövaihetta). Kuva 1B. Zvejniekin saari muinaisella Burtnieks-järvellä. Harmaa rasteri kuva maata, valkoinen vettä. (1A muokattu Burenhulin 2002 CD-rom:n mukaan, 1B Eriksson et al. (2003) mukaan.)

2900-2300 eKr.) (Burenhult 1997b; Possnert 2002) (Taulukko 2).

Zvejniekin laaja muinaisjäännöskohde sijaitsee Pohjois-Latviassa sijaitse-

van Burtniekis-järven itäpuolella (Kuva 1). Kivikaudella paikka oli mui- naisen Burtnieks-järven keskiosissa sijaitseva saari (Eberhards 2006: 34). Kohteessa kaivettiin 1960-1970-luvuilla (Zagorskis, 1987; 2004), mutta uusia kaivauksia on tehty myös vuosina 2005-2009 Ilga Zagorskan ja Lars Larssonin johdolla. Tässä tutkimuksessa käytetty luuaineisto on peräisin 1960-1970-lukujen kaivauksilta. Zvejniekin saaresta tunnetaan kai- ken kaikkiaan yli 317 hautausta jotka ajoittuvat keskimesoliittisesta ajasta myöhäispaleoliittiseen aikaan, (noin 9000-3500 BP tai 8300-1800 eKr.). Hautausalueen läheisyydessä sijaitsee myös kaksi asuinpaikka-aluetta, me- soliittinen Zvejnieki II ja neoliittinen Zvejnieki I (Zagorskis 1987; 2004, Zagorska 2006). Kahdeksasta lintuja sisältävästä haudasta on olemassa radiohiiliajoitus (Taulukko 2). Suurin osa tähän tutkimukseen sisältyvi- stä haudoista ajoittuu Latvian kivikauden kronologian mukaan varhais- tai keskineoliittiseen aikaan (Taulukko 1). Yksi radiohiiliajoituksen mukaan mesoliittiseksi ajoitettu hauta (numero 83) sisältää linnun luista valmis- tettuja riipuksia. Tämän lisäksi linnun luita on löydetty kahdesta muusta- kin mesoliittisesta haudasta (haudat 170 ja 154), mutta linnunluista tehdyt radiohiiliajoitukset asettavat niiden kuulumisen hautaan kyseenalaiseksi. Kumpikin linnun luu antoi selkeästi ihmisiin iästä poikkeavan ajoitukseen, mikä viittaa siihen, että luut ovat joutuneet hautaan jossain muussa kuin hautaukseen liittyvässä yhteydessä (Mannermaa et al. 2008).

Luuaineistot

Ajvide ja Zvejnieki edustavat taustansa ja ajoituksensa perusteella hyvin erilaisia kulttuureja. Ne soveltuvatkin mielestäni hyvin tällaisen vertailevan tutkimuksen aineistoksi. Kummatkin ovat edustavia laajan tutkimushistoriansa ja hyvin säilyneen löytömateriaalinsa perusteella. Kummostakin on löydetty hyvin säilyneitä ja dokumentoituja linnunluita, ja tiedot on julkais- tu.

Tutkin Ajviden linnunluit Gotlannin yliopiston (Gotlands högskola) ti- loissa Visbyssä vuonna 2006. Hauta 62 on esillä Gotlannin museon (Forn- salen) esihistorian näyttelyssä ja pääsin tutkimaan sen löytöjä museon ti- loissa. Haudan 20 löytöjä en päässyt tutkimaan. Zvejniekin lintujen luut tutkin Riian yliopiston Arkeologisessa Instituutissa vuonna 2004. Hautojen 225, 282 ja 209 aineistot ja muutamat haudan 190 ja 93 linnunluuhelmet eivät olleet saatavilla tutkimukseen. Nämä haudat on kuitenkin otettu mu- kaan tutkimukseen, sillä ne on kuvattu tarkasti Francis Zagorskiksen teok- sessa (2004).

Lintujen luut määritettiin Helsingin yliopiston Eläinmuseon kokoelmista

mukaan kerätyn vertailuluuaineiston avulla. Vertailuluuaineisto oli laaja, mutta ei kaiken kattava, mikä on vaikuttanut joidenkin luulöytöjen määritystarkkuuteen. Närhen luiden tunnistamisessa käytin apuna Teresa Tomekin ja Zbigniew Bochenskin (2000) varislintujen luiden määritysopasta. Kaikissa analyyseissä luista dokumentoitiin anatominen elementti, puoli ja mahdollisimman tarkka taksonominen määritys. Ihmisen aiheuttamat ja luonnolliset jäljet (esimerkiksi leikkauks- ja katkaisujäljet, hiominen, kuluminen, juurten painaumat) dokumentoitiin. Pitkänomaisten helmien pituus ja leveys mitattiin millimetrin tarkkuudella.

Hautojen eläinluita tutkittaessa on olennaista selvittää ovatko luulöydöt laitettu hautaan tarkoituksesta. Käyttökelpoisia menetelmiä asian tutkimiseksi ja mahdollisten luonnollisesti haudan alueelle kulkeutuneiden löytöjen rajaamiseksi ovat työstön jälkien etsiminen luista, löytökontekstin selvittäminen (luiden sijainti haudassa) ja luiden ajoittaminen radiohiilimenetelmällä. Ajviden hautojen luulöytöjen sijainti on esitetty melko tarkasti Göran Burenhultin (2002) luettelossa. Luettelon perusteella voi perustellusti lähteä siitä, että kaikki linnunluut kuuluvat sen haudan yhteyteen mistä ne ovat löytyneet. Zvejniekissä joidenkin linnunluiden löytökontekstit ovat epäselviä. Osa näistä on mainittu löytöyhteysneen Zagorskiksen alkuperäisessä teoksessa (Zagorskis 1987, 2004), mutta joitakin lintujen luita ei ole ollenkaan mainittu. Jotta näiden kontekstiltaan epäselvien löytöjen alkuperään saataisiin valotusta, ajoitin joitain Zvejniekin luita radiohiilimenetelmällä. Tulokset on esitetty tarkasti erillisessä artikkelissa (Mannermaa et al. 2007). Lintujen ja ihmisen luiden ajoitusten perusteella olen kuitenkin jättänyt tämän artikkelin tulkinnasta pois kaksi sorsalinnun luuta keskimesoliittisissa haudoissa 154 ja 170, yhden tarkemmin tunnistamattoman pöllön luun keskineoliittisessa haudassa 256, neljä kuikkalinnun luuta haudassa 164 ja neljä sorsalinnun luuta keskineoliittisessa haudassa 165. Lintujen luiden yhteys hautoihin on epäselvä myös haudoissa 2, 66 ja 300, minkä vuoksi olen jättänyt myös nämä pois tulkinnasta.

Lintujen luut Ajviden ja Zvejniekin haudoissa

Seuraavaksi esitän luuanalyysien tuloksia pääpiirteissään. Tuloksia on käsitelty myös kolmessa muussa artikkelissa (Mannermaa 2006; 2008; Mannermaa et al. 2007). Ajvidessa linnunluita löytyy lähes joka kolmannesta tutkitusta haudasta. Yhteensä tällaisia hautoja tunnetaan Ajvidestä 17.

Zvejniekin haudoissa lintujen luut ovat huomattavasti harvinaisempia, ja vain noin 5 % haudoista (yhteensä 16) sisältää lintujen luita. Lintua löytyy

kummassakin kohdeessa sekä miesten, naisten että lasten haudoista. Ajviden vainajista kolmen sukuulolta ei voi tunnistaa ja hauta 21 ei sisältänyt ollenkaan jäänteitä vainajasta. Työstämättömiä linnujen luita löytyi Ajvidessa kahdesta haudasta ja Zvejniekissä seitsemästä haudasta. Kaikkien muiden hautojen linnun luut on työstetty esineiksi. Ajvidessa yleisin linnun luista valmistettu esinetyyppi on helmi, mutta Zvejniekissä yleisimpiä ovat olkaluista valmistetut riipukset. Luettelo Ajviden ja Zvejniekin haudoista löytyneistä linnunluista esitetään liitteissä 1 ja 2.

Kuva 2.
*Mahdollisesti miehelle kuuluva hauta numero 7. Ajvidessa Gotlanissa. Kuvassa näkyy piikirves ja luiden ja piiesineiden keskitymä. Tunnistettujen luiden joukossa mm. kaksi kokonaista kaakkurin (*Gavia stellata*) kyynärлуuta (*ulna*) ja kaksi palasta vasemmasta värttinälüusta (*radius*). Kuva Göran Burenhult.*

Työstämättömät luut

Ajvide

Kaksi kokonaista kaakkurin (*Gavia stellata*) kyynärluuta ja kaksi oikean puoleisen värttinäluun katkelmaa (kumpikin luu on siivistä) löytyi haudan 7 vainajan (todennäköisesti aikuinen mies) oikean käden tuntumassa olevalta löytökeskittymästä. Luiden perusteella ei voi päättää olivatko sulat kiinni luissa silloin kun ne asetettiin hautaan. Emme siis tiedä laitettiinko hautaan pelkkiä luita vai siiven osia luineen ja sulkineen. On myös mahdotonta sanoa, onko värttinäluu rikottu tahallaan hautamenojen yhteydessä, vai onko se mennyt rikki myöhemmin. Samasta kontekstista löytyi myös 12 työstämätöntä metsäjäniksen jalkapöydänluuta, 6 luukärkeä, 9 hylkeenhammasriipusta, yksi sian (onko villi, puolivilli tai kesy eläin) hampaasta valmistettu riipus, 20 piikaavinta ja yksi kivikirves. Vainajan pään oikealla puolella oli piistä valmistettu kirves ja luinen ongenkoukku (Burenhult, 2002: 47). Noin 2-3-vuotiaan lapsen haudassa numero 38 löytyi keskikokoisen sorsalinnun (*Anatidae*) työstämätön korppiluu (hartian luu, osa lapaa). Tarkka

löytökonteksti on mielenkiintoinen, sillä luu löytyi lapsen rinnan kohdalla ylösalaisten asetetun saviruukun sisältä. Muut ruukusta löytyneet luut kuvuvat sialle.

Zvejnieki

Varhaisneoliittiseen aikaan ajoittuva nuoren aikuisen miehen hauta, numero 153 sisälsi useita sinisorsan ja jonkin tarkemmin tunnistamattoman sotkalajin (*Aythya* sp.) luita. Kaikki sinisorsan luut sijaitsivat vainajan oikean kyynärpään kohdalla ja sotkan luut vasemman kyynärpään kohdalla. Lisäksi kolme linnun luuta, furcula, olkaluu ja selkänikama löytyi vainajan reisien välistä. Luut ovat peräisin kaikista luuston osista ja mitä ilmeisimmin kyseessä on kahden kokonaisen linnun laittaminen hautaan.

Keskineoliittinen nuoren miehen hauta numero 164 on hyvin mielenkiintoinen. Se nimittiäin sisälsi peräti 38 työstämätöntä näärhen ranteen luuta (carpometacarpus, siiven kärjestä) ja 3 siiven sormiluuta. Luut löytyivät välittömästi vainajan yläpuolella olevasta maasta.

Luista 20 löytyi rinnan päältä, yksi vasemman käden ja selkärangan välistä ja yksi jalkojen läheltä (Zagorskis, 2004). Hammasriipuksia, näärhen luita ja paksusti punamultaa löytyi oikean kyynärpään kohdalta. Yksi näärhen luu ja kaksi hammasriipusta löytyi vastaavasta kohdasta oikean käden läheltä. Miehellä oli päässään eläinhampusriipuksin koristeltu pähinne (Zagorska & Lõugas 2000:233). Lisäksi

16 luista keihäänkärkeä löytyi vainajan jalkojen välistä ja yksi keihäänkärjen katkelma vasemman rinnan päältä (Zagorskis 2004). Myöskään tässä tapauksessa ei ole mahdollista sanoa olivatko sulat kiinni luissa silloin kun ne laitettiin hautaan. Mielestäni kuitenkin on todennäköisintä (Mannermaa 2006),

Kuva 3.

Aikuisen miehen hauta 164
Zvejniekissä Pohjois-Latviassa. Yli 40 näärhen (*Garrulus glandarius*) siivenluuta löytyi oikean korvan läheltä, rinnan päältä, oikean kyynärpään alueelta, sekä jalvien ja jalkojen alueelta (merkitty mustalla). Kuva piirretty Zagorskis (1987, 2004) mukaan. Julkaistu Latvian historiallisen Instituutin arkiston luvalla.

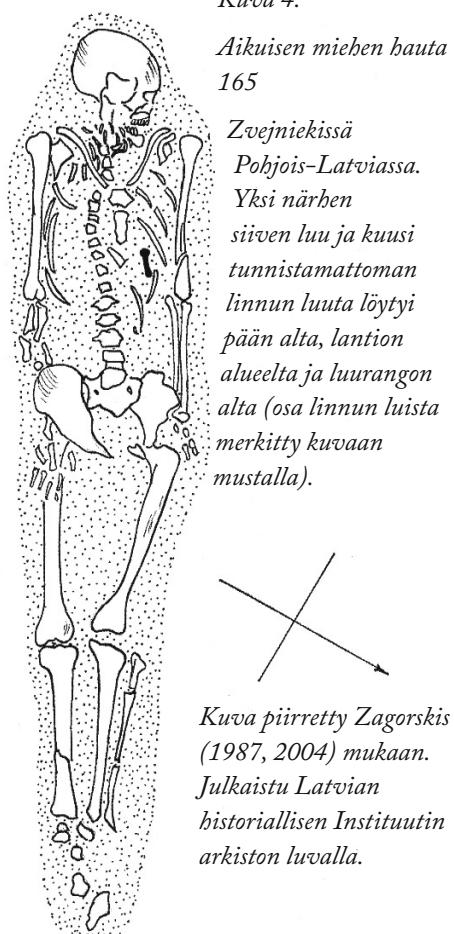
että sulat olivat luissa kiinni hautaan laitettaessa. Närhen siipipeilissä juuri carpometacarpusen kohdalla on syvän sinisiä sulkuja (käsisulkia). Uskon, että nären luut haudassa 164 edustavat joko hautaan sellaisenaan asetettuja tai vainajan asuun kiinnitettyjä nären sinisen siipipeilin osia. Koristeluun käytetyt sulat/luut ovat peräisin vähintään 17 lintuyksilöstä. Nären luut löytyivät välittömästi luurangon päällä olevasta maasta, mikä viittaa siihen, että mahdollinen vaate on ollut paksua ainesta, ehkä taljaa. Osa nären luista ja myös hammasriipuksista löytyi oikean kyynärpään kohdalta, mikä saattaa viitata siihen, että vaatteessa oli hihat. Hammasriipusten sijainnin perusteella vaate ulottui olkapäältä nilkkoihin.

Myös kahdesta muusta Zvejniekin haudasta on löytynyt nären carpometacarpuksia. Keskineliittisestä aikuisen miehen haudasta 165 löydettiin kolme ja ennen kaivauksia pahoin tuhoutuneesta haudasta 167 kaksi (kuva 4). Yksi haudan 165 nären luista ajoitettiin radiohiilimenetelmällä ja sen

ikä vastaa ihmisen luiden ikää (Mannermaa et al. 2007). On siis hyvin todennäköistä, että myös tässä tapauksessa nären luut kuuluvat hautaan. Sen sijaan hauta 167 oli niin pahoin vaurioitunut, että sitä ei voi rekonstruoida kaivauksen tietojen perusteella (Ilga Zagorska, henk.koht. tiedonanto. 7.6.2006). Nären luut ja 28 eläinhamasriipusta löytyi hautakuopan pohjalta. Hauta kuuluu naiselle ja miehelle. Vaikka nären luiden määrä haudoissa 165 ja 167 on selkeästi pienempi kuin haudassa 164, uskon että näissäkin tapauksessa luut edustavat nären sinisen siipipeilin osia. Niillä on ollut käytännöllinen funktio vainajan yllä olevan vaatteeen koristelussa, mutta niihin on voinut liittyä myös muita merkityksiä.

Lintujen nilkan luista tehdyt esineet Ajvidessa

Lintujen tarsometarsuksista eli nilkan luista tehtyjä esineitä on löytynyt Ajiden haudoista 2 (aikuinen nainen), 20 (vastasyntyntä vauva) ja 62 (aikuinen nainen) (Kuvat 5 & 6). Esineet on tehty leikkaamalla luu katki van luun distaali- eli alapään yläpuolelta.

Leikkauskohta on hiottu sileäksi. Joillakin linnuilla on luonnostaan pieni reikä distaalipäässä (varvasnivelen välissä), ja näitä reikiä on ilmeisesti käytetty kiinnityksessä. Tutkin tarkkaan haudan 2 merimetson luista valmistetuissa esineissä olevia reiät havaitakseni mahdollisia kulumia jotka saattaisivat viitata esineiden käyttöön riipuksina. Mitään kulumisen jälkiä en luissa havainnut, mikä viittaa siihen, että esineitä ei ole käytetty riipuksina, tai ainakaan ne eivät ole olleet sellaisessa käytössä pitkään. Mahdollisesti esineet ovat riipuksia jotka on valmistettu nimenomaan hautausta ja vainajaa varten. Haudan 2 esineet löytyivät vainajan vasemman rinnan alueelta. Samassa löytökontekstissä oli viisi siilin alaleukaa. Haudan 62 esineet kuuluvat kurjelle (Kuva 5). Ne löytyivät löytökeskittymästä hieman oikean olkapään ulkopuolelta. Samassa löytökontekstissä oli linnunluista valmistettuja pitkulaisia esineitä, hylkeenhammaskoruja, siilin alaleukoja, särkkalojen nieluhampaita, nuolenkärkiä ja piikaapimia. Haudassa 20 katkaistuja linnun tarsometatarsus-esineitä, linnunluuhelmiä ja meripihkahelmiä löydettiin vainajan, pienen vauvan rinnalta (Larje & Johansson 1997). Todennäköisesti nämä kaikki esineet muodostivat yhdessä kaulanauhan (Larje & Johansson 1997). Samantyyppisiä tarsometatarsuksesta valmistettuja esineitä on löydetty myös muista Gotlannin keskineoliittisista hautakohteista (Janzon 1974). Tällaisiin esi-

Kuva 5. Kurjen (*Grus grus*) jalan luista (tarsometatarsus) tehtyjä esineitä Ajviden haudasta 62 (ai-kuinen nainen). Kuva Kristiina Mannermaa

Kuva 6. Yksityiskohta Ajviden haudasta 2. Nuoren naisen rinnan alueelle on asetettu kaksi merimetson jalan luusta (tarsometatarsus) tehtyä esinettä ja viisi siilin leukaluuta. Kuva Göran Burenhult.

neisiin on siis liittynyt jokin yhteinen symboliikka.

Lintujen olkaluista valmistetut riipukset Zvejniekissä

Neljästä Zvejniekin myöhäismesoliittiseen tai varhaisneoliittiseen aikaan ajoittuvasta haudasta on löydetty lintujen olkaluista työstettyjä esineitä, todennäköisesti riipuksia. Kaikki (yhteensä noin 20) on tehty keskisuuren tai pienien sorsalintujen luista, mutta ainoastaan haudasta 190 pystyi tunnistamaan luut laji-tasolle, isokoskelolle ja tukkakoskelolle. Kolmen haudan 190 riipuksen varren murtuma näyttää luonnolliselta, ei ihmisen

sahaamalta tai hiomalta. Uskon kuitenkin, että myös nämä luut ovat olleet samanlaisessa käytössä kuin muut luut eli riipuksina. Esineisiin tehdyt reiat ovat kuluneet toiselta puolelta, mikä viittaa siihen, että ne roikkuvat ehjä luun päähän (epifyysi) alas päin (Mannermaa 2006) (Kuva 7). Myöhäismesoliittisen haudan 93 esineet eivät olleet käytettävissä tutkimuksessani, mutta alkuperäisen kaivauslöytöluettelon (Zagorskis 2004: KuvaVII: 22), mukaan ne näyttävät samanlaisilta riipuksilta. Myöhäismesoliittisen haudan 83 esineet ovat muuten samanlaisia, mutta niistä puuttuvat kokonaan reiat. Myös nämä voivat hyvinkin olla riipuksia, mutta niiden kiinnitystapa on ollut erilainen.

Kuva 7. Sorsalinnun olkaluista (humerus) valmistettuja riipukset lapsen haudasta 190 Zvejniekissä. Kuva Haralds Birznieks.

Zagorskis 2004: KuvaVII: 22), mukaan ne näyttävät samanlaisilta riipuksilta. Myöhäismesoliittisen haudan 83 esineet ovat muuten samanlaisia, mutta niistä puuttuvat kokonaan reiat. Myös nämä voivat hyvinkin olla riipuksia, mutta niiden kiinnitystapa on ollut erilainen.

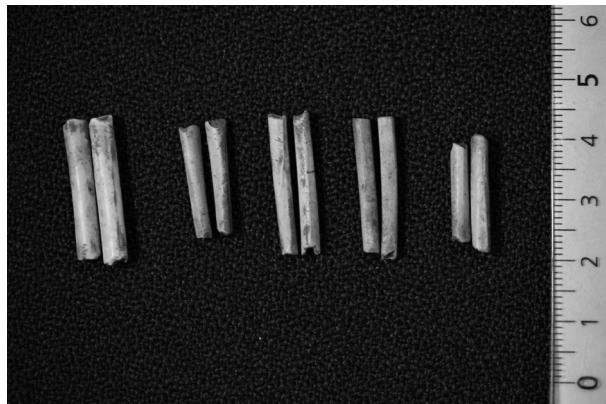
Pitkänomaiset luuhelmet

Pitkänomaisia lintujen luista valmistettuja helmiä on löydetty kahdesta Zvejniekin keskineoliittisesta haudasta ja viidestätoista Ajviden haudasta. Yhdessä Ajviden haudoista ei ollut ollenkaan jäänteitä vainajasta ja kolmessa haudassa on useampi kuin yksi vainaja. Kaksi Zvejniekin haudasta 225 löydettyä helmeä ei ollut käytettävissä tutkimuksessani, mutta löytökuvasaston (Zagorskis 1987, 2004) mukaan ne muistuttavat Ajvidesta löydettyjä helmiä. Näiden lisäksi kolmesta muustakin Ajviden haudasta on raportoi-

tu luuhelmiä (Burenhult 2002). Osa näistä löydöistä ei ollut käytettävissä tutkimuksessani. Hautojen 23 ja 24 luuhelmet paljastuivat analyysissäni *Dentalium*-simpukoiksi. Haudan 7 esineet jotka löytöluettelossa (Burenhult 2002) on raportoitu linnunluista valmistetuksi helmiksi, ovat todellisuudessa valmistettu metsäjäniksen jalkapöydän tai kämmenen luista. Myös kahdeksantoista luuhelmeä haudassa 62 on valmistettu jäniksen luista. Haavaitsin myös muutaman muun nisäkkään luista valmistetun helmen, mutta lajitunnistus ei näiden osalta ollut mahdollista.

Helmet on valmistettu sitten, että ensin luista leikitettiin pois luun päät ja sitten jäljelle jävän putken pääti hiottiin tasaisiksi. Yleensä lintujen pitkistä luista valmistettiin useita helmiä. Helmien pituus vaihtelee noin 14-30 millimetrin välillä ja leveys noin 3-5 millimetrin välillä. Satunaisia nisäkkäitä lukuun

Kuva 8. Luuhelmpareja Ajviden haudasta 52. Hauka kuului kahdelle lapselle. Kuva Antti Halkka.

ottamatta kaikki helmet on valmistettu vesilintujen luista (Kuva 8). Työstämisenstä huolimatta luuhelmet voi yleensä tunnistaa taksonomisesti suvun, heimon tai luokan tarkkuudella. Suurin osa Ajviden helmistä on valmistettu sorsalintujen luista, mutta lajitasolla pystyin tunnistamaan vain kurjen, merimetson, laulujoutsenen ja etelänkiislan. Helmien valmistuksessa käytettiin yleisimmin lintujen kyynärliuta (ulna) ja värttinäluita (radius) (Kuva 9). Helmet esiintyvät hautoissa yksittäin, kahden helmen pareina sekä useamman kuin kahden helmen keskittyminä (katso liite 1). Kiinnostava piirre helmien esiintymisessä on se, että ne esiintyvät usein pareittain; hyvin usein hautojen aineistoissa löytyy kaksi täsmälleen samankokoista helmeä (Kuva 10). Useimmiten helmparit on valmistettu oikean ja vasemman puoleisista, samoista ja täsmälleen samoista kohdista katkaistuista luista. Joissain hautoissa on myös samankokoisista luista tehtyjen helmien pareja, joiden valmistuksessa on kuitenkin käytetty (kahden lintuyksilön) samoja ja saman puolen luita.

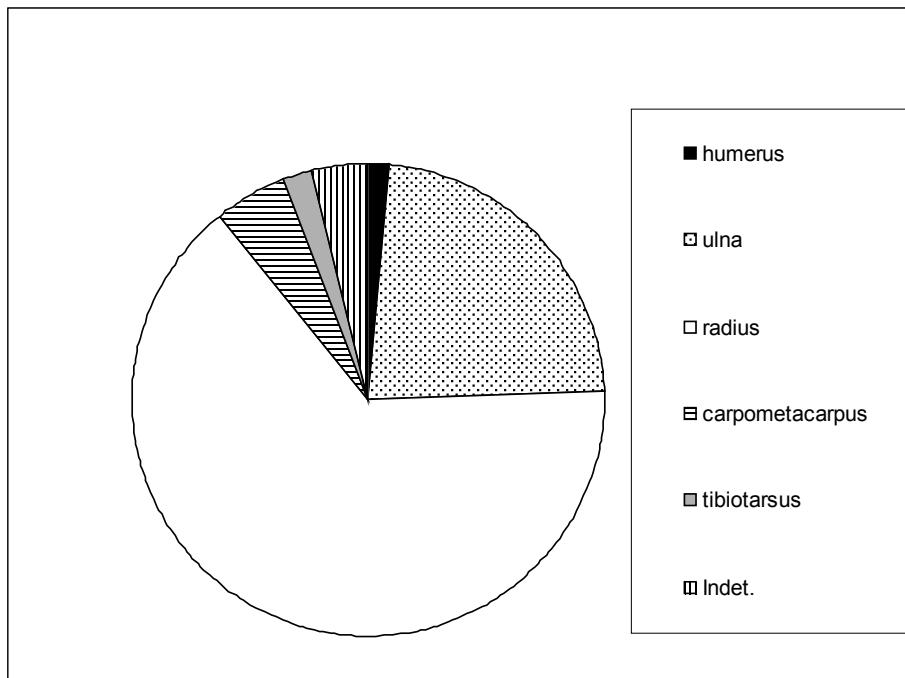
Isojen lintujen putkiluista valmistetut esineet

Ajviden haudassa 62 on löydetty yli 30 suurta lintujen putkiluusta valmis-

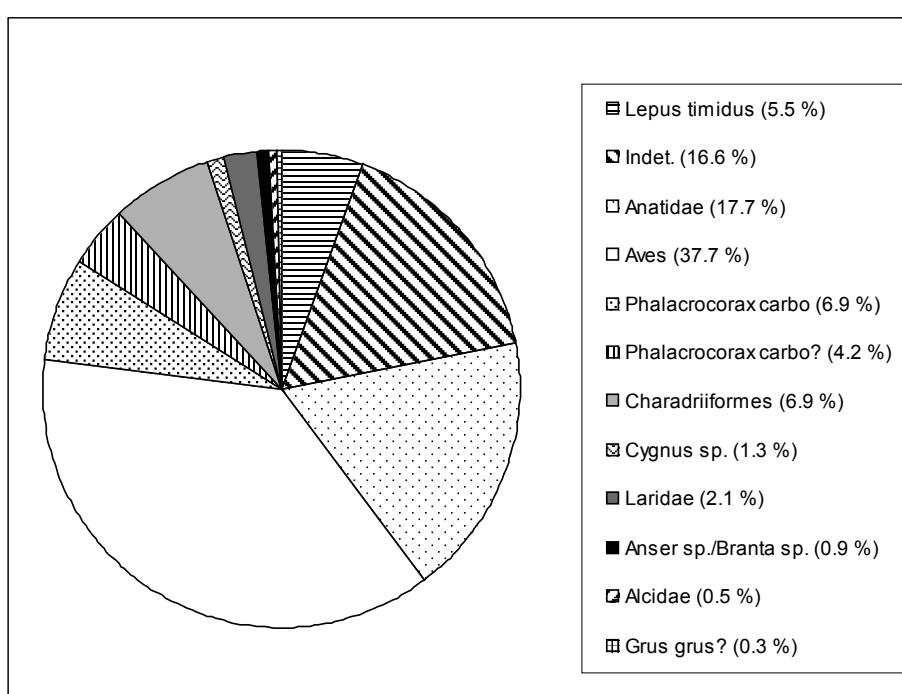
Kuva 10

Ajviden hautojen luuhelmien anatominen jakautuminen
(n=317).

Kuva 9

Ajviden hautojen luuhelmien taksonominen
jakautuminen (n=379).

tettua esinettä (kuvat 11 ja 12). Niistä suurin osa löytyi oikean olkapään lähellä olevassa löytökeskittymässä. Joitakin löytyi myös kallon vierestä, olkapäiden ja käsivarsien päältä sekä rinnalta. Esineet ovat joko yksittäisiä putkiluita, tai ne muodostuvat kahdesta sisäkkäin laitetusta luusta. Ainakin osa putkiluuesineistä voitiin tunnistaa kuuluvaksi kurjelle tai laulujoutsenelle. Silmämäärisesti tarkasteltuna näyttää siltä, että esineet on valmistettu samaan tapaan kuin luuhelmet, erona on lähinnä se, että nämä ovat selkeästi suurempia. Ainakin osaa hieman kapeammista luuputkista on pidetty suuremman sisällä, mikä merkitsee, että kyseessä on kaksiosainen esine. Erikoisuutena on myös se, että joihinkin on kaiverrettu reikiä. Reiat sijoittuvat pitkittäin luun varteen ja niitä on tehty kahteen riviin varren kummallekin puolelle. Tälläisia reiällisiä putkiluuesineitä ei ole löydetty muista Ajviden haudoista, eikä sellaisista tunneta vastineita mistään muualta kaan. Ulkoisesti nämä ehkä muistuttavat huiluja tai pillejä. Niitä ne eivät kuitenkaan voi olla, sillä reikien sijainti kahdella puolella ei sovi puhallussoittimeen. Lisäksi aukkojen muoto ja koko ei sovi sormiaukoksi (Yrjänä Ermala, henkilökohtainen tiedonanto 2006). Aikaisemmissa tutkimuksissa (Buren-hult 1997, 2002, katso myös Lund 1988) esineet, sekä reiälliset että reiättömät, on tulkittu lintupilleiksi. Kuitenkin itse arvelen, että kyseessä olisivat jonkin muun tyypiset musisointiin liittyvät esineet, tai vaihtoehtoisesti jonkinlaiset koriste-esineet. Kyseessä saattavat ehkä olla jonkinlaiset kan-

Kuva 11. Linnunluista valmistettuja putkimaisia esineitä naisen hautasta 62 Ajvidessa. Kuva Kristiina Mannermaa.

Kuva 12. Laulujoutsenen kynäräluusta ja värttinäluusta valmistettuja kaksiosaisia esineitä hautasta 62 Ajvidessa. Kuva Kristiina Mannermaa.

Kuva 13.
Yksityiskohta
haudasta 52 Ajvi-
dessa. Haudassa
oli kahden lapsen
luut. Vainajat
oli asetettu siten,
että nuoremman
(noin 18-24 kk)

lapsen pää oli vanhemman (noin 7-vuotiaan)
lapsen jalkojen välissä. 43 linnunluuhelmeä ja
yksi mahdollinen lintupilli löytyi nuoremman
lapsen vierestä oikealta. Kuva Göran Burenhult.

kaan tai nauhan valmistamiseen liittyvät osat. Mahdollisia lintupillejä ovat haudoista 23, 25 ja 52 löydetyt putkiluunesineet. Nämä ovat selkeästi lyhyempiä kuin aikaisemmin mainitut haudan 62 esineet, mutta toisaalta leveämpiä kuin linnunluuhelmet. Niissä ei ole reikiä. Haudan 23 mahdollinen lintupilli löytyi lapsivainajan jalkojen tienoilta. Haudasta 52 löytyi kaksi mahdollista lintupilliä, toinen jossain kohdassa vainajan oikealla puolella ja toinen niskan alueelta (Kuva 13). Myös haudan 25 seulotun aineiston joukossa on yksi mahdollinen lintupilli.

Yksityiskohta
haudasta 52 Ajvi-
dessa. Haudassa
oli kahden lapsen
luut. Vainajat
oli asetettu siten,
että nuoremman
(noin 18-24 kk)

lapsen pää oli vanhemman (noin 7-vuotiaan)
lapsen jalkojen välissä. 43 linnunluuhelmeä ja
yksi mahdollinen lintupilli löytyi nuoremman
lapsen vierestä oikealta. Kuva Göran Burenhult.

Zvejniekin joukkohaudan 206-209 luukärjet

Kolme linnunluista valmistettua naskalin tyypistä esinettä löytyi löytökeskittymästä neljän vainajan yhteishaudasta 206-209. Vainajista kaksi on aikuisia miehiä ja kaksi on lapsia. Luunaskalit löytyivät miehen 209 jalkojen kohdalta. Naskalien lisäksi hautauksen 209 alueella oli kaksi meripihkariipusta ja kokoelma luusta, sarvesta ja kivistä tehtyjä esineitä. (katso liite 1).

Lintuja esittävät pienoisveistokset

Ajvidesta tunnetaan yksi lintua esittävä pienoisveistos, Zvejniekinistä peräti neljä. Ajiden pienoisveistos esittää todennäköisesti uivaa sorsalintua ja se löytyi haudasta 62, vainajan jalkojen alapuolella. Kuva 14).

Kuva 14.

Väsilintua esittävä pienoisveistos Ajvi-
den haudan 62 vainajan jalkojen ala-
puolella. Kuva Kristiina Mannermaa.

tämän esineen on tulkittu esittävän hyljettä (Burenhult 2002). Zvejniekissa pieni villisian kulmahampaasta valmistettu lintuveistos löytyi vainajan pään yläpuolelta haudasta 74 (Zagorskis 2004). Hauta kuuluu nuorelle miehelle. Keskineliittisesta haudasta 228 löytyi kaksi sammen luusta veistettyä lintupienoisveistosta. Näistä toinen, sivusta kuvattua lintua esittävä esine on ilmeisesti riipus, sillä sen ylä-

osaan on porattu reikä. Toinen esine kuvailee lintua (ehkä teeri?) ylhäältä pain nähtynä (Kuva 15). Kumpikin löytyi miesvainajan leuan alueelta, samasta kontekstista kahden ihmishahmoa kuvaavan pienoisveistoksen kanssa (Zagorskis, 2004: 67). Myös keskineoliittisesta joukkohaudasta 221 löytyi lintua esittävä pienoisveistos. Haudassa oli ainakin kahden miehen, yhden naisen, kahden aikuisen (sukupuolta ei voi määrittää) ja yhden lapsen jäänteet. Pienoisveistos kuvailee kakkipäistä lintua ja se on valmistettu hirven (*Alces alces*) sarvesta.

Kuva 16. Hirven sarvesta veistetty kakkipäinen lintuveistos aikuisen miehen hautassa 221 Zvejniekissä.
Kuva Haralds Birznieks.

Kuva 15. Sammen (*Aci-pencer sturio*) luusta veistetty lintua (ehkä teeri) esittävä pienoisveistos hautasta 228 Zvejniekissä. Esine löytyi miesvainajan leuan kohdalta. Kuva Haralds Birznieks.

(Kuva 16). Samasta yhteydestä löytyi myös kahden luisen ongenkoukun katkelmat, hionmakivi ja työstetty sarven kappale (Zagorskis 2004: 38, 68).

Tulosten pohdintaa

Mitkä linnut olivat tärkeitä Ajvidessa ja Zvejniekissä?

Arkeologisen luuaineiston perusteella (ainakin nykypäivänä) melko tavaramaiset linnut oli valittu osaksi hautarituaaleja Ajvidessa ja Zvejniekissä. Kaikki tunnistetut linnut ovat tyypillisiä asukkaita hautojen alueen ympäristössä ja ne on voitu pyydystää hautojen lähialueilla. Närhellä on selvästi ollut erityisasema keskineoliittisen yhteisön maailmassa Pohjois-Latviassa, mutta lajia ei ole tunnistettu muiden aikakausien aineistoista. Närheä lukuun ottamatta kaikki Ajviden ja Zvejniekin haudoista löytyneet linnunluut kuuluvat vesilinnuille. Zvejniekissä tunnistettiin lähinnä nykyisinkin Itämeren maiden järvi- ja merialueilla eläviä sorsalintuja. Vaikka lajitunnistus ei ole aina ollut mahdollista, vaikuttaa siltä, että lähinnä matalanveden ja rantojen alueiden lintuja esiintyy haudoissa.

Merimetson luita käytettiin melko yleisesti Ajviden helmien valmistukseissa; seitsemässä miehille, naisille ja lapsille kuuluvassa haudassa oli metson luista valmistettuja helmiä (41 prosentissa kaikista Ajviden linnunluita sisältävistä haudoista). Merimetso on melko yleinen laji myös Ajviden

asuinpaijan osteologisessa aineistossa (Mannermaa & Storå 2006). Vaikka asuinpaikka ja kalmisto eivät ole olleet samanaikaisesti käytössä, viittaa tulos merimetson tärkeyteen sekä hautarituaaleissa että arjen elämääseen. Ehkäpä lihaa syötiin ja ruhon osia käytettiin tarvikkeiden raaka-aineena, ja linnulla on saattanut olla myös ei-materiaalisia ideologisia merkityksiä. Muissa arkeologisten kohteiden (mm. Neoliittinen Zvejnieki, Neoliittinen Turkki ja rautakauden Englanti) tutkimuksissa on aikaisemmin havaittu selvä ero hautojen ja asuinpaikkojen eläinlajistoissa (Eriksson et al. 2003; Kansa & Campbell 2004; Crabtree 1995: 25).

Tomek ja Gumiński (2002: 15) arvellevat, että Koillis-Puolassa sijaitsevassa neoliittisessä (Zedmar-kulttuuri, noin 4500-3400 eKr.) Dudkan kalmistossa hautoihin valittiin lähinnä mustia ja yö- tai hämärälintuja (metso *Tetrao urogallus*, nokikana *Fulica atra*, viirupöllö *Strix uralensis* ja kaulushaikara *Botaurus stellaris*) nimenomaan siksi, että ne yhdistettiin symbolisesti kuolementaan. Ainakaan Ajvidessä ja Zvejniekissä ei kuitenkaan ole nähtävissä tällaista mustien tai yölintujen valintaa hautoihin. En siis usko, että musta väri olisi sinällään ollut syy käyttää hautajaisrituaaleissa merimetson luita.

Jos merimetsoja on Ajvidessä hyödynnetty sekä hautauksissa että asuinpaikoilla, oli ruokkilintujen rooli varsin erilainen. Ruokkilinnut (eteläniisla *Uria aalge*, ruokki *Alca torda* ja riskilä *Cephus grylle*) muodostavat enemmistön asuinpaikkojen tunnistetussa lintuaineistossa, mutta puuttuvat käytännössä kokonaan hauta-aineistoista. Kuitenkin ruokkilinnun luita tunnistettiin vain yhdestä Ajviden haudasta. Voisiko tämän tulkitä siten, että koska ruokkilintuja käytettiin yleisesti ravinnoksi, ei niitä ollut sopivaa laittaa hautoihin? Joka tapauksessa näyttää siltä, että ruokkilintuihin ei kuoppakeraamisessa kulttuurissa liittynyt sellaisia ideologisia merkityksiä jotka olisivat tehneet niistä tarpeellisia hautarituaaleissa. Oli selitys mikä hyvänsä, on kovin kiinnostavaa, että Ajvide on ainoa kivikautinen asuinpaikkakohde Itämeren alueella, josta tunnetaan niin paljon ruokkilintujen luita. Ruokkilintujen tärkeys Ajviden asuinpaikalla selittynee kahden tärkeän lintujen pesimäsaaren (Stora Karlsö ja Lilla Karlsö) läheisyydellä; nykyisin näillä saarilla pesii Itämeren alueen suurimmat ruokki- ja eteläniislayhteisöt. Ruokkilinnuilla ei siis ollut erityistä ideologista merkitystä keskineoliittisessa kulttuurissa Gotlannissa – ei edes Ajvidessa missä niillä näyttää olleen vahva taloudellinen merkitys.

Hyvin vähän lintujen luita on tunnistettu Zvejniekin asuinpaikka-aineistoissa, eikä vertailua lintujen esiintymisestä asuinpaikoilla ja haudoissa voi tehdä. Neoliittisen asuinpaikan (Zvejnieki II) luuaineistossa lintuja ei tunnistettu ollenkaan ja mesoliittisen asuinpaikan (Zvejnieki I) luuaineistos-

sa tunnistettiin vain muutamia uikkulinnun (*Podiceps* sp.), kuikan (*Gavia artica*) ja jonkin pienen sukeltajasorsan luita (Eriksson et al. 2003; Lõugas 2006; Mannermaa 2006). Uikkuja tai kuikkaa ei ole tunnistettu Zveniekin hauta-aineistoissa. Hautojen ihmislusta teetetyt isotooppianalyysit viittavat siihen, että sekä neoliittisena että mesoliittisena aikana ravintotalous perustui pääasiassa makean veden kaloihin (Eriksson et al. 2003). Kuitenkin vain hyvin vähän kalojen luita on tunnistettu Zvejniekin haudoista. Sen sijaan hautojen eläinluuaineistot viittaavat maanisäkkäiden (esimerkiksi hirvi, kettu, näätä, mäyrä) ja hylkeiden voimakkaaseen hyödyntämiseen (Zagorska & Lõugas 2000).

Koristeelliset ja symboliset helmet

Luuhelmiensijainti Ajviden haudoissa viittaa siihen, että niitä käytettiin sekä vainajaa ympäröivän vaatteenvaihtelussa sekä eri puolilla vartaloa olevissa koruissa. On mahdollista, että ainakin joissain tapauksissa helmet oli ripustettu niin, että ne vapaasti roikkuessaan ikään kuin ”soivat” (Janzon 1974:72). Helmet koristivat ehkä vainajan elinaikana käyttämää tai sitten nimenomaan hautausta varten tehtyä asua. Jos helmillä oli pääasiallisesti koristuksellinen tarkoitus, oli niiden oltava tietyn kokoisia esteettisen ilmeen saamiseksi. Löytökeskittymissä helmien koko on melko lailla sama. Tämä viittaa siihen, että symmetrinen ja tasapainoinen ilme oli tärkeä helmiensijoittelussa vaatteeseen tai käärinmateriaaliin. Suurin osa helmistä on tehty lintujen luista, mutta myös muutama metsäjäniksen ja jonkin muun nisäkkään luusta tehty helmi tunnistettiin myös. Linnun luut ovat luonnostaan onttoja, mutta tämä ei välttämättä ole ainoa syy niiden käyttämiseen.

Linnunluuhelmiä ei tunneta ainoastaan Gotlannista vaan ne liittyvät laajemmin keski- ja myöhäisneoliittiseen aikakauteen (noin 4500-3000 eKr.) (Jaanits 1957; Zagorskis 1961; Janzon 1974; Loze 1979; Papmehl-Dufay 2006, Lõugas et al. 2007). Niitä on löydetty esimerkiksi Öölannista (noin 3500-2500 eKr.), Tamulasta Virostasta (noin 3700 eKr. ja 4200 eKr.) ja Kreiči- ja Abora I-nimisten keski- ja myöhäisneoliittisten kalmistojen haudoista Latviassa (Jaanits 1957; Zagorskis 1961; Janzon 1974; Loze 1979; Papmehl-Dufay 2006). Linnunluuhelmiä on löydetty myös Dudkasta Puolalasta (neoliittinen kivikausi) (Tomek & Gumiński 2003). Tutkin Tamulasta löytyneitä helmiä Tallinnan historiallisessa instituutissa ja ne muistuttavat hyvin paljon Ajviden helmiä. Tamulassa helmet liittyvät selkeästi aikuisiin miehiin (Jaanits 1957:93), mutta Ajvidissa ja Zvejniekissä helmien laittamisessa ei näytä olleiden sukupuoli- tai ikäsidonnaisuutta. Gotlannissa sijaitsevissa keskineoliittisissä kalmistoissa Iressä, Visbyssä ja Vesterbjärsissä hel-

miä löytyy eniten miesten haudoista, mutta myös naisten ja lasten haudoista (Janzon 1974: 68). Visbyn kalmistoa lukuun ottamatta suurimmat helmien keskittymät esiintyvät miespuolisten vainajien yhteydessä (Janzon 1974: 68). Suurin helmikeskittymä tunnetaan noin 12-vuotiaan lapsen hautasta Visbyssä (Janzon 1974: 74).

Linnunluuhelmet, meripihkahelmet ja simpukkahelmet – monta versiota samasta teemasta?

Olivatko linnunluuhelmet koruja joilla oli vain esteettinen tarkoitus vai onko niihin ehkä liittynyt muitakin merkityksiä? Aikaisempien tutkimuksien perusteella voidaan arvioida, että vaikka koristelussa esteettinen ja musikaalinen merkitys on tärkeä, on luukoruihin valittu nimenomaan tiettyjä lajeja (esim. Larsson 2006). Kaiken kaikkiaan koristeluun – hautojen, vainajan, elävien ihmisten jne. – on aina liittynyt monenlaisia ideologisia merkityksiä (esim. Braithwaite 1980). Zvejniekissä eri eläinlajien hampaisista tehdyt riipukset on selvästi asetettu erityiseen ja tarkoitukseenmukaiseen järjestykseen (Larsson 2006). Siten voisi kuvitella, että eri lintulajien luista valmistettujen luuhelmien järjestys haudan koristelussa tai vainajan koruissa saattaisi kertoa helmiin liittyvästä symboliikasta.

Yksi näkökulma lähestyy linnunluiden merkitystä on rinnastaa ne samanmallisiin ja -muotoisiin *Dentalium*-simpukoihin. Idea simpukoiden ja luuhelmien lähes identtisestä olemuksesta ei ole uusi, sen on aikaisemmin esittänyt Nihlén jo vuonna 1927 (Nihlén 1927). *Dentalium*-simpukoita on löydetty useista keskineoliittisista haudoista Gotlannissa (Janzon 1974; Burenhult 2002). Atlantilta peräisin olevia *Dentalium*-simpukoita kuljetettiin Gotlantiin eksoottisina ylellisyystavaroina (Taffinder 1998: 85-86). On täysin mahdollista, että helmet olisivat itse asiassa harvinaisia ja vaikeasti saatavia simpukoita korvaavia imitaatioita (Nihlén 1927: 126). On esimerkiksi huomattu, että sekä simpukoita että helmiä löytyy usein samoista haudoista Gotlannissa (Janzon 1974: 98). *Dentalium*-simpukoita ei kuitenkaan ole löydetty esimerkiksi Tamulasta tai Zvejniekistä.

Pitkulaisten simpukoiden ja linnunluuhelmien lisäksi vastaavankokoisia ja -muotoisia esineitä on valmistettu meripihkasta. Jos arvellaan, että linnunluuhelmet korvaisivat simpukoita joissain haudoissa, voitaisiin yhtä hyvin ajatella niiden korvaavan myös meripihkahelmiä. Pitkänomaisia meripihkahelmiä tunnetaan neoliittisista haudoista Ajvidessa, Iressä, Västerbjärsissä, Tamulassa ja Zvejnekissä. Ajvidessa yhdestä haudasta löytyi sekä luuettä meripihkahelmiä samasta kontekstista. Kumpikin helmityyppi esiintyy myös kahdessa muussa Ajviden haudassa, tosin ne löytyvät eri kohdista

hautaa (Burenhult 2002). Yhdessä Ajviden haudassa luuhelmet löytyivät samasta kontekstista *Dentalium*-simpukoiden kanssa. Zvejniekissä meripihkahelmiä on laitettu lapsen hautaan (lantion alueelle), mutta tästä hautasta ei löydetty luuhelman (Zagorska 2001: 118).

Aivan kuten *Dentalium*-simpukat, myös meripihka oli eksoottinen raaka-aine jota tuotiin pitkän matkan takaa Ajvideen. Pitkänmallisia putkimaisia meripihkahelmiä tunnetaan neoliittisista haudoista Latviassa, Liettuassa ja Puolassa. Näillä alueilla meripihkaa löytyy luontaisesti ja sitä on voitu itse kerätä oman tarpeisiin. Meripihka oli jo esihistoriallisena aikana levinnyt kaupan ja vaihdon välityksellä laajalle alueelle Euroopassa (mm. Janzon 1974:133; Beck et al. 2003). Pohjois-Euroopassa meripihka liittyy tyypillisesti hautojen ja vainajien koristeluun. Meripihkasta valmistettuja helmiä, renkaita ja riipuksia käytettiin erillisinä koruina, ja nauhaan pujotettuna niistä saatiin koristeellisia päähineitä, kaulanauhoja sekä erilaisia vartalokoruja (Taffinder 1998; Zagorska 2003; Larsson 2001; Runcis 2002). Meripihkaan on kautta aikojen yhdistetty erilaisia symbolisia merkityksiä, vaikka niiden yksi tärkeä rooli onkin varmasti ollut myös esteettisen kokemuksen synnyttäminen.

Luuhelmiin, simpukoiden ja meripihkahelmiin yhteys tulisi selvittää tarkemman tutkimuksen yhteydessä. Tärkeää olisi verrata näiden esineiden kokoa, muotoa sekä sijaintia vainajaan suhteen. Jos luuhelmet korvasivat jotain muuta esinetyyppiä, silloin alkuperäinen merkitys liittyi tähän korvattavaan esinetyyppiin, ei luuhelmiin. Silloin helmiin käytettyihin lintulajeihin liittyviä ajatuksia on ehkä turha pohtia. Uskon kuitenkin, että helmiin ei valittu mitä tahansa lintuja, vaan ainoastaan tärkeitä lintuja. Lähes poikkeukseton vesilintujen luiden käyttö saattaa viitata siihen, että kolmea helmityyppiä yhdistävä tekijänä on yhteys veteen. Arkeologisessa ja kansatieteellisessä kirjallisuudessa veteen liittyvä symboliikka yhdistyy ajatukseen kuolemanjälkeisestä elämästä (esim. Zvelebil & Jordan 1999; Siikala 2002: 126; Nilsson Stutz 2003: 195).

Parisymboliikka

Helmien esiintyminen pareittain on kiinnostava piirre Ajvidessa. Parillisten helmien käyttö koristelussa saattoi olla tapana siksi, että se oli kaunista. Parillinen teema kuvastuu myös monien muiden löytöjen, muun muassa linnujen jalaluista tehtyjen riipusten tai amulettien esiintymisessä. On ehkä ollut jostain syystä tärkeää, että luuhelmet tehtiin nimenomaan oikean ja vaseman puoleisista luista. Tähän saattaa liittyä parisymboliikkaa, joka on todennettu monista muista löytöhteyksistä (mm. Ernits 1992; Loze 2003:

53). Runcis (2002, 2005) on tutkinut Ruotsissa sijaitsevaa keskineoliittista Borgebyn kalmistoa. Siellä lasten haudoista on löytynyt useita kaksoismeripihkahelmiä ja kaksipäisiä kivikirveitä. Runcis (2002: 115–117) näkee näissä esineissä parisymboliikkaa ja yhdistää sen näkemykseen maailmanjärjestyksestä ja tarpeeseen pitää yllä tasapainoa ja harmoniaa. Haudoissa parisymboliikan voidaan ehd激起 arvella liittyvän tarpeeseen tasapainottaa yhteisön ilmapiiriä tai toimintaa tärkeän jäsenen kuoleman aiheuttaman sosiaalisen hämmennysken, ehd激起 jopa sekasorron keskellä. Muutamia samanlaisia kaksoismeripihkahelmiä ja kaksipäisiä kirveitä on löydetty myös Ajviden haudoissa. Kaksipäistä lintua kuvava veistos haudassa 221 ja tapa haudata kaksi sorsalintua miehen haudassa Zvejniekissä saattavat myös jollain tavalla liittyä parisymboliikkaan.

Siipiin liittyvä symboliikka

Lähes ainoastaan siipien luita (lähinnä kyynärluu ulna ja värttinäluu radius) käytettiin luuhelmien valmistuksessa Ajvidessa. Vain olkaluista (siivistä) valmistettiin riipuksia Zvejnekissä. Käytännössä kaikki Ajviden ja Zvejniekin haudoista löydetyt työstämättömät lintujen luut ovat siipien luita. Ajviden haudan 7 aikuisen mies oli saanut kaakkurin siiven luita ilmeisesti jonkinlaisessa laukussa tai pussissa mukaan hautaan. Pussissa olleet tavarat (itse pussin materiaali on kokonaan maatunut) löytyi kasassa oikean käden tienoilta. Mikä merkitys tällaisilla löydöillä on voinut olla? Emme tiedä, oliko luissa sulchia kiinni kun ne asetettiin hautaan. Kyseessä voi siis olla joko luiden ja sulkienvaikeuden vuoksi käytössä. Kaakkurin siiven keskiosan sulissa ei ole kirkkaita värejä, mutta toki vaativat minkäkin värisiä sulchia on voitu laittaa hautaan. Usein työstämättömät eläinluut tulkitaan ruoan jäänteiksi (esim. Popova 2001; Zagorska & Lõugas 2000; Fahlander 2003: 109), mutta siipien keskiosassa ei ole käytännössä ollenkaan lihaa. Pidän todennäköisenä, että haudan 7 luut laitettiin hautaan paljaina luina, ilman sulchia. Saamelaisen uskomuksissa tietyt linnut ovat shamaanin apuhenkiä tai eishamanistisia suojuhuhenkilöitä (Hultkrantz 1987; Schanche 2000; Hansen & Olsen 2004: 349). On tulkittu, että saamelaisen haudoista ja uhripaikoista löytyneet eläinluut edustavat todennäköisesti kuolleiden eläinten henkiä (Schanche 2000: 299). Eläimen voima ja sielu yhdistyy nimenomaan luissa. Laittamalla henkiläimen luita hautaan saatiiin eläimen voima siirtymään vainajaan (Schanche 2000: 296, ks. myös Äikäs et al. 2009). Haudan 7 kaakkurin luut voisi ehd激起 tulkitä saamelaisesimerkin kautta siten, että kaakkuri nimenomaan olisi ollut jonkinlainen apuhenki. Muutama siiven luu saattoi edustaa kokonaisia siipiä tai kokonaista lintua. On mahdollista, että

hautoihin laitetut eläinten osat valittiin sen perusteella, miten ne parhaiten edustavat ihmisen ja kyseisen eläimen suhdetta (katso Schanche 2000: 295; Fowler 2004: 136–137).

Nimenomaan siipien käyttö haudoissa viittaa siihen, että lintujen lentotaitoa haluttiin korostaa. Napapiirin alueiden kansojen uskomuksissa maailma on jaettu kolmeen osaan: taivaaseen, maahan ja vedenalaiseen maailmaan. Kyvyllä lentää ja sukeltaa on keskeinen rooli tässä maailmankatsomuksessa, ja siksi monissa yhteisöissä vesilinnuilla on merkittävä uskomuksellinen rooli (Ingold 1986; Napoliskikh 1992; Zvelebil 1993). Myyteissä ja folklorissa sorsalinnut yhdistetään naissukupuoleen, luomiseen sekä syntymisen ja uudestisyntymisen riitteihin (Antanaitis 1998:65). Esimerkiksi suomalais-ugrilaisessa runoudessa sorsalinnut liitetään maailman luomiseen (esim. Kuusi et al. 1977), mutta siperialaisilla kansoilla vesilinnut yhdistetään nimenomaan kuolleen sielun tai hengen kuljettamiseen (Chernetsov 1963).

Myös muiden tunnettujen pohjoiseurooppalaisten kalmistojen hautalöydöt tukevat ajatusta siipien tärkeydestä hautarituaaleissa. Siipi edusti ilmeisesti nimenomaan kuljettajana toimivaa lintua myöhäismesoliittisessä Vedbækissä Tanskassa, missä nuoren naisen viereen haudattu vastasyntynyt vauva oli asetettu joutsenen siiven päälle (Albrethsen & Brinch Petersen 1976). Tamulan varhaisneoliittisessa haudassa VII lepäsi selällään noin 7-vuotias lapsi jonka kummankin käden alueelta löytyi kurjen siiven luut (kyynärluu eli ulna) (Jaanits 1954). Tamulasta tunnetaan myös aikuisen miehen haudasta löytökeskittymä, jossa oli joukossa maakotkan (*Aquila chrysaetos*) värttinäluu eli radius. Löydöt sijaisivat vainajan selkärangan ja vasemman käden välisellä alueella. Kolmannessa Tamulan haudassa, joka kuului mahdollisesti naiselle, löytyi pään vierestä metson värttinäluu (Jaanits 1957: 81, 86). Tällaisissa löydöissä lintujen siivet tai siiven osat edustavat ehkä jonkinlaisia välistäjä- tai kuljettajalintuja. Kyseessä voi olla siirtyminen elävien maailmasta kuolleiden maailmaan tai yhdestä olemisen tasosta toiseen olemisen tasoon. Etnografisten lähteiden perusteella tiedämme, että vesilinnuista ainakin laulujoutsenella, keskikokoisilla sorsilla ja kuikkalinnuilla on ollut merkittävä rooli napapiirin alueiden ja uralilaisten kansojen kulttuureissa (Ingold 1986; Napoliskikh 1992). Yksi tärkeimmistä rooleista oli nimenomaan toimiminen kuljettajana tai välistäjänä ihmisten ja jumalien tai henkien välillä (Napoliskikh 1992:11–12; Zvelebil & Jordan 1999:109). Samanlaisia ajatuksia lintujen merkityksistä on viime aikoina esitetty Pohjois-Euroopan neoliittisen kallioitaiteen tulkinnoissa (Ernits 1992; Stolyar 2000; Lahelma, painossa).

Närhi toteemieläimenä?

Siipiin liittyvä symboliikka ilmenee mahdollisesti Zvejniekin haudoissa 154, 165 ja 167, missä nären sinisiä siipisulkia on todennäköisesti käytetty vainajan tai vaatteen koristelussa. Olen toisaalla esittänyt, että siniset sulat ovat mahdollisesti olleet syy laittaa juuri nären osia koristeiksi kyseisiin hautoihin (Mannermaa 2006). Tämä on mahdollista mutta vaikeaa varmistaa. Siniseen väriin liittyvästä symboliikasta ei ole aikaisempia viitteitä kivikaudelta Pohjois-Euroopasta. Tiedämme kuitenkin, että joihinkin väreihiin, esimerkiksi punaiseen on liittynyt erityisiä merkityksiä historiallisena aikana ja ilmeisesti myös kivikaudella. Punamullan sirottaminen on yleinen hautarituali eri puolilla maailmaa ja punamultaa käytettiin myös kallio-maalausten tekemisessä (mm. Okladnikov 1950; Karsten 1955: 119, Nuñez 1986: 25; Stjernquist 1998: 273).

Nären siiven osien ripustaminen vaatteisiin saattaa kertoa siitä, että näri oli toteemieläin. Hautoihin 164, 165 ja 167 haudatut henkilöt olivat yhteisön tärkeitä jäseniä (heimopäälliköitä tai shamaaneja?), joiden asuihin oli kiinnitetty toteemieläimen osia. On hyvin mahdollista, että samoja asuja oli käytetty rituaalimenoissa ihmisten eläessä. Arkeologisten ja historiallisten todisteiden perusteella ovat ainakin karhu, majava, laulujoutsen ja rantakäärmeksi saattaneet olla toteemieläimiä Pohjois-Euroopassa (mm. Tilley 1991; Ernits 1992: 116; Zvelebil 1997: 45; Loze 2003). Närhi on muiden varislintujen tapaan sosiaalinen ja näkyvä lintu. Se elää metsäalueilla mutta ei ole ihmiskarha. Närhet ovat kaikkiruokaisia ja niillä on tapana varastoida ruokaa syksyisin. Ne myös vierailevat miezellään kaatopaikoilla ruokaa etsimässä. Viisaana ja pitkäkäisenä lintuna näri osaa matkia muiden lintujen ääniä. Vaikka närhet ovat paikkalintuja, ne saattavat vaeltaa vuodenaikojen mukaan (Haartman et al. 1963-1972: 703-708). Toisin sanoen, nären sosiaalinen käyttäytyminen muistuttaa ihmistä monessa mielessä; kummatkin ovat asettuneet paikoilleen, mutta muuttuaan asuinsijaa aika ajoin ja tarvittaessa. Ei siis ole ihme, jos Zvejniekissä koettiin sukulaisuutta nimenomaan närhien kanssa.

Kuolinasuihin ja -varusteisiin liittyy voimakasta symboliikkaa. Toteemieläinten osien tai kuvien käyttö asujen koristelussa on tavallista esimerkiksi historiallisten metsästäjä-keräilijäkansojen keskuudessa Siperiassa. Zvejniekin vainajien asujen ja nykyisten shamanien asuissa voidaan nähdä selviä yhtäläisyysjakoja. Esimerkiksi jakuuttishamaani (Altai) käytti maakotkan ulkomuotoa muistuttavaa asua (Lönnqvist 1986: 84; Siikala 2002: 44). Nganasan-shamaanin asussa oli voimalintujen kuvia (Taksami 1998: 21). Yleensä ottaen, tärkeimpien eläimien (apuhenkien) kuvia tai osia kiinnitet-

tiin shamaanien asuihin ja päähineisiin (Prokofyeva 1963; Taksami 1998: 21-22).

On mahdollista, että vain sosiaalisessa mielessä tärkeät ihmiset haudattiin hienoissa vaatteissa. Kolme Zvejniekiin haudattua ihmistä, mahdollisesti kaikki miehiä, sai hautaansa närhen siiven osia. Haudat ovat siis selkeästi muista poikkeavia. Närhen luiden lisäksi haudoissa 164 ja 165 on muitakin erityisiä piirteitä jotka kertovat, että vainajat eivät olleet aivan tavallisia ihmisiä. Haudan 164 vainajan jalkojen väliin oli laitettu 16 luista keihäänkärkeä. Näin monen aseen sijoittaminen hautaan on ainutlaatuista Zvejniekissä. Tosin lähes vastaanlainen hautalöytö tunnetaan yhdestä Olenij ostrovin mesoliittisesta haudasta (Gurina 1956: 286-290). Isotooppitutkimukset ovat paljastaneet mielenkiintoisia asioita haudan 165 vainajasta. Luista ja hampaista tutkitut isotoopit viittaavat siihen, että mies olisi syönyt hyvin paljon merellistä ravintoa (Eriksson 2006: 192, 2007). Itse asiassa tulokset viittaavat sekä meressä että makeassa vedessä eläneen eläinravinnon nauttimiseen. Kuitenkin kaikkien muiden Zvejniekin vainajien isotoopit (noin 40 ihmistä tutkittu) viittaavat lähes yksinomaan makean veden kalojen syömiseen (Eriksson et al. 2003; Eriksson 2006). Jännittävää on myös se, että haudasta 165 löytyneistä koiran hampaista tehdyt isotooppimittaukset osoittavat vahvaa merellistä komponenttia myös kyseisen koiran dieetissä (Eriksson & Zagorska 2003). Isotooppidataan perustuen Gunilla Eriksson (2007) onkin tulkinnut, että hautaan 165 haudattu mies on viettänyt lapsuutensa Zvejniekissä, siten muuttanut jonkin Itämeren rannikolle useaksi vuodeksi, ja taas aikuisena palannut takaisin Zvejniekiin. Myös miehen koira, poikkeuksena muihin Zvejniekin hautojen koiriin, on elänyt osan elämästäään rannikolla. Haudan 165 miehen ja koiran elämäntarinat poikkeavat siis tässä mielessä suuresti muista kalmiston vainajista ja koirista.

Metsästyssymboliikkaa ja ajatuksia kuolemanjälkeisestä elämästä

Lintuja kuvaavia pienoisveistoksia laitettiin joihinkin hautoihin Ajvidessa ja Zvejniekissä. Ne oli ehkä kiinnitetty asuihin, mutta ovat myös saattaneet olla jonkinlaisia taikakaluja tai amuletteja (Zagorska & Lõugas 2000: 230; Zagorskis 2004: 38; Iršėnas 2006). Hautaa 62 lukuun ottamatta näistä hautoista ei ole löytnyt linnunluita tai niistä valmistettuja esineitä. Minkälaisia käytännöllisiä ja symbolisia merkityksiä tällaisiin pienoisveistoksiin kuului, ja miksi hautaan laitettiin tällaisia lintujen kuvia eikä oikeita lintuja tai niiden osia? Eläimiä esittäviin esineisiin liitetyjä käytännöllisiä ja symbolisia merkityksiä ovat esimerkiksi metsästysonnen, hedelmällisyden, terveyden tai sodankäynnin parantaminen (mm. Carpelan 1975; Wyszomirska 1984;

Antanaitis 1998; Zagorskis 2004: 87). Haudoista löydettyjen pienoisveistosten suuri määrä Pohjois-Euroopassa viittaa niiden tärkeään rooliin haurituaaleissa. Ne ovat ehkä edustaneet apuhenkiä tai toteemieläimiä, jotka kuljettavat vainajan toiseen maailmaan (esim. Wyszomirska 1984: 118–125; Nuñez 1986). Tällainen käytäntö tunnetaan esimerkiksi uralilaisten hantien keskuudessa (Chernetsov 1963). Hantit uskovat, että olkapäähän tatuoidut linnunkuvat auttavat sielua elämässä, ja ihmisen kuoltua johdattavat sielun kuoleman maahan (Loze 1983, siteeraus teoksessa Antanaitis 1998: 61). Hantien, vepsäläisten ja karjalaisen hautuumailla pidetään hautojen päälä edelleenkin puisia lintuveistoksia (Zvelebil & Jordan 1999; Vinokurova 2005).

Lintuveistoksia tunnetaan myös Tamulan lapsen haudasta VII. Myös ai-kensemmin mainitut kurjen siivet lapsen haudassa ja kokonaiset sorsalinnut miehen haudassa Zvejniekissä saattavat liittyä tällaiseen uskomukseen linnuista välittäjänä tai kuljettajana kahden eri maailman välillä. Samankaltaisuus esimerkiksi hantien ja kivikautisten esimerkkien kesken on kiehtovaa – voisivatko ne liittyä samaan uskomukseen, vaikka välissä on tuhansia vuosia ja maantieteellisestikin eroa on paljon? Itse uskon, että hautoihin laitetut linnut, niiden osat ja niitä kuvaavat esineet liittyvät nimenomaan joihinkin maailmankatsomuksellisiin, ellei peräti uskonnollisiin ajatuksiin. Työstämättömät lintujen luut eivät todennäköisesti voi olla peräisin ruokauhreista, sillä ne ovat enimmäkseen vähälihaisista osista. Zvejniekin haudan kokonaiset sorsalinnut voisi tulkita (ruoka)uhreiksi. Mutta siinäkin tapauksessa olisi ehkä outoa, että hautaan on laitettu kaikki osat eikä vain ravintona käytetyt. Todennäköisesti sorsalinnut liittyvät jotenkin itse vainajan henkilöön ja persoonaan, tai vaihtoehtoisesti, ajatukseen välittäjälinnuista ja kuolemanjälkeisestä elämästä. Se, että linnut oli asetettu lähelle vainajan käsiä, siis siipiä vastaavia osia, viittaa siihen, että lentokykyä painotettiin. Tämä ehkä tukee ajatusta kuljettajalinnuista. Kuinka tahansa löytö tulkitaankin, on se erittäin mielenkiintoinen ja harvinainen esimerkki tapauksesta, jossa kokonaisia tai lähes kokonaisia eläimiä on laitettu hautaan.

Lintuihin liittyviä uskomuksia kivikaudella Pohjois-Euroopassa

Arkeologiset löydöt todistavat linnuilla olleen monia merkityksiä kivikauden maailmankatsomuksissa. Zvejniekissä nähti on ollut paikallisesti merkittävä lintu. Kalasääkseen (*Pandion haliaetus*) liitettiin joitain maagisia merkityksiä sillä sen jäanteitä löytyy useista Äänisen kuuluisan Olenij ostrovin myöhäismesoliittisen (noin 7500 BP tai 6400 eKr.) kalmiston haudoista (Mannermaa et al. 2008). Noin 2000 vuotta Olenij ostrovin kalmiston käy-

tön jälkeen samaisen Äänisjärven rantojen silokallioihin kaiverrettiin laulujoutsenen kuvia (Poikalainen & Ernits 1998).

Ajviden, Zvejniekin ja joidenkin muiden Pohjois-Euroopan kivikauden kalmistojen löydöt ja tietomme historiallisten metsästäjä-keräilijöiden ja paimentolaisten uskomuksista viittaavat ainakin osittain yhtiseen lintuja koskevaan ideologiaan. Selkein samanlaisuus liittyy vesilintujen keskeiseen rooliin sekä siipien käyttöön hautausrituaaleissa. Jopa neoliittiseen kivikautteen ajoittuvat luuhelmet on pääosin valmistettu vesilintujen siipien luisista. Mainittakoon myös, että kaikki Pohjois-Norjassa, Varangerin vuonon alueella sijaitsevissa varhaismetallikauden haudoissa olevat luulöydöt ovat vesilinnuista (Schanche 2000: 292).

Kansatieteellisten tutkimusten ja kalliopiirrosten perusteella laulujoutsenet ja kurjet olivat tärkeitä Kuolan niemimaan ja Äänisjärven alueilla Venäjällä tuhansien vuosien ajan (Stolyar 2000; Devlet & Devlet 2005). Joutsenen merkitys kivikauden hatarituaaleissa näkyy sen osien laittamisessa hautoihin ainakin Ajvidessä, Tanskan mesoliittisessa Vedbækissä ja Viron neoliittisessa Tamulassa. Myös varhaismetallikauden ja rautakauden haudoissa Pohjois-Norjassa löytyy usein laulujoutsenen luita (Schanche 2000: 271). Kuitenkaan laulujoutsen tai kurki eivät ole yleisiä Pohjois-Euroopan kivikauden haudoissa. Esimerkiksi Zvejniekissä kumpakaan lajia ei ole tunnistettu, ja Ajvidestakin tunnistettiin vain muutama kurjen ja laulujoutsenen luu.

Asuinpaikkalöydöt kuitenkin tukevat kalliopiirrosten ja muutamien hautalöytöjen antamaa kuvalaa siitä, että nämä lajit olisi erityisen tärkeiksi. Suomessa ja Venäjällä tavattavan ns. tyypillisen kampakeramiikan astioissa kuvataan joskus uivia vesilintuja jotka tuovat lähinnä mieleen joutsenen (Pesonen 1996). Laulujoutsen ei ole erityisen yleinen ja kurkea ei ole tunnistettu lainkaan Suomen kivikauden tai varhaismetallikauden luuaineistoissa, mikä saattaa merkitä sitä, että näiden lintujen metsästys oli jostain syystä kielletty tai rajoitettu (Mannermaa 2003). Toisaalta laulujoutsenen merkitys näkyy Joroisten Kanavan neoliittisessa kohteessa, missä tunnettaan sekä asuinpaikka että välistömästi siihen liittyviä punamultahautoja. Asuinpaikalta löydettiin useisiin suuriin, joutsen painantein koristeltuihin saviruukkuihin kuuluvia palasia (Schulz 2006a). On täysin mahdollista, että lintupainannekoristellut isot saviruukut liittyisivät hautajaisten aikana suotettuihin juhlamenoihin (Schulz 2006b: 118-119).

Toinen esimerkki tulee mesoliittisesta Aggersundista Tanskasta. Kohteesta tunnistettiin laaja linnunluuaineisto, jossa tunnistettiin lähes pelkästään laulujoutsenen luita. Aineiston on arveltu edustavan järjestäytynytä, eri-

koistunutta ja sosiaalisesti organisoitua joutsenen pyyntiä (Møhl 1978). Kyseessä saattaa olla esimerkiksi tehokas sulkasatoisten lintujen pyynti, mutta toisaalta myös jokin muu aktiviteetti, jossa joutsenilla tai joutsenen osilla on ollut merkittävä rooli. Toisin sanoen, emme tämänhetkisen tietomme varassa voi sanoa onko joutsenet pyydetty juuri tällä alueella ja samaan aikaan, vai onko ne tuotu paikalle tiettyä tarkoitusta varten ja esimerkiksi pidemmän ajan kuluessa.

Valitettavasti yhdessä artikkeliissa voi käsitellä koko Pohjois-Euroopan arkeologisia lintuaineistoja ainoastaan pintaraapaisun tavoin. Niin ikään on mahdotonta yksityiskohtaisesti tutkia lintujen merkityksiä hautarituualeissa. Haudoissa kuvastuvien sosiaalisten ja ideologisten seikkojen tutkimiseksi hautoja tulisi käsitellä kokonaisuutena, niin, että kaikki komponentit ja piirteet huomioitaisiin. Vainajille annetut hautalahjat ja muut haudassa näkyvät piirteet kuvastavat ajallista ja paikallista maailmankatsomusta ja siihen liittyviä toimintatapoja. Niihin vaikuttivat myös monet muut seikat, esimerkiksi itse vainajaan ja hänen läheisiinsä liittyvät ominaisuudet. Ainaakin vainajan sukupuoli ja ikä, persoonaan ja ammattiin liittyvät ominaisuudet sekä sosiaalinen status vaikuttivat siihen, kuinka hauta koristeltiin ja minkälaisia lahjoja annettiin (esim. Pader 1982; O'Shea & Zvelebil 1984; Garwood 1991; Parker Pearson 1999: 78–94; Janik 2000). Myös kuolinsyy tai kuolemaan johtaneet tapahtumat ovat voineet olla merkittäviä vaikuttajia. Yksityiskohtaisemman tutkimuksen keskiössä tulisi olla käytäntöjen ja rituaalien tutkiminen hautojen tarkkojen konteksttietojen perusteella. Keskeisiä kysymyksiä voisivat olla esimerkiksi: Mitä samankaltaisia piirteitä on havaittavissa sellaisia haudoissa joihin on laitettu lintujen luita?, tai, miten linnut tai lintujen osat on laitettu hautaan?

Hautaan liittyvät rituaaliset ja symboliset aktiviteetit heijastuvat materiaalisen löytöaineiston lisäksi esimerkiksi vainajan asennossa, ruumiin käsiteleyssä ja punamullan sirottelussa (Larsson 1989; Thomas 1991; Parker Pearson 1999; Nilsson Stutz 2003). Jopa kalmiston ympäristöön ja ympäröivään maisemaan saattaa liittyä tärkeitä symbolisia merkityksiä. Hautaustapahtumaan on liittynyt myös paljon seikkoja joista ei hautaan tai vainajaan välttämättä jää aineellisia todisteita, esimerkiksi huudot, laulu ja muu musiikki, itku, eleet, tanssit, hajut, tulenpito, savu jne. (Barrett 1991; Hamilakis 2002, Boyd 2002; Nilsson Stutz 2006b). Myös näitä hautaustapahtumaaan todennäköisesti olennaisina liittyviä tapahtumia olisi tärkeää selvittää.

Johtopäätelmää

Tässä artikkelissa olen käsitellyt lintujen rooleja kivikauden hautauksissa.

Kahden laajan kalmiston löytöjä on käytetty lintujen merkitysten tutkimisessa laajassa perspektiivissä. Tuloksia on verrattu muuhun Pohjois-Euroopan arkeologiseen dataan sekä kansatieteelliseen aineistoon. Ajviden ja Zvejniekin osteologisen aineiston yksityiskohtainen tutkimus paljasti mieleenkiintoisia asioita kivikauden hautauksista ja niihin liittyvistä tavoista, riituaaleista ja uskomuksista. Sorsalinnut ja närsi olivat selvästi tärkeässä asemassa Zvejniekissä, sorsalinnut, merimetso, laulujoutsen ja kurki Ajvidessa. Linnuista valmistettiin helmiä ja riipuksia. Työstämättömät lintujen siipien luut ovat saattaneet sellaisenaan tai reiällisinä olla taikakaluja tai amuletteja. Näillä koristeluun tarkoitettuilla esineillä oli myös muita käytännöllisiä merkityksiä, mahdollisesti esimerkiksi äänen tuottaminen, kun ne vapaasti roikkueaan liikkeen vaikutuksesta osuvat toisiaan vastaan. Koriste-esineisiin ja koristeluun liittyi myös paljon symbolisia merkityksiä. Ainakin Ajvidessa helmien käyttöön näyttäisi liittyvän sekä pari- että siipisymboliikkaa. Jotkut suuret putkimaiset esineet ovat saattaneet liittää musiikin tekemiseen, vaikka niitä ei voikaan suoranaiseksi yhdistää mihinkään tunnettuun soitintyyppiin. Ajvidestä tunnetaan muutama melko ilmeinen lintupilli.

Aineiston yksikään löytö ei suoranaiseksi viittaa lintujen osien laittamiseen hautoihin ruokauhreina. Hautoihin laitettiin sellaisia linnun ruhon osia joissa ei juuri ole lihaa. Kaksi kokonaista sorsaa haudassa 153 Zvejniekissä saattavat olla ruokauhreja, mutta itse kuitenkin uskon niiden edustavan jotain muuta. Kaiken kaikkiaan tapa laittaa ruokauhreja hautaan ei ehkä ollut yleistä mesoliittisena ja neoliittisena kautena, vaan yleistyy vasta myöhempinä esihistorian periodeina (esim. Sten & Vretemark 1988).

Närhen, ehkä toteemilinnun, siiven osia on ilmeisesti kiinnitetty kuolinruun kolmessa Zvejniekin haudassa. Jos närsi oli toteemilintu, miellettiin se osaksi heimoa tai sukua. Eleellä haluttiin korostaa yhteyttä nimenomaan näissä haudoissa. Närhi on myös saattanut olla sielulintu tai välittäjälintu. Zvejniekin närsiä voidaan pitää myös harvinaisena esimerkkinä lintujen sulkien käyttämisestä asujen koristelussa. On varmaa, että esimerkiksi nahkaa, turkisvia, sulkia, höyheniä, simpukankuoria ja kasveja on käytetty laajasti pukujen, päähineiden jne. koristelussa, mutta niistä ei juuri jää säilyviä jälkiä arkeologiseen aineistoon.

Yksi artikkeliini tarkoitus on ollut selvittää, kuvastuisiko haudoissa sellaisia lintuihin liittyviä piirteitä jotka toistuisivat samankaltaisina laajemmassa maantieteellisessä ja ajallisessa tasossa. Joitain yhteyttä voidaan nähdä. Selkeimpänä on löytöjen painottuminen vesilintuihin ja siipiin (lentokykyyn). Vesilintujen siipien osien laittaminen vainajien käsien yhteyteen useissa Pohjois-Euroopan haudoissa viittaa lintujen rooliin välittäjinä tai

kuljettajina. Jos tämä tulkintani on oikea, on kivikaudella eläneiden ja historiallisena aikana eläneiden metsästäjä-keräilijäkansojen (ja paimentolaisten) välillä suora ideologinen yhteys.

Luut, luuesineet ja kaikki muut esihistoriallisina aikoina hautoihin laitetut tavarat sisälsivät paljon merkityksiä joista ehkä vain murto-osaa voimme tänä päivänä ymmärtää. Sama koskee asuinpaikkojen aineistoja; emme olekaasti voi tietää mitä monenlaisia merkityksiä erilaisilla löydöillä on ollut. Osteologisten löytöjen jakaminen talouteen liittyviin ja toisaalta symbolisiin ja ideologiaan liittyviin ei ole järkevää tai perusteltua. Vaikka tietyjä eläinlajeja käytettiin ravintona, on niillä voinut olla myös tärkeä merkitys uskomuksissa ja rituaaleissa. Eläimiä kunnioitettiin niiden elintapojen ja olemuksen perusteella ja niillä saattoi olla tärkeitä maailmankatsomukseen ja jopa uskomukseen liittyviä rooleja. Kuitenkin samoja lajeja saatettiin hyödyntää myös taloudellisessa mielessä. Tällöin toimintaa kuitenkin ohjasivat erilaiset sosiaaliset ja ideologiset luvat ja rajoitukset. Tutkimukseni perusteella on selvää, että linnuilla on ollut paikka esihistoriallisten ihmisten maailmankatsomuksessa.

Kiitokset

Kiitän Ilga Zagorskaa (Latvian Tiedeakatemia, Riika) ja Johan Norderängi (Gotlannin yliopisto) siitä, että olen saanut tutkia Zvejniekin ja Ajviden luuaineistoja. Ilga Zagorska ja Göran Burenhult (Tukholman yliopisto) laivasivat ystäväällisesti valokuviaan artikkelin käyttöön.

Siipi, vesilintu, voimaeläin

Kristiina Mannermaa

Liitteet

Liite 1.

Linnunluulöydöt, hylkeenhammasriipukset ja meripihkahelmet Ajviden keskineoliittisissa haudoissa

Hauta 1.

Noin 14-15 vuotiaan nuoren naisen hauta (Burenhult 2002). Ihmisluusta tehty radiohiiliajoitus antoi iäksi 4030 ± 60 BP (Possnert 2002).

Löytönro	Löytötyyppi	Eläinlaji/-ryhmä	Sijainti haudassa
30407	1 luuhelmi	Anser sp. (hanhi)	Jalkojen vieressä olevassa löytökeskittymässä
34515	1 luuhelmi	Aves (lintu)	?
30405	hammasriipukset	Phocidae (hylje)	Reisiluiden välissä
30410	1 hammasriipus	Phocidae (hylje)	Jalkojen lähellä
90401	1 meripihkahelmi		Oikean olkapään vieressä
90402	1 meripihkahelmi		Vasemman olkapään vieressä
90403	1 meripihkahelmi		Jalkojen lähellä
90404	1 meripihkahelmi		Jalkojen lähellä

Hauta 2.

Noin 19-20-vuotiaan naisen hauta (Burenhult 2002). Ihmisluusta tehty radiohiiliajoitus antoi iäksi 4235 ± 75 BP (Ua-10416) (Lindquist & Possnert 1997).

Löytönro	Löytötyyppi	Eläinlaji/-ryhmä	Sijainti haudassa
30421	2 leikattua jalan luuta (tarsometatarsus)	Phalacrocorax carbo (merimetso)	Rintalastan vasemman puolen päällä olevassa löytökeskittymässä
30422	3 luuhelmi	Phalacrocorax carbo, (merimetso), Mammalia	Oikean käsivarren lähellä
30423	1 luuhelmi	Phalacrocorax carbo (merimetso)	Oikean käsivarren lähellä
30418	1 luuhelmiä	Phalacrocorax carbo (merimetso)	Kallon oikealla puolella
30420	1 siilin leuka	Erinaceus europaeus (sili)	Kallon oikealla puolella

30421	5 siilin leukoja	Erinaceus europaeus (siili)	Rintalastan vasemman puolen päällä olevassa löytökeskittymässä
30416	1 hammas	Phocidae (hylje)	Kallon vieressä, oikealla puolella
30419	1 hammas	Phocidae (hylje)	Rintakehän ja oikean käsivarren (humerus) välissä
40427	hammasriipuksia	Phocidae (hylje)	Reisiluiden alueella
90405	1 kaksipäinen meripihka helmi		Kallon vieressä, oikealla puolella
90406	2 meripihkahelmi		Oikean lapaluun vieressä
90407	1 kaksipäinen meripihka helmi		Oikean käsivarren (humerus) vieressä

Hauta 7

Vainajan sukupuolta ei voi varmuudella arvioida, mahdollisesti mies (Burenhult 2002:47).

Löytönro	Löytötyyppi	Eläinlaji/-ryhmä	Sijainti haudassa
34521	1 työstämätön vasen kynnärluu (ulna) 1 työstämätön oikea kynnärluu (ulna)	Gavia stellata (kaakkuri)	Oikean käsivarren vieressä olevassa löytökeskittymässä
34521	2 oikean värttinäluun (radius) katkelmaa	Gavia stellata (kaakkuri)	"
34521	9 hammasriipusta	Phocidae (hylje)	"
34521	1 hammasriipus (etuhammas)	Sus scrofa (sika)	"

Hauta 20

Hyvin säilynyt vastasyntyneen vauvan hauta (Larje & Johansson 1997). Vainajan päällä oli paksu kerros punamultaa.

	Löytötyyppi	Eläinlaji/-ryhmä	Sijainti haudassa
80413	9 luuhelmeä	?	Rinnan alueella olevassa löytökeskittymässä (Nauhaan tms. kiinnitettyinä rintakoristeena?)
80413	2 leikattua jalan luuta (tarsometatarsus)	Aves (lintu)	"

80413	3 meripihkahelmiä		“
80413	8 meripihkahelman katkelmaa		“

Hauta 21.

Haudassa ei ole lainkaan vainajan jäänteitä (Burenhult 2002).

Löytönro	Löytötyyppi	Eläinlaji/-ryhmä	Sijainti haudassa
39607	1 luuhelmi	Mammalia?	?
10421	1 meripihkahelmi		seulalöytö

Hauta 23.

Kollektiivihauta jossa noin 50-60-vuotiaan miehen ja 12-13-vuotiaan lapsen hautaukset. Mies makasi selällään ja lapsi selällään hänen vasemmalla puolella siten, että kallot olivat vierekkäin (Burenhult 2002: 98).

	Löytötyyppi	Eläinlaji/-ryhmä	Sijainti haudassa
30614	122 luuhelmeä	Anatidae (sorsalintu), Phalacrocorax carbo (merimetso), Charadriiformes sp. (kahlaaja), Laridae (lokkilintu), Uria aalge / etelänkiisla), Uria aalge/Alca torda (ruokkilintu), Aves (lintu), Mammalia? (nisäkäs?)	Miehen kallon vasemmalla puolella (päähineestä?)
30624	1 lintupilli?	Aves (lintu)	Lapsen jalkojen vieressä
34552	13 luuhelmiä	Anatidae (sorsalintu), Phalacrocorax carbo (merimetso), Charadriiformes (kahlaaja), Aves (lintu)	“
39621	20 hammasriipuksia	Phocidae (hylje)	Lapsen kallon yläpuolella (päähineestä?)

Hauta 25.

Haudassa oli vainajan luut hajallaan, epäänatomisessa järjestyksessä. Ikää tai sukupuolta ei voi arvioida (Burenhult 2002: 99).

	Löytötyyppi	Eläinlaji/-ryhmä	Sijainti haudassa
34556	1 putkiluusta valmistettu esine	Aves (lintu)	(seulalöytö)
34557	1 putkiluusta valmistettu esine	Anatidae (sorsalintu)	(seulalöytö)

Hauta 31.

Haudassa oli vainajan luut hajallaan, epäänatomisessa järjestyksessä. Ikää tai sukupuolta ei voi arvioida (Burenhult 2002: 101).

	Löytötyyppi	Eläinlaji/-ryhmä	Sijainti haudassa
34531	1 luuhelmi	Anatidae (sorsalintu)	(seulalöytö)

Hauta 35.

Tuhoutunut noin 9-10 vuoden ikäisen lapsen hauta (Burenhult 2002: 102). Vain luurangan yläosa oli säilynyt.

	Löytötyyppi	Eläinlaji/-ryhmä	Sijainti haudassa
30646	1 luuhelmi	Laridae (lokkilintu)	Kallon yläpuolella
30712	1 luuhelmi	Phalacrocorax carbo (merimetso)	Oikean lapaluun yläpuolella
30709	1 luuhelmi	Phalacrocorax carbo (merimetso)	Rinnan pääällä
30650	1 luuhelmi	Charadriidae (kahlaaja),	"
30710	11 luuhelmeä	Anatidae (sorsalintu), Laridae (lokkilintu), Charadriiformes (kahlaaja), Aves (lintu)	Rinnan pääällä (numeron 30709 alla)
30711, 34563, 34562	19 luuhelmeä	Anatidae, Charadriidae (kahlaaja), Aves (lintu), Mammalia? (nisäkäs?)	Oikean olkapään lähellä olevassa löytökeskittymässä

30649	17 luuhelmeä	Anser sp. (hanhi), Anatidae (sorsalintu), Laridae (lokkilintu?), Charadriiformes (kahlaaja), Mammalia? (nisäkäs?)	“
34561, 34564	12 hammasta	Sus Scrofa (sika)	“
34569	1 hammasriipusta	Phocidae (hylje)	“
30704	11 luuhelmeä	Anatidae (sorsalintu), Charadriiformes (kahlaaja), Mammalia? (nisäkäs?)	Oikean solisluun vieressä
30707	3 luuhelmeä	Phalacrocorax carbo? (merimetso?), Laridae? (nisäkäs?), Mammalia? (nisäkäs?)	“
30708	13 luuhelmeä	Phalacrocorax carbo (merimetso), Laridae? (lokkilintu?), Mammalia?(nisäkäs?)	Oikean solisluun vieressä (löytönumeron 30707 lähellä)
30706	2 luuhelmeä	Phalacrocorax carbo (merimetso), Mammalia? (nisäkäs?)	Olkaluun proksimaalipään ja olkapään alueella
30648	98 hammasriipusta	Phocidae (hylje)	Alaruumiin alueella
30701	2 hammasriipusta	Phocidae (hylje)	“
30713	14 hammasriipusta	Phocidae (hylje)	“

Hauta 38.

Osa kollektiivihautaa jossa kolme hautausta: yksi noin 45-50-vuotias mies, yksi noin 50.55-vuotias mies ja yksi noin 2-3-vuotias lapsi (Burenhult 2002: 104). Miehet oli hautattu selällään vierekkäin, käsivarret limittäin ja kädet vastakkain. Lapsi lepäsi selällään toisen miehen oikealla puolella.

	Löytötyyppi	Eläinlaji/-ryhmä	Sijainti haudassa
30719	11 luuhelmeä	Phalacrocorax carbo (merimetso), Aves	Lapsen vasemman käsivarren vasemmalla puolella

80427	1 työstämätön korppiluu (coracoid)	Anatidae (sorsalintu)	Lapsen vasemman rinnan alueella, ylösalaisin käännetyn saviastian sisällä.
-------	------------------------------------	-----------------------	--

Hauta 39.

Selällään haudattun, noin 40-45-vuotiaan naisen melko hyvin säilynyt hauta (Burenhult 2002: 105). Kallo oli murskaantunut.

	Löytötyyppi	Eläinlaji/-ryhmä	Sijainti haudassa
34582	1 luuhelmi	Aves/Mammalia? (lintu/nisäkäs?)	Kallon oikealla puolella

Hauta 45.

Selällään haudattun, noin 50-60-vuotiaan miehen hauta (Burenhult 2002:107). Kallo oli murskaantunut.

	Löytötyyppi	Eläinlaji/-ryhmä	Sijainti haudassa
34588	2 luuhelmeä	Phalacrocorax carbo? (merimetso?)	(seulalöytö)
34590	1 luuhelmi	Phalacrocorax carbo (merimetso)	(seulalöytö)
40801	1 kaksipäinen meripihkahelmi		?

Hauta 52.

Haudassa oli kahden samaan aikaan haudattun lapsen hautaukset (Molnar 2002: 372). Toinen lapsista oli noin 7-vuotias ja toinen noin 18-24 kuukauden ikäinen (Burenhult 2002: 150). Vanhempi lapsi oli asetettu selälleensä, jalat kohti nuorempaa lasta. Nuorempi lapsi makasi selällään siten, että hänen päänsä oli vanhemman lapsen jalkojen välissä. Löytönumerон 35503 luuhelmet eivät olleet käytettävissä tutkimuksessani.

	Löytötyyppi	Eläinlaji/-ryhmä	Sijainti haudassa
35507	1 luuhelmi	Charadriiformes	Vanheman lapsen vasemman pohjeluun vasemmalla puolella
35516	1 lintupilli?	Cygnus Cygnus? (laulujoutsen?)	Nuoremman lapsen niskan alueella
35503	6 luuhelmeä	?	Nuoremman lapsen rinnan kohdalla

Siipi, vesilintu, voimaeläin

Kristiina Mannermaa

35504	23 luuhelmeä	Phalacrocorax carbo? (merimetso?), Anatidae (sorsalintu), Charadriiformes (kahlaaja), Aves (lintu), Mammalia?	Nuoremman lapsen oikean olkaluun alaosan kohdalla
35508	10 luuhelmeä	Anatidae, Aves (lintu), Mammalia?	Nuoremman lapsen oikean värttinäljuun kohdalla
35505	14 luuhelmeä	Anatidae (sorsalintu), Charadriiformes, Aves (lintu)	Nuoremman lapsen oikean pohjeluun (tibia) kohdalla
35506	1 lintupilli?	Aves (lintu)	Nuoremman lapsen luurangon vieressä, oikealla puolella

Hauta 57.

Huonosti säilyneet vainajan luut, kuuluivat todennäköisesti noin 50-60-vuotiaalle naiselle (Molnar 2002: 373). Luuhelmet eivät olleet saatavilla tutkimukseeni.

	Löytötyyppi	Eläinlaji/-ryhmä	Sijainti haudassa
35556	3 luuhelmeä	?	?
35558	1 hammasriipus	Phocidae (hylje)	?

Hauta 58.

Hyvin säilynyt, selällään haudattun noin 50-60-vuotiaan miehen hauta (Molnar 2002: 373; Burenhult 2002:112).

	Löytötyyppi	Eläinlaji/-ryhmä	Sijainti haudassa
36312	1 luuhelmi	Phalacrocorax carbo (merimetso)	?
55569-36324	47 hammasriipusta	Phocidae (hylje)	Hajallaan eri puolilla luurangon alueella (ei varsinaisia keskittymiä)

Hauta 60.

Selällään haudattun noin 7-vuotiaan lapsen hauta (Molnar 2002: 373; 2002: 114-115). Löytönumero 36341 ei ollut saatavilla tutkimukseeni.

	Löytötyyppi	Eläinlaji/-ryhmä	Sijainti haudassa
36341	1 luuhelmi	?	(seulalöytö)
36363	1 luuhelmi	Anatidae (sorsalintu)	(seulalöytö)

Hauta 62.

Selällään haudattun noin 25-30-vuotiaan naisen hauta. Ruumiinrakenne on roteva eivätkä sukujuon piirteet ole yksiselitteisiä (Molnar 2002: 373; Burenhult 2002).

	Löytötyyppi	Eläinlaji/-ryhmä	Sijainti haudassa
34648?	1 kaksiosainen putkimainen luuesine ilman reikiä	<i>Cygnus Cygnus</i> (laulujoutsen)	Oikean käsivarren vieressä olevassa löytökeskittymässä
34649?	"	<i>Cygnus cygnus</i> (laulujoutsen)	"
34647?	1 putkimainen luuesine ilman reikiä	<i>Cygnus cygnus</i> (laulujoutsen)	"
34667	1 luukärki	<i>Lepus timidus</i> (metsäjänis)	"
34670	2 leikattua jalan	<i>Grus grus</i> (kurki)	"
	1 putkimainen luuesine ilman reikiä	<i>Cygnus cygnus</i> (laulujoutsen)	"
	1 putkimainen luuesine, reiällinen	<i>Cygnus cygnus</i> (laulujoutsen)	"
	1 kaksiosainen putkimainen luuesine ilman reikiä	<i>Cygnus cygnus</i> (laulujoutsen)	"
	10 luuhelmeä	<i>Phalacrocorax carbo/Larus sp.?</i> (merimetso/lokki)	"
	5 luuhelmeä	<i>Cygnus Cygnus</i> (laulujoutsen)	"
	1 putkimainen luuesine, reiällinen	<i>Cygnus cygnus?</i> (laulujoutsen?)	"
	1 putkimainen luuesine, reiällinen	<i>Cygnus cygnus?</i> (laulujoutsen?)	"
	1 putkimainen luuesine, reiällinen	<i>Grus grus</i> (kurki)	"
	1 putkimainen luuesine ilman reikiä	<i>Cygnus cygnus</i> (laulujoutsen)	"
34673	leukoja	<i>Erinaceus europaeus</i> (siili)	"
34696?	1 putkimainen luuesine ilman reikiä	<i>Cygnus cygnus</i> (laulujoutsen)	Kallon vieressä, vasemmalla puolella

Siipi, vesilintu, voimaeläin

Kristiina Mannermaa

34701?	1 putkimainen luuesine ilman reikiää	Cygnus cygnus (laulujoutsen)	“
?	1 kaksiosainen putkimainen luuesine, reiällinen	Cygnus cygnus? (laulujoutsen?)	“
?	1 utkimainen luuesine ilman reikiää	Cygnus Cygnus (laulujoutsen)	Kallon vieressä
34703	2 1 kaksiosaista putkimaista luuesinettä, ilman reikiää	Cygnus cygnus, (laulujoutsen) Grus grus (kurki)	Kallon vieressä oikealla puolella
34708	1 putkimainen luuesine, reiällinen	Grus grus (kurki)	“
34697?	2 luuhelmeä	Phalacrocorax carbo/Larus sp? (merimetso/lokki?)	“
34704?	1 putkimainen luuesine, ei reikiää	Cygnus Cygnus (laulujoutsen)	Kallon vieressä, vasemmalla puolella
34705	1 putkimainen luuesine, reiät	Phalacrocorax carbo/Larus sp.? (merimetso/lokki)	Vasemmanpuoleisen olkaluun (humerus) vieressä (ulkopuolella)
34706?	1 putkimainen luuesine, reiät	Grus grus (kurki)	Vasemman lapaluun (scapula) vierssä
34707?	1 putkimainen luuesine, reiät	Grus grus/Cygnus cygnus/ Mammalia? (kurki/ laulujoutsen/nisäkäs?)	Vasemman lapaluun (scapula) vieressä
34709	1 putkimainen luuesine, ei reikiää	Cygnus cygnus? (laulujoutsen?)	Rintalastan päällä
34712	2 luuhelmeä	Anatidae (sorsalintu)	Oikean olkaluun distaalipään vieressä
34712	18 luuhelmeä	Lepus timidus (metsäjänis)	“
34712	3 luuhelmeä	?	“
34711	2 putkimaista luuesinettä, ei reikiää	Cygnus cygnus (laulujoutsen)	Oikean olkaluun (humerus) ja kylkiluiden välissä
34671	4 hammasriipusta	Phocidae (hylje)	Vasemman käsivarren vieressä olevassa löytökeskittymässä
34672	39 hammasriipusta	Phocidae (hylje)	Vasemman käsivarren vieressä olevassa löytökeskittymässä

Liite 2.

Linnunluulöydöt, hammasriipukset ja meripihkahelmet Zvejniekin me-soliittisissa ja neoliittisissa haudoissa

Hauta 170.

Runsaalla punamullalla ja hammasriipuksilla varustettu aikuisen miehen hauta. Ihmisluusta tehty radiohiiliajitus ajoittuu keskimesoliittiseen aikaan 8150 ± 80 (OxA-5969) (Zagorska 1997: 43). Haudan pohjalta löytynyt sorsalinnun hartian luu (coracoid) on huomattavasti hautausta vanhempi $10\ 435 \pm 75$ BP (Hela-1373) (Mannermaa et al. 2007). Hammasriipusten lajitunnistukset Zagorska & Lõugas (2000) ja Lõugas (2006) mukaan.

Löytötäyppi	Eläinlaji/-ryhmä	Sijainti haudassa (+tulkinta)
<i>1 työstämätön coracoid</i>	<i>Anatidae (nuori)</i>	<i>Sijainti tuntematon (ei kuulu hautaan)</i>
41 hammasriipusta	Alces alces (hirvi), Sus scrofa (sika), Bos primigenius (alkuhärkä), Cervus elaphus (saksanhirvi eli isokauris)	pään alueella (päähineessä)
120 hammasriipusta	Alces alces (hirvi), Sus scrofa (sika), Bos primigenius (alkuhärkä), Cervus elaphus (saksanhirvi eli isokauris)	Olkapäillä, rinnan ja lantion paella, säärien ja jalkojen pääällä

Hauta 154.

Selällään haudatun aikuisen miehen hauta. Punamultakerros peitti vainajaa muualla paitsi pään alueella (Zagorskis 1987, 2004: 30). Ihmisluusta tehdyн radiohiiliajituksen mukaan ajoittuu keskimesoliittiseen kivikauteen 7730 ± 70 BP (Ua-3644) (Zagorska 2006). Haudasta löytynyt sorsalinnun jalan luu on huomattavasti vanhempi $10\ 610 \pm 75$ (Hela-1372) BP (Mannermaa et al. 2007).

Löytötäyppi	Eläinlaji/-ryhmä	Sijainti haudassa (+tulkinta)
<i>1 työstämätön femur</i>	<i>Anatidae(sorsalintu)</i>	<i>Lantion oikealla puolella At the right side of pelvis (ei kuulu hautaan)</i>

Hauta 93.

Selällään haudatun aikuisen miehen hauta. Vainaja on peitetty punamulla (Zagorskis 1987; 2004: 24). Ruumis on kääritty orgaaniseen materi-

Siipi, vesilintu, voimaeläin

Kristiina Mannermaa

aaliin, ehkä koivun tuoheen (Nilsson-Stutz 2006). Ihmisluusta tehty radiohiilijajoitus ajoittaa haudan myöhäismesoliittiseen kivikauteen 6840 ± 55 BP (Hela-1212) (Mannermaa et al. 2007).

Löytötäyppi	Eläinlaji/-ryhmä	Sijainti haudassa (+tulkinta)
1 työstämätön olkaluun pää	Anatidae (sorsalintu)	Vasemman käden päällä (asun koristelua?)
3 tunnistamatonta luufragmenttia	Aves (lintu)	Vasemman käden päällä (asun koristelua?)
1 työstämätöntä? olkaluun päästä	Anatidae (sorsalintu)	Vasemman jalanan vierellä (asun koristelua?)
4 hammasriipusta	?	Pään ja olkapään alueella (asun koristelua?)
11 hammasriipusta	?	Oikean kyynärpään alueella (asun koristelua?)
8 hammasriipusta	?	Vasemman jalanan (alaosan) vieressä (asun koristelua?)

Hauta 83.

Noin 1,5-3 –vuotiaan lapsen hauta. Huata on osittain tuhoutunut, pää ja jalanan alaosat puuttuvat. Pakku punamultakerros peitti vainajaa (Zagorskis 2004: 20). Hauta ajoittuu myöhäismesoliittiseen aikaan 6785 ± 50 BP (Hela-1210) (Mannermaa et al. 2007). Hammasriipusten lajitunnistukset Zagorska & Lõugas (2000) ja Lõugas (2006) mukaan.

Löytötäyppi	Eläinlaji/-ryhmä	Sijainti haudassa (+tulkinta)
2 sahattu olkaluun pää	Anatidae (sorsalintu)	Rinnan ja lantion alueella (asun koristelua?)
1 työstetty olkaluun pää	Aves (lintu)	Lantion alueella (asun koristelua?)
12 hammasriipusta	Sus scrofa (sika), Alces alces (hirvi), Bos primigenius (alkuhärkä)	Pään alueella, hartioiden ja oikean olkaluun päällä (asun koristelua?)

Hauta 190.

Hauta kuuluu lapselle, mutta luuranko on hyvin heikosti säilynyt. Punamultaa oli siroteltu vainajan pääälle (Zagorskis 2004: 34). Hammasriipusten lajitunnistukset Zagorska & Lõugas (2000) ja Lõugas (2006) mukaan.

Löytötäyppi	Eläinlaji/-ryhmä	Sijainti haudassa (+tulkinta)
1 sahattu ja reiitetty olkaluu	Mergus merganser (isokoskelo)	Hammarsriipusten joukossa (asun koristelua?)
1 proximal humerus	Mergus merganser (tukkakoskelo)	"
1 sawn and pierced distal humerus	Mergus serrator (tukkakoskelo)	"
1 sawn and pierced proximal humerus	Bucephala clangula (telkkä)/Aythya sp.(sotka)	"
1 sawn and pierced distal humerus	Bucephala clangula (telkkä)/Aythya sp.(sotka)	"
1 sawn and pierced distal humerus	Anas platyrhynchos (sinisorsa)	"
1 sawn and pierced distal humerus	Bucephala clangula (telkkä)/Aythya sp.(sotka)	"
1 distal humerus	Bucephala clangula (telkkä)/Aythya sp.(sotka)	"
3 proximal humerus	Anatidae	"
1 humerus diaphysis	Anatidae	"
4 hammasriipusta	Alces alces	Kasvojen päällä
204 hammasriipusta	Sus scrofa (sika), Cervus elaphus (saksanhiri eli isokauris), Equus przewalskii (villihevonen), Canis lupus (suski), Ursus arctos (karhu), Meles meles (mäyrä), Lutra lutra (saukko), Martes martes (näätsä), Halichoerus grypus (harmaahylje), Phocidae (hylje), Castor fiber (majava)	Koko haudan alueella, erityisen tiheitä keskittymiä ruumiin vasemman puolen alueella

Hauta 121.

Selällään haudatun aikuisen naisen hauta (Zagorskis 2004: 27). Ruumis oli kääritty orgaaniseen materiaaliin, ehkä koivun tuoheen (Nilsson-Stutz 2006). Ihmisluut on ajoitettu varhaisneoliittiseen kivikauteen 6145 ± 80 BP (Ua-19883) (Eriksson et al. 2003: 4). Hammarsriipusten lajitunnistukset Zagorska & Lõugas (2000) ja Lõugas (2006) mukaan.

Löytötäyppi	Eläinlaji/-ryhmä	Sijainti haudassa (+tulkinta)
2 sahattua olkaluun päättä worked	Anatidae	Säärien päällä (asun koristelua?)

12 hammasriipusta	Sus scrofa (sika), Alces alces (hirvi), Vulpes vulpes (kettu), Lutra lutra (saukko), Canis familiaris (koira), Phocidae (hylje)	Lantion vieressä vasemmalla puolella (asun koristelua?)
14 hammasriipusta	Sus scrofa (sika), Alces alces (hirvi), Vulpes vulpes (kettu), Lutra lutra (saukko), Canis familiaris (koira), Phocidae (hylje)	Reisien välissä (asun koristelua?)
40 hammasriipusta	?	Rinnan ja olkapäiden paella, käsivarsilla, lantion päällä ja säärien alueella (asun koristelua?)

Hauta 300.

Selällään haudatun aikuisen miehen hauta (Zagorskis 2004: 49). Hauta ajoittuu varhaisneoliittiseen kivikauteen 5690 ± 45 BP (Ua-3642) (Zagorska & Lõugas 2000: 230). Hammasriipusten lajitunnistukset Zagorska & Lõugas (2000) ja Lõugas (2006) mukaan.

Löytötyyppi	Eläinlaji/-ryhmä	Sijainti haudassa (+tulkinta)
1 työstämätön linnunluu	Aves (lintu)	Pään ympärillä
59 hammasriipusta	Canis familiaris (koira), Canis lupus (sus), Meles meles (mäyrä), Martes martes (näätä)	Pään ympärillä (päähineen koristelua?)

Hauta 153.

Selällään haudatun noin 25-30-vuotiaan miehen hauta (Zagorskis 1987; 2004: 29-30). Pakku punamultakerros ympäröi vainajaa pään alueella. Ihmisluusta tehdyn radiohiiliajoiutuksen mukaan hauta ajoittuu varhaisneoliittiseen kivikauteen 5745 ± 65 BP (OxA-5968) (Zagorska & Lõugas 2000: 230). Hammasriipusten lajitunnistukset Zagorska & Lõugas (2000) ja Lõugas (2006) mukaan.

Löytötyyppi	Eläinlaji/-ryhmä	Sijainti haudassa (+tulkinta)
26 työstämätöntä luuta	Aythya sp.(sotka)	Oikean kyynärpään alueella (kokonaisen linnun uhraaminen?)
38 työstämätöntä luuta	Anas platyrhynchos (sinisorsa)	Vaseman kyynärpään alueella (kokonaisen linnun uhraaminen?)
3 työstämätöntä luuta	Anas platyrhynchos (sinisorsa)	Reisien välissä

91 hammasriipusta	Alces alces (hirvi), Meles meles (mäyrä), Lutra lutra (saukko), Canis familiaris (koira)	Päään alueella (päähineen koristelua?)
17 hammasriipusta	?	Käivarsien paella ja vieressä, lantion paella ja jalkojen alueella (asun koristelua?)

Hauta 164.

Selällään haudatun aikuisen miehen hauta. Pieni määrä punamultaa päään ja vasemman kyynärpään alueella (Zagorskis 2002: 30). Ihmisluusta tehdyn radiohiiliajoituksen mukaan haudan ikä on 5230 ± 95 BP (Ua-15544) (keskineoliittinen kivikausi) (Eriksson et al. 2003: 4). Yksi kuikkalinnun *Gavia* sp. luu on ajoitettu radiohiilimenetelmällä hieman haudan vainajaa vanhemaksi 5770 ± 55 BP (Hela-1215) (Mannermaa et al. 2007). Hammasriipusten lajitunnistukset on otettu teoksista Zagorska & Lõugas (2000) and Lõugas (julkaisematon käsikirjoitus).

Löytötyyppi	Eläinlaji/-ryhmä	Sijainti haudassa (+tulkinta)
1 työstämätön carpometacarpus	<i>Garrulus glandarius</i> (närhi)	Jalkojen päällä (vainajan yläpuolella olevassa maassa, asun koristeena käytetty sininen siipipeili?)
3 työstämätöntä carpometacarpusta, 2 sormiluuta	<i>Garrulus glandarius</i> (närhi)	vasemman polven kohdalla (vainajan yläpuolella olevassa maassa, asun koristeena käytetty sininen siipipeili?)
20 työstämätöntä carpometacarpusta, 1 sormiluu	<i>Garrulus glandarius</i> (närhi)	Rinnan päällä (vainajan yläpuolella olevassa maassa, asun koristeena käytetty sininen siipipeili?)
12 työstämätöntä carpometacarpusta	<i>Garrulus glandarius</i> (närhi)	Oikean kyynärpään alueella (vainajan yläpuolella olevassa maassa, asun koristeena käytetty sininen siipipeili?)
4 työstämätöntä varvasluuta	<i>Gavia</i> sp. (kuikkalintu)	Oikean kyynärpään alueella (jos kuuluu hautaan, asun koristeena?)
1 työstämätön carpometacarpus	<i>Garrulus glandarius</i> (närhi)	Vasemman käsivarren ja selkärangan välissä (asun koristeena käytetty sininen siipipeili?)
2 hammasriipusta	?	Vasemman käsivarren ja selkärangan välissä (asun koristelua?)

7 hammasriipusta	Sus scrofa (sika), Alces alces (hirvi), Cervus elaphus (saksanhirvi eli isokauris), Lutra lutra (saukko), Canis familiaris (koira), Bos primigenus (alkuhärkä)	Oikean korvan ja oikean kyynärpään alueella (päähineestä tai hiuskoristeesta?)
------------------	--	--

Hauta 165.

Jalat ja kädet sivuilla haudattu esiaikainen mies. Punamulta peitti vainajaa, linnunluita löytyi lantion alueelta, pään alta ja ruumiin alta, mutta tarkat löytötiedot puuttuvat (Zagorskis 2004: 32). Ihmisen luut on ajoitettu keskineoliittiseen kivikauteen 5480 ± 100 BP (Ua-19812) (Eriksson et al. 2003). Yksi sorsalinnun luu ajoittui radiohiiliajituksen mukaan huomattavasti vanhemaksi $10\,690 \pm 80$ BP (Hela-1217) (Mannermaa et al. 2007).

Löytötäyppi	Eläinlaji/-ryhmä	Sijainti haudassa (+tulkinta)
3 työstämätöntä carpometacarpusta	Garrulus glandarius	Ei löytötietoja (asun koristeena käytetty sininen siipipeili?)
1 työstämätön coracoid	<i>Aves (lintu)</i>	Ei löytötietoja (Ei kuulu hautaan?)
1 työstämätön vasen femur	<i>Anas sp.< Anas platyrhynchos (sinisorsaa pienempi sorsalintu)</i>	"
1 työstämätön vasen femur (nuori yksilö)	<i>Anatidae< Anas platyrhynchos (sinisorsaa pienempi sorsalintu)</i>	"
1 työstämätön vasen femur (nuori yksilö)	<i>Anatidae< Anas platyrhynchos (sinisorsaa pienempi sorsalintu)</i>	"
1 työstämätön carpometacarpus	<i>Aves (lintu)</i>	"
1 unmodified coracoid	<i>Aves (lintu)</i>	?
1 hammasriipus	?	Pään alla
22 hammasriipusta	?	Niskan alla
1 hammasriipus	?	Vasemman käsivarren alla

Hauta 225.

Vanhan aikuisen ihmisen hautaus, sukupuoliarviota ei voi tehdä (Zagorskis 2004: 38). Paksu kerros punamultaa peitti vainajan kasvoja ja otsaa. Hautaus on osa kollektiivihaudtaa jossa on kahden aikuisen miehen, yhden aikuisen naisen, yhden pienen lapsen ja kahden aikuisen ihmisen hautaukset. Tämän haudan luuaineisto ei ollut saatavilla tutkimukseen. Ihmisluu hautauksesta 225 ajoittuu keskineoliittiseen kivikauteen 5110 ± 45 BP

(OxA-5986) (Zagorska 2006).

Löytötyyppi	Eläinlaji/-ryhmä	Sinjainti haudassa (+tulkinta)
2 luuhelmeä	Aves (lintu)	Rinnalla (korusta tai koristeesta)
1 meripihkarengas ja 1 meripihkarenkaan katkelma	-	“
10 meripihkariipusta	-	“
2 meripihkarengasta	-	Kasvojen paella (osa kasvojen savinaamiota)
2 meripihkarengasta	-	Silmien päällä (osa kasvojen savinaamiota)

Hauta 282

Selällään haudatun aikuisen naisen hautaus (Zagorskis 2002: 46). Hautaus on osa kollektiivihautaa jossa kaksi aikuista naista ja yksi pieni lapsi. Muiden vainajien yhteydessä ei ollenkaan hauta-antimia. Hauta on ajoitettu keskineoliittiseen kivikauteen 5100 ± 65 BP (Ua-3645) (Zagorska 2006). Aineisto ei olut saatavilla tutkimukseeni.

Löytötyyppi	Eläinlaji/-ryhmä	Sinjainti haudassa (+tulkinta)
2 helmeä	Aves (lintu)	Lantion vieressä vasemmalla puolella

Hauta 167

Aikuisen miehen ja aikuisen naisen kollektiivihauta (Zagorskis 2004: 32, 50). Hauta oli tuhoutunut ennen arkeologisia tutkimuksia. Hammasriipusten lajitunnistukset Zagorska & Lõugas (2000) ja Lõugas (2006) mukaan.

Löytötyyppi	Eläinlaji/-ryhmä	Sinjainti haudassa (+tulkinta)
2 työstämätöntä carpometacarpusta	Garrulus glandarius (närhi)	Haudan pohjalla (koristeena käytetystä sinisestä siipipeilistä?)
28 hammasriipusta	Sus scrofa (sika), Alces alces (hirvi), Bos primigenius (alkuhärkä), Canis familiaris (koira), Meles meles (mäyrä), Martes martes (näätsä), Phocidae (hylje)	Haudan pohjalla (vainajan tai asun koristeita)

Hauta 256.

Selällään haudatun aikuisen miehen hauta. Ihmiseluut ajoitettu radiohiilimenetelmällä keskineoliittiseen kivikauteen 5320 ± 45 BP (Hela-1213). Pöllön luu ajoittuu hieman nuoremmaksi 4480 ± 45 BP (Hela-1214) (Mannermaa et al. 2007).

Löytötyyppi	Eläinlaji/-ryhmä	Sinjainti haudassa (+tulkinta)
1 työstämätön tibiotarsus	<i>Strigiformes</i> (pöllö)	Ei kuulu hautaan
1 meripihkarengas		Lantion alla, oikealla puolella
1 meripihkariipus ja 1 meripihkariipuksen katkelma		Jalkojen alueella

Hauta 66.

Selällään haudatun aikuisen ihmisen hauta. Sukupuolta ei voi arvioida. Haudasta ei löytynyt hauta-antimia (Zagorskis 2004: 20).

Löytötyyppi	Eläinlaji/-ryhmä	Sinjainti haudassa (+tulkinta)
1 työtämätön jalan luu (tarsometatarsus)	<i>Gavia arctica</i> (kuikka)	Sekoittuneesta maasta haudan alueelta
1 työstämätön varpaan luu	<i>Gavia arctica</i> (kuikka)	"
1 hammasriipus	<i>Vulpes vulpes</i> (kettu)	"

Hauta 206-209.

Kollektiivihauta, jossa kaksi lasta ja kaksi aikuista miestä. linnunluista tehtyjä luukärkiä ta naskaleita löytyi miehen 209 jalkojen vieressä olevasta löytökeskittymästä. Löydöt sijaitsivat noin 30 cm halkaisijaltaan olevalta alueelta, noin 10 cm paksun punamultakerroksen alta (Zagorskis 2004: 37). Luuaineisto ei ollut käytettävissä analyysissäni. Vainajan 209 luusta teetetty radiohiiliajoitus antaa hautauksen iäksi 5285 ± 50 BP (Ua-3634) (keskineoliittinen kivikausi) (Zagorska 2006: 102).

Löytötyyppi	Eläinlaji/-ryhmä	Sinjainti haudassa (+tulkinta)
4 luukärkeä	Aves (lintu)	Miehen 209 jalkojen vieressä olevassa löytökeskittymässä (kokonaisuus tavaroina orgaanisesta materiaalista valmistetussa pussissa)
1 luu	Aves (lintu)	"
Etuhampaita	<i>Castor fiber</i> (majava)	"

Hampaita	Sus scrofa (sika)	"
2 meripihkariipusta		"
1 meripihkan palanen		"

Taulukko 1.

Latvian ja Ruotsin mesoliittisen ja neoliittisen kivikauden kronologia (Larsson & Zagorska 2006; Larsson & Olsson 1997; Burenhult 1999).

Latvia Ikä BP	Latvia Ikä cal BC	Ajanjakso	Ruotsi Ikä cal BC	Ruotsi Ikä BP
4300-3500	2900-1800	Myöhäisneoliittinen	2700-1700	4500-3600
5300-4300	4100-2900	Keskineoliittinen	3300-2700	4500-3850
6500-5300	5400-4100	Varhaisneoliittinen	4000-3300	6000-4500
7200-6500	6000-5400	Myöhäismesoliittinen	5500-4000	6900-6000
9000-7200	8300-6000	Keskimesoliittinen	6800-5500	8000-6900
9600-9000	9000-8300	varhaismesoliittinen	9500-6800	10 000-8000

Taulukko 2.

Radiohiiliajoihtuksia Ajviden ja Zvejniekin hautojen ihmislustista.

Kohde ja haudan numero		Radiohiiliajitus BP	Kalibroitu ajoitus BC (ns allasefektiä huomioitu)	Hiili-	Viite
Ajvide 1	?	4030±60	2864-2350	?	Possnert 2002
Ajvide 2	Ua-10416	4235±75	3021-2581	-16.5	Lindqvist and Possnert 1997
Zvejnieki 121	Ua-19883	6145±80	5302-4852	-24.4	Zagorska 1997
Zvejnieki 153	OxA-5968	5745±65	4766-4453	-22.7	Zagorska 1997
Zvejnieki 300	Ua-3642	5690±45	4685-4405	-22.8	Zagorska 1997
Zvejnieki 165	Ua-19812	5480±100	4516-4050	-18.8	Zagorska 1997
Zvejnieki 164	Ua-15544	5230±95	4323-3803	-24.0	Zagorska 1997
Zvejnieki 225	OxA-5986	5110±45	3989-3791	-21.2	Zagorska 1997
Zvejnieki 83	Hela-1210	6785±50	5762-5617	-23.4	Mannermaa et al. 2007
Zvejnieki 93	Hela-1212	6840±55	5841-5636	-23.8	Mannermaa et al. 2007

Kirjallisuus

Albrethsen, S. E. – Brinch Petersen, E. 1976. Excavation of a Mesolithic cemetery at Vedbæk, Denmark. *Acta archaeologica* 47: 1-28.

Aldenfelder, M. 1993. Ritual, hierarchy, and change in foraging societies. *Journal of Anthropological Archaeology* 12: 1-40.

Anderson, S. – Boyle, K. 1996. *Ritual Treatment of Human and Animal Remains*. Proceedings of the First Meeting of the Osteoarchaeological Research Group held in Cambridge on 8th October 1994. Oxbow books, Oxford.

Anisimov, A.F. 1963. Cosmological concepts of the peoples of the North. Teoksessa Michael, H.N. Toim. *Studies in Siberian Shamanism. Anthropology of the North*. Translations from Russian Sources, No. 4. University of Toronto Press. 157-229.

Antanaitis, I. R. 1998. Interpreting the East Baltic Neolithic symbols. *Cambridge Archaeological Journal* 8, 1:55-68.

Barrett, J. 1991. Towards the archaeology of ritual. Teoksessa Garwood, P. – Jennings, D. – Skeates, R. – Toms, J. Toim. *Sacred and Profane. Proceedings of a Conference on Archaeology, Ritual and Religion, Oxford 1989*. Oxford University Committee for Archaeology, Monograph No. 32: 1-9.

Beck, C.W. – Loze, I.B. – Todd, J.M. Toim 2003. *Amber in archaeology. Proceedings of the Fourth International Conference on Amber in Archaeology Talsi 2001*. Institute of the History of Latvia Publishers, Riga.

Bell, C. 1997. Ritual: Perspectives and Dimensions. Oxford University Press, Oxford.

Binford, L. 1967. Smudge pits and hide smoking: the use of analogy in archaeological reasoning. *American Antiquity* 28: 217-225.

Boyd, B. 2002. Ways of eating/ways of being in the later epipalaeolithic (Natufian) Levant. Teoksessa Hamilakis, Y. – Pluciennik, M. – Tarlow, S. Toim. *Thinking through the Body. Archaeologies of corporeality*. Kluwer Academic/Plenum Publishers., New York. 137-152.

Bradley, R. 1990. *The Passage of Arms. An Archaeological Analysis of Prehistoric Hoards and Votive Deposits*. Cambridge University Press. Cambridge.

Bradley, R. 2005. *Ritual and Domestic Life in Prehistoric Europe*. Routledge. London.

Braithwaite, M. 1980. Decoration as ritual symbol: a theoretical proposal and an ethnographic study in southern Sudan. Teoksessa Hodder, I. Toim.

- Symbolic and Structural Archaeology*. Cambridge University Press. 129-154.
- Brück, J. 1999. Ritual and rationality: some problems of interpretation in European archaeology. *European Journal of Archaeology* 2: 313-344.
- Burenhult, G., 1997a. Gravarnas vittnesbörd. Teoksessa Burenhult, G. Toim. *Ajvide och den moderna arkeologin*. Natur och kultur. Falköping, pp. 52-70.
- Burenhult, G. 1997b. Introduction. Teoksessa Burenhult, G. Toim. *Remote sensing, vol. I. Applied techniques for the study of cultural resources and the localization, identification and documentation of sub-surface prehistoric remains in Swedish archaeology*. Volume I: Osteo-archaeological, Economic, Environmental and Technical analyses. Theses and Papers in Swedish Archaeology 13:a, Hässleholm.
- Burenhult, G. 1999. Toim. Arkeologi i Norden I. Natur och kultur, Stockholm.
- Burenhult, G. 2002. The grave-field at Ajvide. Teoksessa Burenhult, G. Toim. *Remote sensing, vol. II. Applied techniques for the study of cultural resources and the localization, identification and documentation of sub-surface prehistoric remains in Swedish archaeology*. Volume II: Archaeological investigations, remote sensing case studies and osteo-anthropological studies. Theses and papers in North-European Archaeology 13:b. Hässleholm. 31-168.
- Carpelan C., 1975. Älg- och björnhuvud föremål från Europas nordliga delar. *Finskt Museum* 1974:5-67.
- Crabtree, P.J. 1995. The symbolic role of animals in Anglo-Saxon England: Evidence from burials and cremations. Teoksessa Ryan, K. – Crabtree, P.J. Toim. *The Symbolic Role of Animals in Archaeology*. MASCA Research papers in Science and Archaeology 12. 21-26.
- Chernetsov, V. N. 1963. Concepts of the soul among the Ob Ugrians. Teoksessa Michael, H.N. Toim. *Studies in Siberian Shamanism. Anthropology of the North. Translations from Russian Sources*, No. 4. University of Toronto Press. 3-45.
- Corona-M., E. 2005. Archaeozoology and the role of birds in the traditional medicine of pre-Hispanic Mexico. Teoksessa Grupe, G.– Peters, J. Toim. Feathers, Grit and Symbolism. Birds and Humans in the Ancient Old and New Worlds. *Documenta Archaeobiologiae* 3: 295-302.
- Devlet E.G. –Devlet, M. A. 2005. Myths in Stone. *World of Rock Art in Russia*. Aletheia. Moscow.

Siipi, vesilintu, voimaeläin

Kristiina Mannermaa

Eberhards, G. 2006. Geology and development of the palaeolake Burtnieks during the Late Glacial and Holocene. Teoksessa Larsson, L. – Zagorska I. Toim. *Back to the Origin. New Research in the Mesolithic-Neolithic Zvejnieki Cemetery and Environment, northern Latvia.* Acta Archaeologica Lundensia Series in 8, no 52. Almqvist & Wiksell, Stockholm. 25-52.

Edenmo R. – Larsson M. – Nordqvist B. – Olsson E. 1997. Gropkeramikerna — fanns De? Teoksessa Larsson M. – Olsson E. Toim. *Regionalt och Interregionalt. Stenåldersundersökningar i Syd- och Mellansverige.* Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska Undersökningar Skrifter 23. Riksantikvarieämbetet. Stockholm. 135-211

Edgren, T. 2006. Kolmhaara reconsidered. Some new observations concerning the Neolithic burial practice in Finland. Teoksessa Larsson, L. – Zagorska I. Toim. Back to the Origin. New Research in the Mesolithic-Neolithic Zvejnieki Cemetery and Environment, northern Latvia. Acta Archaeologica Lundensia Series in 8, no 52. Almqvist & Wiksell, Stockholm. 327-336.

Eriksson, G. 2004. Part-time farmers of hard-core sealers? Västerbjers studied by means of stable isotope analysis. *Journal of Anthropological Archaeology* 23: 135-162.

Eriksson, G. 2006. Stable isotope analysis of human and faunal remains from Zvejnieki. Teoksessa Larsson, L. – Zagorska I. Toim. *Back to the Origin. New Research in the Mesolithic-Neolithic Zvejnieki Cemetery and Environment, northern Latvia.* Acta Archaeologica Lundensia Series in 8, no 52. Almqvist & Wiksell, Stockholm. 183-216.

Eriksson, G. 2007. Immigrant, returnee or commuter? Teoksessa Hårdh, B. – Jennbert, K. – Olausson, D. Toim. *On the road. Studies in honour of Lars Larsson.* Almqvist & Wiksell International, Stockholm. 188-192.

Eriksson, G. – Zagorska. I. 2003. Do dogs eat like humans? Marine stable isotope signals from dog teeth from inland Zvejnieki. Teoksessa Larsson, L. – Kindgren, H. – Knutsson, K. – Loeffler, D. – Åkerlund, A. Toim. *Mesolithic on the Move.* Papers presented at the Sixth International conference on the Mesolithic in Europe, Stockholm 2000. Oxbow books, Oxford. 160-168.

Eriksson, G. – Löugas, L. – Zagorska, I. 2003. Stone Age hunter-fisher-gatherers at Zvejnieki, northern Latvia: stable isotope and archaeozoological data. *Before Farming* 1: 1-25.

Ernits, E. 1992. The purpose and content of the petroglyphs in the Onega region. Teoksessa Hoppal, M. – Pentikäinen, J. Toim. *Northern religions and Shamanism,* Akadémiai kiadó, Budapest. 115-124.

- Fagerholm-Sjöblom, S. 2004. Lerfigurerna vid Jettböle. Teoksessa Stenbäck, N. Toim. *Från strand till strand. Besök i Åländsk stenålder*. Ålands landskapsregering, Museibyrån, Mariehamn. 41-64.
- Fahlander, F. 2003. *The Materiality of Serial Practice. A Microarchaeology of Burial*. Gotarc serie B, No.23. Göteborg University.
- Fahlander, F. 2004. Archaeology and Anthropology—Brothers in Arms. On Analogies in 21st-century Archaeology. Teoksessa Fahlander, F. – Oestigaard, T. Toim. *Material Culture and Other Things. Post-disciplinary Studies in the 21st Century*. Gotarc Series C, No 61. Vällingby. 185-212.
- Fowler, C. 2004. *The Archaeology of Personhood*. Routledge, London.
- Garwood, P. 1991. Ritual tradition and the reconstitution of society. Teoksessa Garwood, P. – Jennings, D. – Skeates, R. – Toms, J. Toim. *Sacred and Profane*. Proceedings of a Conference on archaeology, ritual and religion, Oxford 1989. Oxford University Committee for Archaeology. Monograph No. 32. 10-41.
- Gifford-Gonzales, D. 1991. Bones are not enough: Analogies, Knowledge, and Interpretive Strategies in Zooarchaeology. *Journal of Anthropological Archaeology* 10: 215-254.
- Gumiński, W. 2005. Bird for dinner: Stone Age hunters of Dudka and Szczepanki, Masurian Lakeland, NE-Poland. *Acta Archaeologica* 76: 111–147.
- Gurina, N. 1956. *Oleneostrovskij mogilnik*. Materialy i issledovaniya po archeologiji SSSR 47.
- Haartman, L. von – Hilden, O. – Linkola, P. – Suomalainen, P. – Tenovuo, R. 1963-1972. *Pohjolan linnut värikuvin*. Otava.
- Hamilakis, Y. 2002. The past as oral history. Towards the archaeology of the senses. Teoksessa Hamilakis, Y. – Pluciennek, M., – Tarlow, S. (Toim.) *Thinking Through the Body. Archaeologies of Corporeality*. Kluwer Academic/Plenum Publishers., New York. 121-136.
- Hansen. L.I. – Olsen, B. 2004. Samenes historie fram til 1750. Cappelen Akademisk forlag. Oslo.
- Harvey, G. 2005. *Animism. Respecting the Living World*. Hurst & Company. London.
- Hill, J. D. 1996. The identification of ritual deposits of animals. A general perspective from a specific study of specific animal deposits from the Southern English Iron Age. Taoksessa Anderson, S. – Boyle, K. (Toim.)

Ritual Treatment of Human and Animal Remains. Proceedings of the First Meeting of the Osteoarchaeological Research Group held in Cambridge on 8th October 1994. 17-32.

Hodder, I. 1982. *The Present Past. An Introduction to Anthropology to Archaeologists.* B.T. Batsford Ltd, London.

Howey, M.C.L. – O’Shea, J. 2006. Bear’s journey and the study of ritual in archaeology. *American Antiquity* 71: 261-282.

Hukantaivat, S. 2007. Hare’s feet under a hearth – Discussing ‘ritual’ deposits in buildings. Teoksessa Immonen, V., Lempöinen, M. & Rosendahl, U. (toim.) *Hortus novus. Fresh Approaches to medieval archaeology in Finland.* Archaeologia medii aevi Finlandiae XIV, 66-75.

Hultkrantz, Å. 1987. On beliefs in non-shamanic guardian spirits among the Saamis. Teoksessa Ahlbäck, T. (Toim.) *Saami religion. Scripti Instituti Donneriani Aboenses XII.* Almqvist & Wiksell International, Stockholm. 110-123.

Ingold, T. 1986. Appropriation of Nature. Essays on Human Ecology and Social Relations. Manchester University Press. Manchester.

Ingold, T. 2000. *The Perception of the Environment. Essays on livelihood, dwelling and skill.* Routledge. London.

Insoll, T. 2004. *Archaeology, Ritual, Religion.* Routledge. London.

Irsénas, M. 2006. Anthropomorphic and zoomorphic figurines from the Zvejnieki burial ground in the context of the Baltic area. Sattistical regularities or exceptional cases? Teoksessa Larsson, L. – Zagorska, I. Toim. *Back to the Origin. New Research in the Mesolithic-Neolithic Zvejnieki Cemetery and Environment, northern Latvia.* Acta Archaeologica Lundensia Series in 8, no 52. Almqvist & Wiksell, Stockholm. 153-288.

Jaanits, L. 1954. Novye dannye po neolitu Pribaltiki. *Sovetskaya Arkheologiya* 19: 159-204.

Jaanits, L. 1957. Neue Gräberfunde auf dem spätneolithischen Wohnplatz Tamula in Estland. *Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja* 58: 80-100.

Jaanits, L. 1961. Jooni kiviaja uskumusest. Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis. *Artikliste koguunik II.* Tallinn. 5-70.

Jackson, H. E. – Scott, S.L. 2003. Patterns of elite faunal utilization at Moundville, Alabama. *American Antiquity* 68. 552-572.

Janik, L. 2000. The construction of the individual among North European

fisher-garherer-hunters in the Early and Mid-Holocene. Teoksessa Derevenski, J.S. Toim. *Children and Material Culture*. Routledge, London. 119-130.

Janik, L. 2003. Changing paradigms: food as metaphor for cultural identity among prehistoric fisher-gatherer communities of northern Europe. Teoksessa Parker Pearson, M. Toim. Food, Culture and Identity in the Neolithic and Early Bronze Age. *BAR International Series* 1117: 113-123.

Janzon. G.O. 1974. *Gotlands mellanneolitiska gravar*. Studies in North-European Archaeology 6. Stockholm.

Jennbert. K. 2003a. Animal graves. Dog, horse and bear. *Current Swedish Archaeology* 11: 139-152.

Jennbert, K. 2003b. Ambiguous thruths?-People and Animals in Pre-Christian Scandinavia. Teoksessa Bergstøl, J. Toim. Scandinavian Archaeological Practice-in Theory. Proceedings from 6th Nordic TAG, Oslo 2001. *Oslo Archaeological Series* 1. 212-230.

Jones, A. 1998. Where eagles dare. Landscape, animals and the Neolithic of Orkney. *Journal of Material Culture* 3: 301-324.

Jones, A. -Richards, C. 2003. Animals into ancestors: domestication, food and identity in Late Neolithic Orkney. Teoksessa Parker Pearson, M. Toim. Food, Culture and Identity in the Neolithic and Early Bronze Age. *BAR International Series* 1117. 45-51

Jones O'Day, S. - Van Neer, W. - Erwynck, A. 2004. Introduction. Teoksessa Jones O'Day, S. - Van Neer, W - Erwynck, A. Toim. *Behaviour Behind Bones. The Zooarchaeology of Ritual, Religion, Status and Identity*. Proceedings of the 9th Conference of the International Council of Archaeozoology, Durham, August 2002. Oxbow books, Oxford. xi-xv.

Jonsson, L. 1986. Fish bones in late Mesolithic human graves at Skateholm, Scania, South Sweden. Teoksessa Brinkhuizen, D.C - Clason, A.T. Toim. Fish and Archaeology. Studies in Osteometry, Taphonomy, Seasonality and Fishing Methods. *BAR International Series* S294. 62-79.

Jordan, P. 2003. *Material Culture and Sacred Landscape. The Anthropology of the Siberian Khanty*. Rowman & Littlefield Publishers, New York.

Kaliff, A. 2005. The Grave as concept and phenomenon. Teoksessa Artelius, T. - F. Svanberg Toim. *Dealing with the Dead. Archaeological Perspectives on Prehistoric Scandinavian Burial Ritual*. Riksantikvarieämbetets arkeologiska undersökningar 65. The Swedish National Heritage Board. Gävle. 125-142.

Siipi, vesilintu, voimaeläin

Kristiina Mannermaa

- Kannegaard Nielsen, E. – Brinch Petersen, E., 1993. Burials, people and dogs. Teoksessa Hvass, S. – Storgaard, B. Toim. *Digging into the Past. 25 years of Archaeology in Denmark*. The Royal Society of Northern Antiquaries and Jutland Archaeological Society. Aarhus University. 76-8
- Kansa, S. W. – Campbell, S. 2004. Feasting with the dead? – a ritual bone deposit at Domuztepe, south eastern Turkey (c. 5550 cal BC). Teoksessa Jones O'Day, S. – W. Van Neer, W. – Erwynck, A., Toim. *Behaviour behind Bones. The Zooarchaeology of Ritual, Religion, Status and Identity*. Proceedings of the 9th Conference of the International Council of Archaeozoology, Durham, August 2002. Oxbow books, Oxford. 2-13.
- Karsten, R. 1955. *The Religion of the Samek. Ancient Beliefs and Cults of the Scandinavian and Finnish Lapps*. E.J. Brill, Leiden.
- Kivikäs, P. 1995. *Kalliomaalauskset - muinainen kuva-arkisto*. Atena. Jyväskylä.
- Kriiska, A. 2001. *Stone Age settlement and economic processes in the Estonian Coastal areas and islands*. Academic dissertation published at <http://ethesis.helsinki.fi/julkaisut/hum/kultt/vk/kriiska/>.
- Kuusi, M. – Bosley, K. – Branch, M. 1977. Finnish Folk Poetry: Epic. Finnish Literature Society, Helsinki.
- Lahelma, A. 2009. Arkeologia ja viktoriaanisen ajan hankala perintö. *Muinaistutkija* 1/2009, 43-52.
- Lahelma, A. Painossa. Politics, Ethnography and Prehistory: in Search of an 'Informed' Approach to Finnish and Karelian Rock Art. Teoksessa Helskog, K. – Morris, D. – Smith, B. Toim. *Working with rock art: recording, presentation and indigenous knowledge*. Johannesburg, University of the Witwatersrand Press.
- Larje, R. – Johansson, B. 1997. En innehållsrik neolitisk spädbarnsgrav från Ajvide på Gotland. Teoksessa Åkerlund, A. – Bergh, S. – Nordbladh, S.J. – Taffinder, J. Toim. Till Gunborg – arkeologiska samtal. Stockholm Archaeological Reports 33. Stockholms Universitet, Stockholm. 207-220.
- Larsson, L. 1988. Late Mesolithic settlements and cemeteries at Skateholm, Southern Sweden. Teoksessa Bonsall, C. Toim. *The Mesolithic in Europe. Papers presented at the Third International symposium, Edinburg 1985*. Edinburgh. 367-378.
- Larsson, L. 1989. Big dog and poor man. Mortuary practices in Mesolithic Societies in Southern Sweden. Teoksessa Larsson, T.B. – Lundmark, H. Toim. Approaches to Swedish Prehistory. A spectrum of problems and perspectives in contemporary research. BAR International Series 500.

Archaeopress, Oxford. 211-223.

Larsson, L. 1990. Dogs in fraction – symbols in action. Teoksessa Vermeersch, P.M. –Van Peer, P. Toim. Contribution to Mesolithic in Europe. Papers presented at the Fourth International Symposium “The Mesolithic in Europe”, Leuven 1990. *Studia Praehistorica Belgica* 5.153-160.

Larsson, L. 2001. The sun from the sea – amber in the Mesolithic and Neolithic of Southern Scandinavia. Teoksessa Butrimas, A. Toim. Baltic Amber. Baltic Amber in Natural Sciences, Archaeology and Applied arts. *Acta academiae Artium Vilnensis* 21. 65-75.

Larsson, L. 2006. Tooth for a tooth for a grave. Tooth ornaments from the graves at the cemetery of Zvejnieki. Teoksessa Larsson, L. – Zagorska, I. Toim. Back to the Origin. New Research in the Mesolithic-Neolithic Zvejnieki Cemetery and Environment, northern Latvia. *Acta Archaeologica Lundensia Series* in 8, no 52. Almqvist & Wiksell, Stockholm. 153-288.

Larsson, M. – Olsson, E. 1997. Regionalt och interregionalt. Stenåldersundersökningar i Syd- och Mellansverige. Riksantikvarieämbete, arkeologiska undersökningar 23.

Larsson, L. – Zagorska, I. Toim. 2006. Back to the origin. New Research in the Mesolithic-Neolithic Zvejnieki Cemetery and Environment, Northern Latvia. *Acta Archaeologica Lundensia Series* in 8, no 52. Almqvist & Wiksell, Stockholm.

Lidén, K. – Nuñez, M. – Nelson, E. 1995. Diet and nutritional stress in the subneolithic population from the Åland Islands. An analysis of stable carbon isotopes and pathological traits. *Arkæologiske rapporter fra Esbjerg Museum* 1.

Lindqvist, C. 1997. Om betydelsen av ben- och tandfynd av rödräv, hund och igelkott på Ajvide. Teoksessa Burenhult, G. Toim. Ajvide och den moderna arkeologin. *Natur och kultur*, Falköping. 71-72.

Lindqvist, C. – Possnert, G. 1997. The subsistence economy and diet at Jakobs/Ajvide and Stora Förvar, Eksta Parish and other prehistoric dwelling and burial sites on Gotland in long-term perspective. Teoksessa Burenhult, G. Toim. Remote sensing. Vol. I. Osteo-anthropological, economic, environmental and technical analyses. Theses and papers in North-European Archaeology 13:a , Hässleholm. 29-89.

Lobanova, N. 1995. Petroglyphs of the Kochovnayolok Peninsula: Dating, Natural Environment and the Material Culture of their Creators. Teoksessa Helskog, K – Olsen, B. Toim. *Perceiving Rock Art: Social and Political*

Perspectives. Novus, Oslo. 263-291.

Loze, I.B. 1979. Pozdnij Neolit i Ranniaja Bronza Lubanskoj Ravniny. Zinātne. Riga.

Loze, I. 1993. The Early Neolithic in Latvia. The Narva Culture. *Acta Archaeologica* 63, 1992: 119-140.

Loze, I.B. 2003. The theme of the grass snake in Neolithic material from Latvia. *Humanities and Social Sciences Latvia* 2: 48-59.

Lõugas, L. 2006. Animals as subsistence and bones as rax material for settlers of prehistoric Zvejnieki. Teoksessa Larsson, L. – Zagorska I. Toim. Back to the Origin. New Research in the Mesolithic-Neolithic Zvejnieki Cemetery and eEnvironment, northern Latvia. *Acta Archaeologica Lundensia Series in 8, no 52*. Almqvist & Wiksell, Stockholm. 75-90.

Lõugas, L. – Kriiska, A., –Mldre, L. 2007. New datings of the Late Neolithic Corded Ware Culture burials and early animal husbandry at the eastern Baltic region. *Archaeofauna* 16: 21-31

Luff, R. 1996. The 'bare bones' of identifying ritual behaviour in the archaeological record. Teoksessa Anderson, S., Boyle, K. Toim. *Ritual Treatment of Human and Animal Remains*. Proceedings of the First Meeting of the Osteoarchaeological Research Group held in Cambridge on 8th October 1994, 1-10.

Lund, C. 1988. On animal calls in ancient Scandinavia: theory and data. Teoksessa Hickmann, E. – Hughes, D.W. Toim. *The Archaeology of Early Music Cultures*: the Third International Meeting of the ICTM Study Group on Music Archaeology. Verlag für systematische Musikwissenschaft. Bonn. 292-303.

Lönnquist, B. 1986. Schamandräkter i Sibirien. Former och funktioner, ålder och ursprung. *Finskt Museum* 1985: 81-94.

MacDonald, K.C. 1995. Why Chickens? The centrality of the domestic fowl in West African ritual and magic. Teoksessa Ryan, K. – Crabtree, P.J. Toim. *The Symbolic Role of Animals in Archaeology*. MASCA Research Papers in Science and Archaeology 12. Pennsylvania. 51-56.

Mannermaa, K. 2003. Birds in Finnish prehistory. *Fennoscandia archaeologica* XX: 3-39.

Mannermaa, K. 2006. Bird remains in the human burials at Zvejnieki, Latvia. Introduction to bird finds and a proposal for interpretation. Teoksessa Larsson, L., Zagorska I. Toim. *Back to the Origin. New Research*

in the Mesolithic-Neolithic Zvejnieki Cemetery and Environment, northern Latvia. Acta Archaeologica Lundensia Series in 8, no 52. Almqvist & Wiksell, Stockholm. 289-30.

Mannermaa, K. – Lõugas, L. 2005. Birds in the subsistence and cultures on four major Baltic Islands in the Neolithic (Gotland, Åland, Hiiumaa and Saaremaa). *Documenta Archaeobiologiae* 3: 179-198.

Mannermaa, K. – Storå, J. 2006. Stone Age exploitation of birds on the Island of Gotland, Baltic Sea. *International Journal of Osteoarchaeology* 16: 429-452.

Mannermaa, K. – Zagorska, I. – Jungner, H. – Zarina, G. 2007. New radiocarbon dates of human and bird bones from Zvejnieki Stone Age burial ground in northern Latvia. *Before Farming* [online version] 2007/1 article 2

Mannermaa, K. – Panteleyev, A. – Sablin, M. 2008. Birds in Late Mesolithic burials at Yuzhniy Oleniy ostrov (Lake Onega, western Russia) – What do they tell about humans and environment? *Fennoscandia archaeologica* XXV: 3-25.

Molnar, P. 2002. Anthropological analysis of the skeletal material from Ajvide, Eksta Sn. Gotland. Teoksessa Burenhult, G. Toim. Remote Sensing, vol. II. Applied techniques for the study of cultural resources and the localization, identification and documentation of sub-surface prehistoric remains in Swedish archaeology. Volume II: Archaeological investigations, remote sensing case studies and osteo-anthropological studies. Theses and papers in North-European Archaeology 13:b. Hässleholm. 371-374.

Morris, J. T. 2005. Red Deer's role in social expression on the island of Scotland. Teoksessa Pluskowski, A. Toim. Just Skin and Bones? New Perspectives on Human-Animal Relations in the Historical Past. *BAR International Series* 1410: 9-18.

Muir, R.J. – Driver J.C. 2004. Identifying ritual use of animals in the northern American Southwest. Teoksessa Jones O'Day, S. – Van Neer, W. – Erwynck, A. Toim. *Behaviour Behind Bones. The Zooarchaeology of Ritual, Religion, Status and Identity*. Proceedings of the 9th Conference of the International Council of Archaeozoology, Durham, August 2002. Oxbow books, Oxford. 128-143.

Møhl, U. 1979. Aggersund-bopladsen zoologisk belyst. Svanejagt som årsag till bosættelse. *KUML* 19: 57-75.

Siipi, vesilintu, voimaeläin

Kristiina Mannermaa

Napolskikh, V. 1992. Proto-Uralic world picture: a reconstruction. Teoksessa Hoppal, M. – Pentikäinen, J. Toim. *Northern Religions and Shamanism*, Akadémiai kiadó, Budapest. 3-20.

Nihlén, J. 1927. *Gotlands stenåldersboplatser*. Victor Pettersons bokindustriaktiebolag, Stockholm.

Nilsson Stutz, L. 2003. Ritualized Bodies and Embodied Rituals. Tracing Ritual Practices in Late Mesolithic Burials. *Acta Archaeologica Lundensia* No. 46.

Nilsson Stutz, L. 2006a. Unwrapping the dead. Searching for evidence of wrappings in the mortuary practices at Zvejnieki. Teoksessa Larsson, L. – Zagorska, I. Toim. *Back to the Origin. New Research in the Mesolithic-Neolithic Zvejnieki Cemetery and Environment, northern Latvia*. Acta Archaeologica Lundensia Series in 8, no 52. Almqvist & Wiksell, Stockholm. 217-233.

Nilsson Stutz, L. 2006b. Escaping the allure of meaning. Toward new paradigms in the study of ritual in prehistory. Teoksessa Andren, A. – Jennbert, K. – Raudvere, C. Toim. *Old Norse Religion in Long-term Perspectives. Origins, Changes, and Interactions*. Nordic Academy Press, Lund. Vägar till Midgård 8. 95-98.

Nuñez, M. 1986. Clay figurines from Åland Islands and Mainland Finland. *Fennoscandia archaeologica* III.17-34.

Nuñez, M. 1996. When the water turned salty. *Muinaistutkija* 3: 23–33.

Okladnikov, A.P. 1950. Kult medvedya u neolitischeskikh plemen ostochnoi Sibiri. *Sovietskaya Arkeologiya* 14: 7-19.

Olson C. – Limburg, K. – Patterson, W. – Elfman, M. – Kristiansson, P. – Ehrenberg, S., 2002. Reconstruction of Fisheries and Marine Environment: Preliminary Studies on Hard Parts of Codfish (*Gadus morhua*) from Ajvide, Gotland, Sweden. Teoksessa Burenhult G. Toim. *Remote Sensing. Vol. II. Applied Techniques for the Study of Cultural Resources and the Localization, Identification and Documentation of Sub-Surface Prehistoric Remains in Swedish Archaeology*. Volume II: Archaeological Investigations, Remote Sensing Case Studies and Osteo-Anthropological Studies. Theses and Papers in North-European Archaeology 13b. Stockholm University, Stockholm. 375-385.

Pader, E.-J. 1982. Symbolism, Social Relations and the Interpretation of Mortuary Remains. *BAR International Series* 130.

- Papmehl-Dufay L. 2006. *Shaping the identity. Pitted Ware Pottery and Potters in Southeast Sweden*. Theses and papers in Archaeology 7. Stockholm.
- Parker Pearson, M.1999. *The Archaeology of Death and Burial*. Sutton Publishing Ltd., Phoenix Mill.
- Parker Pearson, M. 2003. Food, Identity and Culture: An Introduction and Overview. Teoksessa Parker Pearson, M. Toim. Food, Culture and Identity in the Neolithic and Early Bronze Age. *BAR International Series 1117*: 1-30.
- Pesonen, P. 1996. Archaeology of the Jaamankangas area — with special reference to the Rääkkylä Pörrinmökki Stone Age settlement site. Teoksessa Kirkinen, T. Toim. *Environmental Studies in Eastern Finland. Reports of the Ancient Lake Saimaa Project*. Helsinki Papers in Archaeology 8: 93-117.
- Poikalainen, V.1999. The diffusion of swan and whale motifs in Karelian rock art. In: Gustafsson , A. – Krlsson, H. Toim. *Glyfer och arkeologiska rum – en vänbok till Jan Nordbladh*. Gotarc Series A vol 3. Göteborg. 699-718.
- Poikalainen, V. – Ernits, E. – 1998. *Rock carvings of Lake Onega: the Vodla region*. Estonian Society of Prehistoric Art. Tartu.
- Popova,T.,2001. New discoveries on the sculptures of Oleni Island. *Folklore*, vol 18 & 19. Electronic Journal of Folklore at <http://haldjas.folklore.ee/folklore>
- Possnert, G., 2002. Stable and radiometric carbon results from Ajvide. Teoksessa Burenhult, G. Toim. *Remote Sensing, vol. II. Applied techniques for the study of cultural resurces and the localization, identification and documentation of sub-surface prehistoric remains in Swedish archaeology*. Volume II: Archaeological investigations, remote sensing case studies and osteo-anthropological studies. Theses and papers in North-European Archaeology 13:b. Hässleholm, 169-172.
- Prokofyeva, Y.E.D., 1963. The costume of an Enets shaman. Teoksessa Michael, H.N. Toim. *Studies in Siberian Shamanism. Anthropology of the North*. Translations from Russian Sources, No. 4. University of Toronto Press, pp. 124-156.
- Rappaport, R.A., 1999. *Ritual and Religion in Making of Humanity*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Ray, K., Thomas, J., 2003. In the kinship of cows: the social centrality of cattle in the earlier Neolithic of Southern Britain. In: Parker Pearson, M. (Ed.), Food, Culture and Identity in the Neolithic and Early Bronze Age. *BAR International Series 1117*, pp. 37-44.

Runcis, J., 2002. *Bärnstensbarnen. Bilder, berättelser och betraktelser.* Riksantikvarieämbetets arkeologiska undersökningar Skrifter No 41. Riksantikvarieämbetets förlag. Stockholm.

Runcis, J. 2005. The Burial ground at Borgeby. Point of departure for a tentative Neolithic travel itinerary. Teoksessa Artelius, T.- Svanberg, F. Toim. *Dealing with the dead. Arcaeological perspectives on prehistoric Scandinavian Burial Ritual.* Riksantikvarieämbetets arkeologiska undersökningar 65. The Swedish National Heritage Board, Gävle. 19-43.

Russell, N. – McGowan, K.J. 2003. Dance of the cranes: Crane symbolism at Çatalhöyük and beyond. *Antiquity* 77: 445-455.

Schanche, A. 2000. *Graver i ur og berg. Samisk gravskikk og religion fra forhistorisk til nyere tid.* Davvi Girji OS, Karasjok.

Schmidt, R. A. 2000. Shamans and northern cosmology: the direct historical approach to Mesolithic sexuality. Teoksessa Schmidt, R.A. – Voss, B.L. Toim. *Archaeologies of Sexuality.* Routledge. London. 220-235.

Schulz, E.-L. 2006a. Joroisten kanavan radiohiiliajotukset. In: Pesonen, P., Mökkönen, T. Toim. *Arkeologipäivät 2005. Arkeologia ja kulttuuri.* Suomen arkeologinen seura, Hamina. 132-137.

Schulz, E.-L. 2006b. Die vögel von Joroinen Kanava. Teoksessa Suhonen, M. Toim. *Lighting the Darkness – the Attraction of Archaeology.* Papers in honour of Christian Carpelan. Kulttuurien tutkimuksen laitos, arkeologia. Helsinki: 112-121.

O’Shea, J. – Zvelebil, M. 1984. Oleneostrovski mogilnik: Reconstructing the social and economic organization of prehistoric foragers in Northern Russia. *Journal of Anthropological Archaeology* 3: 1-40.

Siiikala, A.-L. 2002. *Mythic Images and Shamanism. A Perspective on Kalevala Poetry.* Suomalainen tiedeakatemia, Helsinki.

Stallibrass, S. 2005. Art, archaeology, religion and dead fish: a medieval case study from northern England. Teoksessa Pluskowski, A. Toim. Just Skin and Bones? New Perspectives on Human-Animal Relations in the Historical Past. *BAR International Series* 1410: 105-112.

Stjernqvist, B. 1998. The basic perception of religious activities at cult-sites such as springs, lakes and rivers. Teoksessa Larsson, L. – Stjernquist, B. Toim. *The World-view of Prehistoric Man.* Kungliga Vitterhets Historie och Antikviets Akademien, Stockholm. 157-178.

Sten, S – Vretemark, M. 1988. Storsgravsprojektet – osteologisak analyzer

- av yngre järnålderns benrika brandgravar. *Fornvännen* 83: 145-156.
- Stolyar, A.D. 2000. Spiritual treasures of Ancient Karelia. Teoksessa Kare, A. Toim. *Myandash. Rock Art in the Ancient Arctic*. Arctic centre Foundation. Rovaniemi. 136-173.
- Storå, J. 2000. Sealing and animal husbandry in the Ålandic Middle and Late Neolithic. *Fennoscandia archaeologica* XVI: 57-81.
- Storå, J. 2001. *Reading Bones. Stone Age Hunters and Seals in the Baltic*. Stockholm Studies in Archaeology 21, Stockholm.
- Taffinder, J. 1998. Allure of the Exotic. The social use of non-local raw materials during the Stone Age Sweden. *Aun* 25. Uppsala.
- Taksami, T.M. 1998. Siperian samaanit. Teoksessa Pentikäinen, J.-Jaatinen, T. - Lehtinen, I. - Salonen, M-R. Toim. *Samaanit*. Tampereen museoiden julkaisuja 44. Tampere.
- Thomas, J. 1991. Reading the body: Beaker funerary practice in Britain. Teoksessa Garwood, P. - Jennings, D. - Skeates, R. - Toms, J. Toim. *Sacred and Profane. Proceedings of a Conference on archaeology, ritual and religion*, Oxford 1989. Oxford University Committee for Archaeology. Monograph No. 32:32-42.
- Tilley, C. 1991. *Material Culture and Text. The Art of Ambiguity*. Routledge, London.
- Tomek, T. - Bochenski, T.M. 2000. *The Comparative Osteology of European Corvids (Aves: Corvidae), with a Key to the Identification of their Skeletal Elements*. Polska Akademia Nauk. Instytut Systematyki i Ewolucji Zwierząt. Krakow.
- Tomek, T. - Gumiński, W. 2003. Bird remains from the Mesolithic and Neolithic Site Dudka, Masuria, Poland. *Acta zoologica cracoviensis* 46: 9-18.
- Tupala, U. 1999. Eläinuhreja vai teurasjätteitä. Euran Luistarinkautisen ruumiskalmiston eläinluumateriaalin lähdekriittistä tarkastelua. Julkaisematon Pro gradu-tutkielma. Turun yliopisto. Kulttuurien tutkimuksen laitos. Suomalainen ja vertaileva arkeologia. Maaliskuu 1999.
- Ucko, P.J. 1969. Ethnography and archaeological interpretation of funerary remains. *World Archaeology* 1: 262-280.
- Vinokurova, I. 2005. Vepsäläisten mytologis-uskonnollisisra käsitetyksistä. Teoksessa Saressalo, L. Toim. *Vepsä – Maa, kansa, kulttuuri*. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki. 136-151.
- Wilson, B. 1992. Considerations for the identification of ritual deposits of

Siipi, vesilintu, voimaeläin

Kristiina Mannermaa

animal bones in Iron Age pits. *International Journal of Osteoarchaeology* 2: 341-349.

Wilson, B. 1996. Aspects of the literature on the theory and identification of ritual. Teoksessa Anderson, S. – Boyle, K. Toim. *Ritual Treatment of Human and Animal Remains*. Proceedings of the First Meeting of the Osteoarchaeological Research Group held in Cambridge on 8th October 1994. 11-16.

Wylie, A. 1985. The reaction against analogy. Advances in Archaeological Method and Theory, vol. 8: 63-111.

Wyszomirska, B. 1984. *Figurplastik och gravskick hos nord-och nordösteeuropas neolitiska fängskulturer*. Acta archaeologica Lundensia, series in 4°. N 18°. Rudolf Habelt verlag/ Cwk Gleerup, Bonn/Lund.

Zagorska, I. 1997. Begravningsritual på Zvejnieki-gravfältet. Teoksessa Åkerlund, A. – Bergh, S. – Nordbladh, J. – Taffinder, J. Toim. Till Gunborg – arkeologiska samtal. *Stockholm Archaeological Reports* Nr. 33. 435-440.

Zagorska, I. 2001. Amber graves of Zvejnieki burial ground. *Acta Academiae Artium Vilnensis* 22: 109-123.

Zagorska, I. 2003. The ‘Gold Coast’ of the Gulf of Riga. Teoksessa Beck, C.W. – Loze, I.B. – Todd, J.M. Toim. *Amber in Archaeology. Proceedings of the Fourth International Conference on Amber in Archaeology Talsi 2001*. Institute of the History of Latvia Publishers, Riga. 106-115.

Zagorska I. 2006. Radiocarbon chronology of the Zvejnieki burials. Teoksessa Larsson, L. – Zagorska I. Toim. *Back to the Origin. New Research in the Mesolithic-Neolithic Zvejnieki Cemetery and Environment, northern Latvia*. Acta Archaeologica Lundensia Series in 8, no 52. Almqvist & Wiksell, Stockholm. 91-114.

Zagorska, I. – Lõugas, L. 2000. The tooth pendant head-dresses of Zvejnieki cemetery. Teoksessa Lang, V. – Kriiska, A. Toim. *De temporibus antiquissimis ad honorem Lembit Jaanits*. *Muinasaja teadus* 8: 223-244.

Zagorska, I. – Zagorskis, F. 1988. The bone and antler inventory from Zvejnieki II, Latvian SSR. Teoksessa Bonsall, C. Toim. *Mesolithic in Europe. Papers presented at the Third International Symposium Edinburgh 1985*. John Donald Publishers Ltd, Edinburgh. 414-423.

Zagorskis, F. 1961. Kreicu neolita kapulauks. *Arheologia un etnografija* 3: 3-18.

Zagorskis, F. 1987. *Zvejnieku akmens laikmeta kapulauks*. Zinatne. Riga.

- Zagorskis, F. 2004. Zvejnieki (Northern Latvia) Stone Age Cemetery. *BAR International series* 1292. Archaeopress, Oxford..
- Zimmermann Holt, J. 1996. Beyond optimization: alternative ways of examining animal exploitation. *World archaeology* 28: 89-109.
- Zvelebil, M. 1993. Concepts of time and “presenting” the Mesolithic. *Archaeological Review from Cambridge* 12: 51-70.
- Zvelebil, M. 1997. Hunter-gatherer ritual landscapes: spatial organisation, social structure and ideology among hunter-gatherers of northern Europe and western Siberia. *Analecta praehistoria leidensia* 29:33-50.
- Zvelebil, M. 1998. What's in the name: the Mesolithic, the Neolithic and social change at the Mesolithic-Neolithic transition. Teoksessa Edmonds, M., – Richards, T. Toim. *Understanding the Neolithic of north-western Europe*. Cruithne Press, Glasgow. 1-36.
- Zvelebil, M. – Jordan, P. 1999. Hunter fisher gatherer ritual landscapes-questions of time, space and representation. Teoksessa Goldhahn, J. Toim. Rock Art as Social Representation. *BAR International Series* 794. Archaeopress, Oxford. 101-128.
- Österholm, I. 1989. Bosättningsmönstrer på Gotland under stenåldern. En analys av fysisk miljö, ekonomi och struktur. *Theses and Papers in Archaeology* 3. Stockholm.
- Äikäs, T. – Puputti, A.-K. –Nunez, M. –Aspi, J. –Okkonen, J. 2009. acred and profane in Livelihood: Animal Bones from Siedi sites in Northern Finland. *Norwegian Archaeological Review* 42 (2), 109-122.

Siipi, vesilintu, voimaeläin

Kristiina Mannermaa

JUVAN LINTU JA MUITA MYÖHÄISRAUTAKAUTISIA LINTURIIPUKSIA

Juha Ruohonen

Artikkelissa käsitellään myöhäisrautakautisia linturiipukseja vanhojen ja uusien löytöjen valossa. Kaikkiaan Suomesta tunnetaan, laskutavasta riippuen, puolisensataa lintuaiheista riipusta. Riipukset voidaan jakaa ryhmiin monin eri perustein. Tässä on käytetty esinetyyppien jakoa plastisiin, kehättömiin ja litteisiin sekä pyöreisiin eli kehällisiin lintuaiheisiin riipuksiin. Tarkemmassa käsittelyssä on kaksi ensin mainittua ryhmää. Kyseisiä riipuksia on löydetty sekä poltto- että ruumiskalmistoista ja joitain kappaleita on tullut esille myös irtolöytöinä sekä kätköjen yhteydestä. Litteät linturiipukset ajoittuvat myöhäisrautakautisiksi, lähiinä 1000-luvulle ja sitä seuraavalle vuosisadalle. Plastisia linturiipukseja on käytetty pidempään, aina ristiretkiajalle asti.

Löytö Remojärven Ranta-Pajulasta

Etelä-Savossa Juvan Remojärvellä, aivan Mikkelin rajan tuntumassa, ryhdyttiin vuosihuonnen alussa rakentamaan Ranta-Pajulan tilan pihapiiriin utta omakotitaloa. Kun syksyllä 2001 Saarijärveen viettävää vanhaa peltola muokattiin rakennustöiden jäljiltä pihanurmeksi, tilan nuoren emännän huomio kiinnitti hetkeksi maassa olevaan pieneen esineeseen. Löytö otettiin talteen ja se puhdistettiin varovasti, jolloin irtonaisen maa-aineksen seasta paljastui metallinen linnunkuva. Pitkään asutulla piha-alueella ja lähipelloilla oli etenkin maanmuokkauksen yhteydessä totuttu näkemään runsaasti erilaista historiallisen ajan massatavaraa, joten löydöksen ei arveltu olevan kovinkaan vanha. Esine kuitenkin miellytti silmää ja sitä säilytettiin vuosikausia hyvässä tallessa talon ”piironginlaatikossa”.

Tutkijoiden tietoon löytö tuli lähes sattumalta kesäkuussa 2008. Tuolloin löytöpaikan läheisyydessä, Saarijärven rantaan rajoittuvan peltoaukean toisella laidalla, noin 300 metrin etäisyydellä löytöpaikasta oli käynnissä Kap-

Kuva 1. Juvan Remojärveltä löytnyt litteä linturiipus (KM 37717:2). Kuva J. Ruohonen.

Juvan lintu ja muita myöhäisrautakautisia linturiipuksia Juha Ruohonen

pelinpellon historiallisen ajan hautausmaan ja perimätiedon tunteman kapelinpaikan arkeologiset kaivaukset. Esine osoittautui tutkijoiden kässä välittömästi myöhäisrautakaudelle ajoittuvaksi linturiipukseksi. Tämä litteä, vain noin 3 mm paksu riipus on valmistettu pronssista tai sitä läheisesti muistuttavasta metalliseoksesta yksipuoliseen muottiin valamalla. Esineen korkeus päästä jaloihin on hieman yli 4 cm; samoin pituus rinnasta pyrstöön. Puhkonaisen linnun selässä, pyrstöön ja niskan välissä, on ripustamiseen käytetty reikä, jossa on säilynyt merkkejä esineen kiinnittämisestä – korroosiojälkiä muistona mahdollisesta rautaisesta ketjusta.

Vaikka Juvan linturiipus (KM 37717:2) on löydetäessä ollut yksittäinen irtolöytö, saatiin kaivausten aikana tutkimuksen piiriin myös lähipellolta edellisenä kesänä löytynyt, hyvin säilynyt pronssinen hevosenkenkäsolkki (KM 37717:1) (ks. Ruohonen 2009). Paikallisten asukkaiden aktiivisen ja vastuuntuntoisen toiminnan tuloksena on alueelta vielä myöhemminkin paljastunut lisää mahdollisesti rautakauden loppuun ajoittuvaa esineistöä – tutkimukset ovat tältä osin kuitenkin toistaiseksi vielä kesken. Mainitakoon, että Mikkelin Visulahteen, löytöpaikkaa lähimpään myöhäisrautakautiseen keskukseen, on Remojärveltä ainoastaan noin 15 kilometrin matka.

Katsaus Suomen linturiipustyyppiin

Lintu on Suomen esihistorian aikakausina ollut hyvin suosittu koristeaihe. Linnut ovat teemana tuttuja jo kivikautisessa keramiikassa, pienesineistössä sekä etenkin Skandinavian ja Itä-Karjalan kallioitaiteessa. Myös rautakautissa esineistössä lintu on ollut yleinen koriste-elementti. Lintumotiivi ilmestyy esineistöön runsaana keskisellä rautakaudella yleistyvässä lintuneuloissa. Koristeellisia neuloja tunnetaan nykyisin kaikkiaan yli kolmekymmentä. Kyseinen korutyyppi ajoitetaan perinteisesti kansainvaellusajalle (n. 400–550 jKr.) ja Suomesta löydetyt, etenkin alueelle tyypilliset nuorempaa muotoa edustavat kookkaammat ja tyyliteltymmät lintuneulat, ajoittuvat kyseisen aikakauden jälkipuolelle, lähinnä 500-luvulle (Sipilä & Mäntylä 2005, 72). Esinetyyppi häviää löytöaineistosta kokonaan merovingiajalle (n. 550–800 jKr.) tultaessa.

Lintuneulojen ohella lintuaihe esiintyy esineistössä harvakseltaan monenlaissa variantteina kansainvaellusajalta lähtien (esim. Lehtosalo-Hilander 1976; Purhonen 1998, 47–51). Arkeologiseen aineistoon aihe palautuu laajemmin viikinkiajan lopulla ilmestyyvien linturiipusten muodossa. Suurin osa Suomesta löydetyistä linturiipuksista on litteitä ja melko ohuita, usein myös puhkonaisia. Ristiretkijällä etenkin itäsuomalaisessa löytömateriaa-

lissa on runsaasti myös plastisia riipuksia. Esineissä esiintyvät lintuaiheet ovat sekä naturalistisia että pitkälle tyyliteltyjä. Mainittakoon, että rautakautisissa lintuneuloissa on monia yhtymäkohtia tässä esiteltyihin linturiipiuksiin (esim. Salo 2005, 190-193). Neulat edustavat kuitenkin ajallisesti ja myös taustaltaan riipuksista eroavaa traditiota.

Suurin osa linturiipiuksesta on löytynyt ruumis- tai polttokenttäkalmistoista, vaikkakin moni esine on päätynyt museokokoelmiin myös irtolöytönä ja osa myös kätköiksi tulkituista yhteyksistä. Vaikka esineitä on käsitelty monissa eri yhteyksissä, kattavaa luetteloa linturiipiuksesta ei tiettävästi ole julkaistu yli puoleen vuosisataan. Ella Kivikoski on tuntenut Suomesta joidenkin yksittäisten kappaleiden ohella yhteensä 17 kahteen eri ryhmään jakamaansa litteää linturiipusta sekä kahdeksan plastista karjalaisvaikutteista riipusta (Kivikoski 1947, 11-12, 35; myös 1973, 108, Abb. 792). Tunnettujen yksilöiden kokonaismäärä on Kivikoskelta huomioittha jääneiden ja nyt myös uusien löytöjen myötä jonkin verran suurempi. Esimerkiksi ketjulaitteiden yhteydessä käytettyjä plastisia linturiipiuksesta on Anja Sarvaan mukaan 1980-luvun lopulla ollut tiedossa kaikkiaan 12 kappaletta, kun niitä Kivikoskella oli tiedossa kahdeksan (Sarvas A 1988, 23). Tähän artikkeliin on pyritty keräämään kattavasti mukaan tiedossa olevat Suomen myöhäisrautakautiset litteät ja plastiset linturiipukset, osa yksityiskohtaisesti esitellen, osa vain luettelomaisesti mainiten.

Esinetutkimukselliselta kannalta rautakautiset linturiipukset voidaan jakaan tyypeihin monin eri perustein. Ulkoisiin ominaisuuksiin perustuvan luokittelun pohjalta lintuaiheisissa riipuksissa on tässä käytetty perusjakoa litteisiin ja plastisiin riipuksiin. Jakoa on edelleen tarkennettu ja litteät linturiipukset on jaettu kehällisiin ja – tässä lähemmässä tarkastelussa oleviin – kehättömiin riipuksiin, joissa lintuhahmo esiintyy yksittäin. Jälkimmäisenä mainittuja on Suomen linturiipusten löytöaineistossa määrellisesti selvästi eniten. Kvantitatiivisten ominaisuuksien lisäksi edellä mainittu jako on perusteltavissa myös kronologiselta kannalta.

Plastiset linturiipukset

Niin sanotut plastiset (aik. plastilliset) linturiipukset ovat näyttävä myöhäisrautakautisten riipusten ryhmä. Ryhmään kuuluvat esineet ovat valmistustavaltaan vaihtelevia, yleensä sisältä onttoja pronssisia riipuksia. Ketjulaitteisiin kuuluneita riipuksia pidetään usein karjalaisvaikutteisina ja niitä tunnetaan itäsuomalaisen kulttuurialueen lisäksi muutamia myös Hämeestä ja Satakunnasta (esim. Sarvas A 1988, 23). Esineistä roikkuu usein pronssirenkaita ja renkaisiin tai niveliin kiinnitettyjä pieniä kulkusia tai jalkariipiuksesta. Yksityiskohdiltaan on moneen linturiipuksena pidettyyn

Juvan lintu ja muita myöhäisrautakautisia linturiipuksia Juha Ruohonen

lintuhahmoon yhdistynyt elementtejä useasta eri eläimestä.

Laajalti tunnettuna esimerkkinä esiteltäköön tässä yhteydessä myös ainutlaatuinen, Vienan Karjalasta Uhtuan Keski-Kuittijärven Kahla- eli Kag(la) lahden (joissakin yhteyksissä nimenä mainittu myös Kaulalahti) rannalta 1893 löytynyt pronssinen linturiipus (KM 8767; kuva 2), joka moninaisten vaiheiden jälkeen päätyi Kansallismuseon kokoelmiin silloisen ylioppilas Kustaa Vilkunan kautta 1927. Esineen on tulkittu kuvaavan koppeloa eli naaraspulista metsoa. Tämän pronssista valmisitetun linnunkuvan siivet on esitetty levitetyin siivin, jalat eteenpäin taivutettuna. Sulat linnun selässä on kuvattu selkeästi ja siipien sekä pyrstön osalta tyylitelysti. Koppelon reunoihin on vielä kiinnitetty neljä selkeää linnunjalkariipusta ja kolme näistä hieman eroavaa, mutta muodoltaan muistuttavaa riipusta. Riiukiset ovat korua liikutelllessa saaneet aikaan helisevän äänen.

Uhtuan koru on löytöaineistossa unikko ja tyyllitään selkeästi itäinen – kulttuuriselta taustaltaan se onkin liitetty ns. permalaisen kulttuurin piiriin. Pyrstössä ja niskassa olevia kasviaiheita on kuitenkin pidetty karjalaisina, kuten myös pään asentoa sekä linnun niskan ja kaulan käsittelyä, jotka ovat permalaiselle taiteelle vieraita piirteitä (Sarvas A 1982, 59).

Selvästi permalaisia tai permalaisvaikuttisia lintukorujakin on Suomesta

Kuva 2. Uhtuan Keski-Kuittijärven naaraspulista metsoa eli koppeloa kuvaava linturiipus (Sarvas A 1982, 58).

Kuva 3. Juupajoelta löytynyt permalainen Ganymedes-riipus. Katkemallisen esineen korkeus noin 5,9 cm ja leveys 7,2 cm (Appelgren-Kivalo 1924, 82).

myös löytynyt. Esimerkiksi Juupajoelta vuonna 1921 talteen saadussa vahingoittuneen riipuksen katkelmassa (KM 7881) yhdistyy tyylitelty näkemys antiikin Ganymedes-motiivista – Ganymedes oli Zeuksen kotkan jumalten juomanlaskijaksi ryöstämä hahmo. Pronssisessa linnunkuvassa on esitettyä kolmipäinen kotka, jonka rinnalla on samoin kolme ihmispäää (Appelgren-Kivalo 1924; kuva 3).

Pyöreät eli kehälliset lintuaiheiset riipukset

Kehällä tarkoitetaan riipuksissa kuva-aihetta ympäröivää pyöreää reunusta. Pyöreissä eli kehällisissä linturiipuksissa on kehän sisään asetettu lintua tai lintuja kuvaava aihe. Usein kuvattavana on kaksi vastakkaista, sivuittain kuvattua lintuhahmoa. Tunnettu esimerkki on Kuhmoisten Papinsaaren kätkölöydön pyöreä puhkonainen linturiipus (KM 7854:7c), jossa on esitetty kaksi vastakkain asetettua lintua siivet levällään (ks. esim. Purhonen 1998, 47-50). Lintuja on pidetty milloin tururikyyhkyinä, milloin riikinkukkoina (esim. Purhonen 1998, 50; Salo 2005, 197-205). Yhtä mieltä on oltu siitä, että kuva-aihe on alun perin taustaltaan uskonnollinen. Pyöreiden linturiipusten linnunkuvat ovat joka tapauksessa useasti hyvin pitkälle tyyliteltyjä ja degeneroituneina myös vaikeasti tunnistettavissa. Sama lintuihin viittaava kuva-aihe esiintyy myös aikakauden muissa esinetyypeissä, kuten ketjunkantajissa.

Kehättömät ja litteät linturiipukset

Linturiipusten yleisin tyyppi on litteä, yksittäisiä lintuja sivusta kuvaava riipusmalli. Kehällisiin verrattuna kehättömien riipusten linnut riippuvat vapaasti. Riipukset ovat suhteellisen ohuita ja levymäisiä, usein myös puhkonaisia. Tässä käsiteltäviä litteitä riipuksia onkin kirjallisudessa kutsuttu usein myös levyriipuksiksi. Ella Kivistö on jakanut Suomessa tavatut litteät linturiipukset kahteen eri ryhmään. Näistä ensimmäiseen ryhmään kuuluvat joutsenriipukset ja toinen ryhmä koostuu leveäpyrstöisistä lyhytvartaloisista ja -kaulaisista linnuista (Kivistö 1947, 11). Litteät linturiipukset voidaan jakaa myös muilla perusteilla eri kategorioihin. Esimerkiksi Nils Cleve on jakanut Köyliön Köyliönsaaren kalmistosta C löydetyt seitsemän litteää linturiipusta kaikkiaan kolmeen ryhmään. Näistä yksi edustaa levikiltään läntistä ja kaksi itäistä esinetyyppiä (Cleve 1978, 119-120). Mikään luokittelu ei kuitenkaan ole aukoton ja osa yksittäisistä riipuksista jää luokitteluperusteista huolimatta joka tapauksessa laajempien ryhmien ulkopuolelle.

Juvan lintu ja muita myöhäisrautakautisia linturiipukset Juha Ruohonen

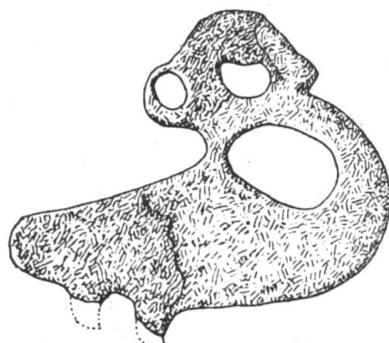
Joutsenriipukset

Litteät joutsenriipukset esittävät usein pitkäkaulaista lintuhahmoa, jonka kaula on taivutettu S:n muotoon. Useissa esimerkeissä selän ja pään välissä sijaitseva ripustusaukko tai -lenkki tosin heikentää kaulan pituusvaikutelmaa. Riipukset ovat heikosti koristeltuja, mutta pyrstön tyvessä on usein yksi tai kaksi poikkivyötä; varsinaisessa pyrstössä, joka on usein varsin kapea, on yleensä viivoista tai uurteista koostuva koristelua. Esineiden koristeellisuus koostuu myös riipusten puhkonaisuudesta tai yksinkertaisista häränsilmäkuvioista. Degeneroituneissa kappaleissa lintujen kaula on usein kasvanut yhteen muun ruumiin kanssa.

Kivikosken tuntemista joutsenriipuksesta mainittakoon aivan 1900-luvun alussa löytyneestä (Turun) Maarian Saramäen Marttilan polttokenttäkalmostosta esiin tullut litteä linturiipus (KM 4429:4). Juhani Rinteen 1904 esille kaivauttaman linnun kaula on hyvin pitkä ja taivutettu kaareen niin, että nokka yhdistyy kaulaan ja tämä selkään, jolloin kaulan, pään ja selän väliin muodostuu kaksi reikää. Niskassa on ulkoneva kantosilmukka, joka on käytämisenstä kulunut ohueksi. Lisäksi takaruumiissa on kaksi murtunutta vähästä, jotka osoittavat jalkoja. Pyrstöä ei juuri lainkaan lintuhahmoon ole kuvattu (Rinne 1905, 6-7; kuva 4). Vastaava, mutta hyvin fragmentaarinen kappale (KM 9392:181) on saatu talteen Kangasalan Jauhiasta 1930-luvun alussa tutkitusta polttokenttäkalmiston osasta.

Melko läheltä edellisen löytöpaikkaa, (Turun) Maarian Taskulan ruumis kalmistosta, haudasta b, löytyi Ella Kivikosken kaivauksissa 1938 tyyliltään Saramäen esinettä vastaava samantyylinen levymäinen linnunmuotoinen riipus (KM 10842:13), jossa oli mukana rautaketjuun tarttuneena pronssinen ristimäinen puhkonainen riipus. Samasta haudasta löytyi näiden lisäksi myös toinen linturiipus (KM 10842:12), joka edustaa tyyliltään toista ryhmää ja esitellään tässä artikkelissa tarkemmin jäljempänä.

Joutsenriipusten ryhmään kuuluvista hieman kookkaammista yksilöistä mainittakoon Alfred Hackmanin 1925 Köyliön Köyliönsaaren Vanhakarvan kalmistosta C eli Lallin kalmistosta hajalöytönä päivänvaloon tullut

Kuva 4. Joutsenriipus (KM 4429:4) (Turun) Maarian Saramäen Marttilan polttokenttäkalmistosta (Rinne 1905, 9).

melko kookas riipus (KM 8602A:4; kuva 5). Esine oli löydetäessä haljennut kahtia ja siitä puuttui ripusta-miseen tarkoitettun lenkin ohella myös toinen jalka. Koriste-luna on kaulassa, selässä ja päässä häränsilmäkuvioita sekä pyrstössä poikkivyo ja viivakoristelua. Riipuksen alkuperäinen pituus on noin 7,6 cm. Lähes vastaavia mutta ehjempiä riipuksia (KM 8602:74 ja KM 8723:955) on saman kalmiston haudoista. Myös Lai-tilan Raittihuoneen- eli Kansakoulunmäen polttokenttäkalmistosta tunnetaan samanlainen, mutta pienempi, linturiipus (KM 2548:91).

Edellisten kanssa lähes identtinen, mutta kokonaisuudessaan paremmin säilynyt, on Keski-Suomesta Kinnulan Aittolahdelta 1962 sattumalta kivikosta löytynyt joutsenriipus (KM 15433:4), mahdollisen kätkön osa. Esine on löydetäessä ollut yhä kiinnityneenä kankketulitteeseen (Luho 1966, 16-19; kuva 14). Tunnusomaista linturiipusten tälle ryhmälle on pitkän kaulan ohella häränsilmä- ja viivakoristelu sekä etenkin poikkivyon esiintyminen pyrstössä.

Leveäpyrstöiset riipukset

Kivikosken (1947, 11) mainitsemaan toiseen litteiden linturiipusten ryhmään kuuluu monia leveäpyrstöisiä ja lyhytvartaloisia sekä -kaulaisia riipuksia. Lintua esittävät hahmot ovat edelliseen verrattuna olemukseltaan jonkin verran pulleampia ja niiden ripustuslenkki on lähempänä linnun selkää kuin niskaa; pää erottuu kuitenkin omanaan eikä sitä ole taivutettu edellisen ryhmän tavoin linnun selkään kiinni. Esineet ovat yleensä puhkoisia ja varsinkin usein vaativat koristeltuja tai kokonaan koristelua valla. Esimerkiksi Köyliön Köyliönsaaren Vanhakartanon Lallin kalmiston riipuksessa (KM 8602:28; kuva 6) on vain pyrstössä heikosti erottuva poikkivyo. Riipukset ovat pääsääntöisesti leveydeltaan ja korkeudeltaan noin 4–4,5 cm sekä paksuudeltaan noin 3 mm.

Tähän linturiipusten ryhmään on liitettäväissä myös artikkelin alussa mainittu "Juvan lintu" (KM 37717:2). Tälle linturiipukselle löytyy Kansallismuseon kokoelmista myös täydellinen vastine (KM 1400:346), joka on päätynyt

Kuva 5. Köyliön Köyliönsaaren Vanha-kartanon kalmistosta C hajalöytöä esin tullut 7,6 cm pitkä joutsenrii-pus (KM 8602A:4). Kuva Sa-takunnan Museo, Pentti Pere.

Juvan lintu ja muita myöhäisrautakautisia linturiipuksia Juha Ruohonen

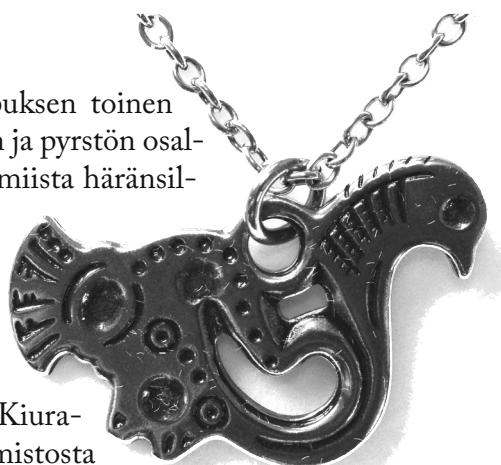
museoon niinkin kaukaa kuin Kamajoen rannalta Ananjinosta, josta sen J. R. Aspelin osti kylän asukkailta 1870-luvulla. Kyseinen riipustyyppi on Luoteis-Venäjällä yleistä mallia (ks. esim. Rabinin 1981, 14, Ris. 4).

Myös tarkemmalta löytöpaikaltaan tuntematon, mutta Pälkäneeltä huutokaupasta ostettu ja museokokoelmiin 1957 tuhannella markalla lunastettu riipus (KM 14099:1) muistuttaa kooltaan ja muodoltaan edellä esitettyjä koruja. Tämä esine on kuitenkin koristelun osalta huomattavasti yksityiskohtaisempi. Riipuksen toinen puoli on koristeltu esimerkiksi niskan ja pyrstön osalta viivoituksella, selästä sekä takaruumiista häränsilmämin ja erikokoisin ympyräkuvioin. Löytö on toiminut esikuvana Kalevala Korun tuotannossa olevalle ”Tampereen linnulle”.

Edellä esitetyn riipustyyppin piirteitä on myös (Sastamalan) Karkun Kiuralan Koirakallion polttokenttäkalmistosta löytyneessä pronssiesineessä. H. J. Heikelin elokuussa 1901 kaivamalta alueelta tullut esine on Kansallismuseon pääluetteloon mukaan ”mahdollisesti ketjunkannattimen katkelma pronssista” (KM 3995:4), mutta tosiasiassa kyseessä on litteän linturiipuksen fragmentti, jossa linnun rinnan ja vatsan kohdalle on tyylitelty 6-muotoon taiutettu ura. Samaan ryhmään kuuluvan linturiipuksen jonkin verran vahingoittunut kap-

Kuva 6. Köyliön Köyliönsaaren Vanhakartanon kalmistosta esiin tulleen linturiipuksen (KM 8602:28) suurin pituus on 4,3 cm. Linnun yhteydessä puhkonainen häränsilmillä koristeltu puhkonainen ristiriipus ja ketju (KM 8602:27). Kuva Satakunnan Museo, Pentti Pere

Kuva 7. Kuvassa olevan Kalevala Korun ”Tampereen linnun” esikuvana on Pälkäneeltä huutokaupasta museokokoelmiin hankittu koristeellinen pronssiriipus (KM 14099:1). Kuva J. Ruohonen.

Kuva 8. Litteä viuhkamaisen pyrstön ja nokan omaava puhkonainen linturiipus (KM 9766:20) Hauhon Alvettulan tulasta (Kivikoski 1973, Abb. 792).

alaryhmästä, kuten puhkonaisista linturiipuksista. Esimerkkinä mainittakoon Sakari Pälsin kaivausilta (Hämeenlinnan) Hauhon Alvettulan Tapolan Männistönmäeltä syyskuussa 1933 talteen saatu hyvin säilynyt litteä ja puhkonainen linturiipus (KM 9766:20; kuva 8). Edellisen kanssa lähes identtinen on (Salon) Perniön Paarskylän kartanon nuoremalle rautakaudelle ajoittuvasta polttokenttäkalmistosta kaivausissa 1938 löytynyt pronssiesineen katkelma (KM 10795:3). Esine oli löydettäessä osittain sulanut ja siitä oli säilynyt vain pyrstö- ja jalkaosa. Muodoltaan vastaava (KM 10146:159) on lisäksi tullut esiin Nousiaisten Moision Myllymäen kaivausilta 1935 haudasta 7 olevasta tuohiastiasta yhdessä mm. pronssisen puhkonaisen ristinmuotoisen riipuksen kanssa. Myllymäen linturiipuksessa koriste-elementtinä on reikien sijaan häränsilmäkoristelua.

Kuten jo aiemmin mainittiin, on (Turun) Maarian Taskulan ruumiskalmistosta löytynyt kaksi linturiipusta, molemmat samasta haudasta b. Haudasta esille tullut levymäinen riipus (KM 10842:12) on samaa tyyppiä edellisten esimerkkien kanssa. Esineeseen, linnun selkään, oli löydettäessä tarttunut ruostemöhkäle, joka osoittautui rautaketjun jäännökseksi. Ryhmään kuulunee myös Alfred Hackman 1909 kaivattama (Sastamalan) Karkun Palvialan Kirkkovainion polttokenttäkalmistosta oleva vahingoittunut, linturiipuksen pääton katkelma (KM 5352:109). Kiinnitysrengas, jossa löydettäessä oli kolme niveltä jäljellä, lähtee linnun selästä.

Kivikosken (1973) rautakauden löytöjä esittelevässä klassikossa huomioi-

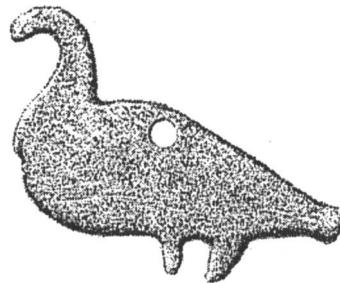
Juvan lintu ja muita myöhäisrautakautisia linturiipuksia Juha Ruohonen

matta jääneitä yksilöitä on aina-kin kaksi. Nämä ovat tulleet esiin vuoden 1966 tutkimuksissa Sysmän Salonsaaren Siivolanpellolta (KM 17181:25) sekä 1949 Liedon Sauvalan Ristinpellon ruumiskal- miston – ilmeisen myöhäisestä – haudasta 56 yhdessä rautaisen avaimen, tulusradan, kulkusten ja sarvikahvaisen veitsen kanssa (KM hist. 49112:74).

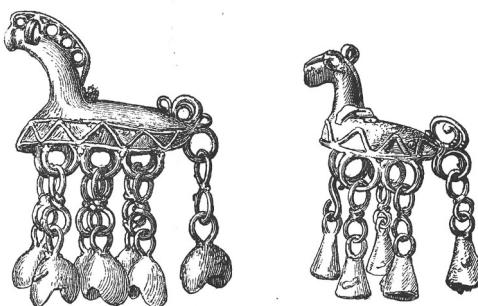
Mihinkään edellä mainittuun ryhmään suoranaisesti kuuluma- ton linturiipus on löytynyt Mikkeliä Orijärven Kihlinpellon laajan muinaispeltoalueen tutki- muksissa 1999. Paikalta tuli esiin pronssista valmistettu yksinker- tainen linturiipus (KM 31608:475; kuva 9), joka on levymäinen (Mikkola 2001, 93–94, kuva 5). Linnun pää on selvästi muusta ruumiista erillään, ja vain linnun selässä on esineen ripustamiseen tarkoitettu aukko. Mikkola pi- tää korua läntisten esikuvien pohjalta syntyneenä savolaisena muunnoksena eikä tunne sille vastineita.

"Karjalaisia" linturiipuksia

Plastiset, ontot ketjulaitteisiin kuuluneet linturiipukset on Suomessa perinteisesti katsottu karjalaistyyliseksi, ristiretkiai- kaan ajoittuvaksi korutypiksi. Linturiipusnimitys on monen esineen kohdalla viitteellinen, sillä monessa esineessä on ele- menttejä eri eläimistä etenkin pään, mutta myös muiden ruu- miinosien kohdalla. Ominaista näille "karjalaisille" linturiipuksille on niiden plastisuuden lisäksi riipusten "jalat". Erikoisten kiinni- tyslenkkien välityksellä linnusta

Kuva 9. Mikkelin Orijärvi Kihlin- peltotie laajan muinaispeltoalueen tutkimuk- sissa 1999 esitän tullut litteä linturiipus (Mikkola 2001, 93–94, kuva 5).

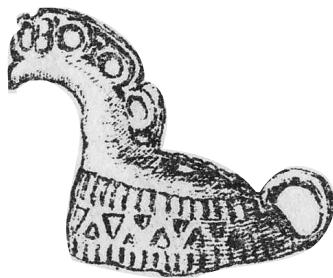

Kuva 10. Mikkelin Tuukkalasta 1889 löytyneitä linturiipuksia. Vasem- malla hevosmainen "hanhenmuotoinen" linturiipus (KM 2481:78) ja oikealla haudasta 26 tullut pienempi (KM 2481:232) riipus (muokattu Heikel 1889, kuvat 73–74 mukaan).

roikkuu, tai on roikkunut, suoraan tai erilaisten pronssiketujen ja -nivelten välijksellä yksi tai useampia jalkoja. Nämä jalat voivat olla kulkusia tai räpyläriipuksia.

Erääät tunnetuimmista plastisista linturiipuksista ovat tulleet esiin Mikkelin Tuukkalan myöhäisrautakautisesta ruumiskalmistosta jo 1800-luvun lopulla. Tuolloin maasta oli ennen valtionarkeologin tuloa löytynyt muun muassa "hanhenmuotoinen" riipus, jossa oli sekä hevosen että linnun piirteitä (KM 2481:78, Heikel 1889, 196, kuva 74; kuva 10). Riipuksessa roikkuu seitsemän kulkusta nivelten välijksellä riipuksen helmasta. Koristeluna linnun ruumiin alareunaa kiertää aaltomainen siksak-kuvio. Pään muoto on hevosmainen ja vaikutelmaa korostaa pään ja niskan alueelle ulottuva harja sekä erilliset korvat. Theodor Schwindtin tutkimusten tuloksena Sakkolan Lapinlahdelta tunnetaan edellä esitettylle esineelle läheinen vastine (KM 2590:1). Myös tässä aaltomainen kuvio kiertää lintuhahmon helmaa; kiinnityslenkit sen sijaan puuttuvat (kuva 11). Tuukkalasta tunnetaan myös toinen plastinen linturiipus. Esine (KM 2481:232) löydettiin haudasta 26, rikkaasti koristellun naisvainajan jäännösten yhteydestä. Aaltokuviodun eläinhahmon ruumiista riippuu viisi kulkusta (Heikel 1889, 211-213, kuva 73; kuva 10).

Kuva 11. Sakkolan Lapinlahdelta löytynyt hevosmaisia piirteitä omaava linturiipus (KM 2520:31) (Schwindt 1892, kuva 342).

Karjalaisvaikutteisina on pidetty myös Vesilahden Narvan Rukoushuoneen tontin tutkimuksista vuonna 1956 esille tulleita, linturiipuksiksi luokiteltuja onttoja, plastisia koruja. Haudasta I löydetty pieni pronssiriipus (KM 13939:2) on varusteltu viidellä renkaalla, joista riippuu samoin viisi kulkusta. Linnulla on kapea kaula, harjamainen niska ja sen kehossa on kohovyökoristelua. Linnun pyrstö ja sarvet (vaihtoehtoisesti silmät tai korvat; ks. Sarvas A 1988, 23-25) on spiraalimaisesti taivutettu. Koruun on todennäköisesti yhdistetty elementtejä eri eläimistä, sillä siitä saadun yleisvaikutelman perusteella eläin muistuttaa pikemminkin pääsiä tai oinasta kuin lintua (Sarvas P 1972, 32; Sarvas A 1988, 25).

Edellisen lisäksi Rukoushuoneen tontin haudasta II löydettiin kaksi pienää linturiipusta. Näistä toinen (KM 13939:11) muistuttaa pitkän kaulan,

Juvan lintu ja muita myöhäisrautakautisia linturiipukset Juha Ruohonen

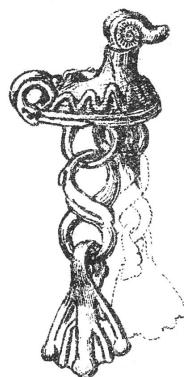
kaartuvan nokan ja pyöreähkön pään sekä kohollaan olevan pyrstön perus-teella vesilintua. Toinen samasta haudasta löytynyt riipus (KM 13939:10) on vahvasti pääsiä muistuttava, sillä hahmolla on kaarevat sarvet, niskassa harjamainen koriste-elementti ja sen häntä on lyhyt. Kummankin linnun alaosassa on kiinni kaksi rengasta, joista roikkuneet kulkuset ovat tosin irronneet. Läntisin esimerkki vastaavasta tunnistetusta linturiipuksesta on Kokemäen Äimälän Leikkimäen kalmistosta (KM 2294:14) ja tämän esineen onkin epäilty kalmiston kontekstin perusteella ajoittuvan viikinkiaikaan. Vesilahden löytöjen perusteella se kuitenkin ajoittuu Länsi-Suomen ristiretkiaikaan tai jopa sen jälkeiseen ajanjaksoon (Sarvas P 1972, 32).

Sakkolan Lapinlahden Kuparisenmäen pellosta löytynyt pieni ontto riipus (KM 2590:1; kuva 12) muistuttaa edellisiä Vesilahden linturiipukset. Vesilintumaista olemusta korostaa helman aaltoviivakoristelu sekä kiinnityslenkeistä roikkuvat räpylä-riipukset, joista toinen on hävinnyt. Edellisen muunnon on Räisälän Hovin-saaren Tontinmäeltä naisen esiliinan jäännösten päältä haudasta 3 löytynyt linturiipus (KM 2491:45), jonka selässä olevassa reiässä oli säilyneenä solmuun päättynyt nahkanyörin jäännökset. Myös Hiitolan Kilpolansaaresta on löytynyt rikkonainen pronssista valmistettu "hanhenkuva", löydetty Paavo Hannukaisen maalta mahdollisesta kalmistosta (KM 3247:14).

Muita linturiipukset

Ryhmittelyyn soveltumattomia, yksittäiskappaleina tunnettuja linturiipukset on tiedossa joitain ympäri maata. Esimerkiksi Ahvenanmaalta Sundin Sundbystä 1800-luvulla löytynyt pronssiriipus (KM 421) poikkeaa esitellyistä siinä, että lintuhahmo on kuvattu ylhäältä pään siivet levitettyinä. Riipuksen tarkempi ajoitus ei ole tiedossa.

Suomussalmen Kiantajärven Tyynelänrannalta rantakivistä tuli keväällä 1996 esiiin ristiretkijälle ajoittuvan haudan esineistöö. Löytöaineiston joukossa on myös pronssinen litteä linturiipus (KM29611:1), jonka molemilla puolilla on punosmaista ristikkokoristelua. Linnulla on suhteellisen

Kuva 12. Sakkolan Lapinlahti löytynyt ontto linturiipus (KM 2590:1) (Schwindt 1892, kuva 340).

terävä nokka ja korostettu pyrstö sekä niskassa ripustusreikä; ruumiin alapuolella on kaksi rengasta. Kappale on tiettävästi ainoa laatuaan Suomessa, mutta sillä tunnetaan runsaasti vastineita Luoteis-Venäjältä (ks. esim. Golubeva 1979, 94).

Linturiipusten valmistus ja käyttö

Linturiipusten valmistusmateriaalina on perinteisesti pidetty pronssia. Koska raaka-aineen tunnistaminen on yleensä tehty vain silmämäärisesti,

kyseessä lienee useimmiten kuparin ja jokin toisen tai useamman metallin lejeerinki. Kotimaisessa linturiipuspaineistossa tunnetaan myös yksittäiskappaleena hopeinen esimerkki. Tällainen on ontto filigraanivöillä ja -ympyröillä koristettu pieni linnemuotoinen riipus (KM 5130:8) Hattulan Luurilan 1000-luvulle ajoitetusta kätkölöydöstä (esim. Kivikoski 1947, 12; kuva 13).

Riipukset on valmistettu yleensä valamalla, ja etenkin litteät kappaleet on usein tehty yksipuolista muottia käyttäen. Samankaltaisten riipusten toisinnot ovat valmistusteknisesti tasoltaan hyvinkin vaihtelevia. Monet tutkijat ovatkin otaksuneet, että ainakin osa koruista olisi paikallista valmisteita. Joidenkin riipusten pienet vaihtelevat yksityiskohdat todistavat osaltaan paikallisen pronssinvalun tuotteesta.

Osaa sisämaasta löydetystä riipuksista on lisäksi pidetty tuontina Laatokan ympäristöstä tai muualta itämerensiomaisten kulttuurihistorialta. Linturiipukset ovat olleet suosittuja myös kauempana Luoteis-Venäjällä suomalais-ugrilaisten perinteisellä asuma-alueella (esim. Sarvas A 1988, 26; Rabinin 1981, 14, Ris. 4).

Linturiipuksia on käytetty koriste-esineinä ja ne ovatkin kuuluneet keskeisenä osana naisen korustoon. Hautalöytöjen perusteella riipukset ovat useimmiten toimineet erilaisten ketjulaitteiden yhteydessä. Soljista riippuvissa ketjulaitteissa on ollut ketjunkannattajia tai -jakavia, joiden tarkoituksena on ollut jakaa raskas pronssi- tai rautaketju, joskus myös kankiketju, laskeutumaan tasaiseksi. Laitimaisista ketjunkannattajista on roikkunut yksi tai kaksi erillistä ketjua, joiden päässä linturiipus, muu koru tai metallinen tarvekalu on ollut. Hautalöytöjen perusteella monet riipuksista ovatkin

Kuva 13. Hattulan Luurilan kätkölöydön hopeinen linturiipus (KM 5130:8) (Kivikoski 1973, Abb. 806).

Juvan lintu ja muita myöhäisrautakautisia linturiipuksia Juha Ruohonen

tulleet esille juuri sääriluiden tai esiliinan jäännösten päältä (esim. Heikel 1889; Schvindt 1892, 55, 134).

Kiinnittämistä varten litteissä linturiipuksissa on yleensä reikä tai ”ylimääräinen” rengas linnun selässä tai niskassa. Kiinnittämiseen käytetty silmukka on riipuksissa usein kulunut selvästi ohuemaksi ja joissain tapauksissa hankautunut myös kokonaan poikki. Useissa riipuksissa on kiinnityksen merkinä jäljellä pronssi- tai rautaketjun jäänteitä. Linturiipusten ripustamiseen on käytetty myös muita tapoja. Etenkin plastisten riipuksen ripustamiseen on tunnettu esimerkkien (esim. Schvindt 1892, 134) perusteella käytetty niiden läpi tai sisään pujotettua, päästä sidottua nahkanyöriä.

Ajoitus

Tässä esitellyt linturiipukset ajoittuvat selvästi rautakauden lopulle. Suurin osa kontekstiltaan tunnetuista linturiipuksista on tullut esiin myöhäisrautakautisista, viikinki- tai ristiretkiajan kalmistoista. 1930-luvun lopulla tunnetut riipukset Kivikoski ajoitti löytöyhteyksien perusteella 1000-luvulle, vaikkakin lähialueen vastineissa tällaisia olisi tavattu jo 900-luvulla (Kivikoski 1939, 162). Tarkemmin kotimaisten linturiipuslöytöjen ajoittamiseen on perehnyt erityisesti Pekka Sarvas tunnettujen raha-ajoitettujen hautojen perusteella. Sarvas on ajoittanut rahalöytöjen mukaan erilaisia linturiipuksia kaikkiaan neljästä hautasta. Vesilahden Narvan hautasta II löytyneet plastiset, karjalaisvaikutteiset riipukset (KM 13939:10 ja :11) ajoittuvat Sarvaan mukaan 1100-luvun viimeiselle neljännekselle (Sarvas P 1972, 31; ks. myös Sarvas A 1988). Saman kalmiston hautasta I on linturiipuksen ohella saksalainen hopearaha, joka ajoittuu myös 1100-luvun loppuun.

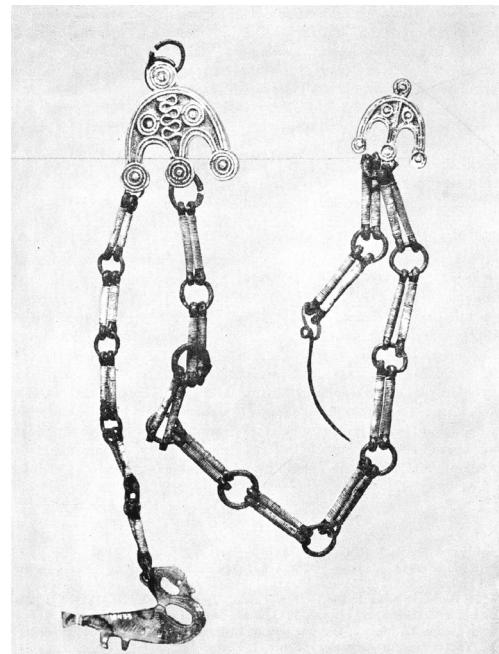
Kinnulasta löytynyt kankketjulaite, josta riippuu mm. litteä joutsenaiheinen linturiipus (KM 15433:4), on esinekombinaation ja Köyliöstä löytyneen vastineen perusteella ajoitettu aivan 900-luvun loppuun, Nousiaisten Myllymäen linturiipuksen tuohiastiassa sisältänyt hauta 7 taas brakteaatin perusteella 1100-luvun jälkipuoliskolle (Sarvas P 1972, 30, ks. myös Luho 1966, 16-19). Raha-ajoitettujen hautojen perusteella Sarvas on epäillyt esineyyppinä litteiden linturiipusten pitkää, noin 200 vuotta kestänyttä käyttöajanjaksoa (Sarvas P 1972, 31). Koska suurin osa hänen tutkimusaineisissaan olleista litteistä linturiipuksista ajoittuu raha-ajoitusten perusteella vuoden 1000 molemmin puolin, on Sarvas otaksunut, että Nousiaisten Myllymäen vainajalle olisi kyseiseen hautaan asetettu mukaan sukupolvia vanhoja esineitä (Sarvas P 1971, 58-59; 1972, 31).

Laveaan ajoitukseen on kuitenkin perusteita eikä käyttöajanjaksoa ole pi-

dettävä erikoisen pitkänä. Litteät linturiipukset ovat esinetyyppinä loppujen lopuksi hyvin heterogeeninen ryhmä.

Luoteis-Venäjän huomattavasti runsaampaan löytöaineistoon perustuen erilaisilla linturiipuksilla on hyvin pitkä käyttöaika. Esimerkiksi Suomestakin löydettyjä hevosen piirteitä omaavia linturiipuksia on Venäjällä löytöjen perusteella ajoitettu 1100-luvulta 1300-luvulle (Rabinin 1981, 12–19, Ris. 3). Litteitä puhkonaisia riipuksia esiintyy toisaalta 900-luvulta 1100-luvulle (Rabinin 1981, 13, Ris. 3).

Kuva 14. Kinnulasta löytyneessä kankiketjulaitteessa on laitimmaisena litteä, todennäköisesti joutsenta kuvaava linturiipus (KM 15433:4) (Lubo 1966, 17, kuva 3).

Lajit, koriste-elementit ja funktiot

Rautakauden linturiipuksissa esiintyy lukuisia eri lintulajeja – ja myös muita eläimiä. Lintumotiiveina esimerkiksi litteissä riipuksissa on eri tutkijoiden toimesta nähty riikinkukon (Pavo) lisäksi ainakin hanhi (Anser) ja ankka (Anas platyrhynchos f. domestica); monien lintukorujen on kuitenkin tulkittu esittävän joutsenta (Cygnus). Plastisissa riipuksissa on nähty ainakin koppelo (Tetrao urogallus).

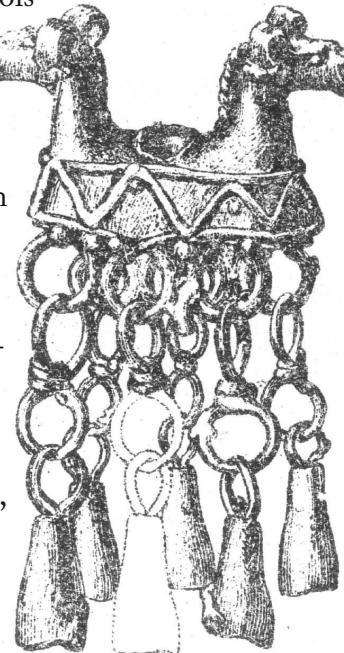
Lintujen lisäksi muutkaan eläimet eivät ole linturiipuksiksi luokitellulle esineille outoja. Vakiintuneen tavan mukaan myös esimerkiksi hevosmaisia tai pääsimäisiä riipuksia, etenkin plastisia, on kutsuttu linturiipuksiksi (Sarvas A 1988, 26). Monissa eläinriipuksissa onkin havaittavissa juuri sekä hevosen että linnun piirteitä. Hevosmaisuus erottuu riipuskoruissa usein pään ja niskan muodossa sekä korvamaisten ulokkeiden ja harjan muotoilussa. Esimerkiksi Kaukolan Koverilan Kekomäen kalmistosta löytyneessä kaksoisaisessa riipuksessa (KM 2595:94; kuva 15) on runsaasti hevosmaisia piirteitä. Tosin esineeseen yhdistyy myös monien linturiipusten aaltomainen siksak-kuvio. Ehkä näiden osalta tulisi linturiipusten sijaan mieluummin puhua hevos-linturiipuksista tai yleisemmällä tasolla ainoastaan eläinrii-

Juvan lintu ja muita myöhäisrautakautisia linturiipuksia Juha Ruohonen

puksista. Esimerkiksi Tuukkalan ruumishautalöydöis-tä johdettuun muinaispukuun kuuluva riipusta on perinteisesti kutsuttu linturiipukseksi (esim. Lehtosalo-Hilander 2001, 38-41), vaikka kyseessä on juuri hevosen ominaisuuksia sisältävä riipus.

Kansainvaellusajan lintuneuloissa olevien lintujen on ajateltu esittävän sorsaa tai riikinkukkoa (esim. Salo 2005, 190). Vaikka jatkumoa neuloista linturiipuksiin ei voidakaan esittää, muistuttavat monet lintuhahmot näissä eri esinetyypeissä paljolti toisiaan. Myös 1000-luvun vaihteen monissa linturiipuksissa on eräitä kanalintumaisia piirteitä. Olisiko ajateltavissa, että korujen esittämä Suomessa tuntematon eksoottinen lintu, esimerkiksi riikinkukko, olisi muuttunut vähitellen muistuttamaan täällä tutumpaa linnustoa? Alkujaan hahmo on mahdollisesti ollut kanalintumainen, mutta esimerkiksi kaulaa pidentämällä lintu on saatu muistuttamaan enemmän täällä tutumpaa vesilintua, vaikkakin korujen variantit ovat säilyttäneet myös kanalintumaisia piirteitä. Etenkin joutsenriipusten osalta tämä puhuisi pitkälti myös paikallisen valmistuksen puolesta.

Vesilintumaista näkemystä on esineissä voitu korostaa myös muilla pienillä yksityiskohdilla, kuten liittämällä niihin jaloiksi pieniä räpylämäisiä riipuk-sia. Koriste-elementtinä kulkemiseen viittaavia lienevät olleet myös erilaiset kulkuset; nämä ovat myös kilisseet korun kantajan liikkuessa. Lisäksi muilla pienillä yksityiskohdilla on saatettu korostaa riipuksen vesilintumaisuutta. Esimerkiksi monen riipuksen helmoissa esiintyvä siksak-viiva saattaisi viittata aaltoihin ja myös yleisemmällä tasolla veteen. Tosin monillakaan riipusten yksityiskohdilla ei välttämättä ole ollut symbolista merkitystä, vaan ainoastaan funktio toimia koristeena. Tähän viittaa esimerkiksi se, että hevosmaisessa linturiipuksessa voivat lenkissä tai lyhyessä ketjussa riippuvat jalat olla vesilintuihin viittaavia räpylöitä.

Kaiken kaikkiaan yksityiskohdat linturiipusten koristelussa vaihtelevat suuresti. Useat linturiipukset ovat vain vaativattonasti koristeltuja tai täysin koristelemattomia. Kuitenkin jo esineiden puhkonaisuus lienee toiminut sitä koristavana elementtinä.

Lintuaiheen on katsottu viittaavan varhaiskristilliseen kuvamaailmaan. Vaikka esineiden symboliikan tausta viittaisikin kristillisyyteen, ei löytö-

kontekstien perusteella voida tehdä tarkempia määritelmiä esineiden kantajien maailmankuvasta. Monellakaan polttokenttä- tai ruumiskalmistoon haudattulla riipuksen kantajalla on tuskin ollut käsitystä esineisiin mahdolisesti kätkeytyvästä kristillisestä taustasta, vaan riipus on ainoastaan toiminut kauniina koristeena monen muun asusteeseen kuuluvan elementin ohella. Riipuksen kantamisen erityisesti naisen rinnolla tai lanteilla on voitu katsoa edistävän naisen hedelmällisyyttä ja suojelevan kantajaa. Tämän perusteella linturiipukset voitaisiin siis nähdä myös suojelevina amuletteina. Joka tapauksessa naturalistisesti esitetty lintu on jo itsessään varmasti toiminut silmää miellyttävänä yksityiskohtana.

Lähteet ja kirjallisuus

- Appelgren-Kivalo, Hjalmar 1924. En permisk fågelbild funnen i finskt jord. Finskt Museum XXXI. 82-84.
- Cleve, Nils 1978. Skelettgravfälten på Kjuloholm i Kjulo II. Vikingatid och korstågtid. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja XLIV, 2.
- Golubeva, L. A. 1979. Zoomorfnye ukrašenija finno-ugrov. Arheologia SSSR E 1-59. Moskva.
- Heikel, A. O. 1889. Tuukkalan löytö. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja X.
- Kivikoski, Ella 1939. Die Eisenzeit in Auraflussgebiet. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 43.
- Kivikoski, Ella 1947. Suomen kivikauden kuvasto II. WSOY.
- Kivikoski, Ella 1973. Die Eisenzeit Finnländs. Bildwerk und Text. Neuausgabe. Helsinki.
- Lehtosalo-Hilander, Pirkko-Liisa 1976. Lintuja ja nelijalkaisia Luistarin soljissa. Suomen Museo 1976. 68-80
- Lehtosalo-Hilander, Pirkko-Liisa 2001. Euran puku ja muut muinaisvaatteet. Vammala.
- Luho, Ville 1966. Kinnulan ketjulaite. Suomen museo 1966. 14-21
- Mikkola, Esa 2001. Mikkelin mlk:n Orijärven hopearaha-aarre ja muinaispellot. Kentältä poimittua 5. Kirjoitelmia arkeologian alalta. Museoviraston arkeologian osaston julkaisuja N:o 9. 84-98
- Purhonen, Paula 1998. Kristinuskon saapumisesta Suomeen. Uskontoarkeologinen tutkimus. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen

Juvan lintu ja muita myöhäisrautakautisia linturiipuksia Juha Ruohonen

Aikakauskirja 106. Helsinki.

Rinne, Juhani 1905. Suomen Museo Finskt Museum 1905. 1-12.

Rabinin, Evgenij Aleksandrovič 1981. Zoomorfnye ukrašenia drevnej Rusi X–XIV. Arheologija SSSR E 1–60. Leningrad.

Ruohonen, Juha 2008. Uutta ja vanhaa Juvan Remojärven Kappelinpellolta. Hiisi 1/2008. 3-7.

Ruohonen, Juha 2009. Juva Remojärvi Ranta-Pajula. Rautakautisen irtolöytöpaikan tarkastus 2008. Tarkastuskertomus. Turun yliopisto, arkeologia.

Salo, Unto 2005. Risti ja rauta. Kristilliset kuvat, symbolit ja ornamentit Suomen rautakauden löydöissä. Kristinuskon esineellistä kulttuurihistoriaa ennen kirjoitetun sanan aikaa. Emil Cedercreutzin Säätiö. Vammala.

Sarvas, Anja 1982. Uhtuan helisevä lintu. Valkonen, Markku & Valkonen, Olli (toim.) Suomen ja maailman taide 1. Suomen taide. Varhaiskaudet. WSOY.

Sarvas, Anja 1988. Vesilahden linturiipukset. Tampere, tutkimuksia ja kuvauksia IX

Sarvas, Pekka 1971. Ristiretkiajan ajoituskysymyksiä. Suomen museo 1971.

Sarvas, Pekka 1972. Länsi-Suomen ruumishautojen raha-ajoitukset. Helsingin yliopiston arkeologian laitos. Moniste n:o 6.

Schvindt, Theodor 1892. Tietoja Karjalan rautakaudesta ja sitä seuraavilta ajoilta Käkisalmen kihlakunnan alalta saatujen löytöjen mukaan. Ylipainos Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirjasta XIV.

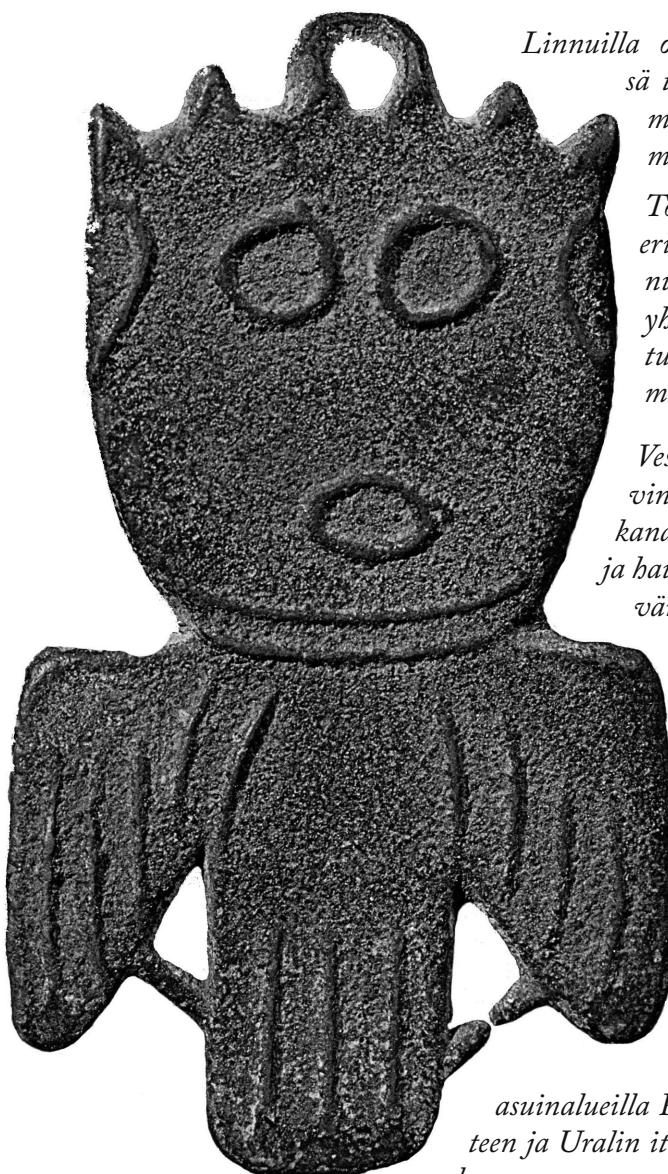
Sipilä, Marja & Mäntylä, Sari 2005. Koekaivaus Laitilan Untamalassa – kansainvaellusaikainen lintuneula kumpukalmistosta. Kentältä poimittua 6. Kirjoitelmia arkeologian alalta. 65-77

LINNUT PERMILÄISISSÄ PRONSSIVALUISSA

Antero Kare

Lintuihminen, riipus, 1200-1300.
Permin lääni, 6,2x3,8 cm.
Permin museo.

Linnulla on erityisasema permiläisessä taiteessa. Tšož-sorsa synnytti maailman ja se on pääosassa maailman syntymyytissä.

Toinen permiläisen kuvaston erikoisuus on sulde-hahmo: linnun, ihmisen, hirven ja liskon yhteistoiminta. Taidehistoria ei tunne tällaista kokonaisuutta muualla, eikä muina aikoina.

Vesilinnut ovat kuvastossa hyvin edustettuina, samoin metsäkanalinnut ja petolinnuista kotka ja haukka. Lintu saa symbolitehtävän sukulaisuussuheteiden esittämisessä, sielulintuna kuolementa kohdateissa, apuhenkienä shamaanin matkoilla, ja lopuksi sorsan räpylästä tulee tyylitkäs kaikenkattava yleistys riipuskorujen kilisevänen alaosana.

Permiläinen eläintyylinen pronssivalutaide oli voimissaan 200-1000 välisenä aikana suomen sukuisten kansojen tsuu-dien asuinalueilla Permin alueella Uralista länteen ja Uralin itäpuolella obinugrien seuduilla.

Kama-Volga

Yleisessä taidehistoriassa on ajanjakso jota pidetään suomalais-ugrilaisen kulttuurin kultakautena: permiläinen eläintyyli.

Olemme silloin alueilla Uralista länteen, nykyisen Permin seudulla ja myös osittain Uralin itäpuolella, Ob-jokeakin idempänä, kuitenkin pohjoisten kansojen keskuudessa. Permilaisten taiteen keskeisin alue on Kama-joki, sen ylä- ja keskijuoksu ja Kamaan virtaavat sivujoet, muiainaisten permjakkien asumat alueet.

Pohjoisessa merkittävimmät joet ovat Vym, Vytsegda Petsora ja Podtserje ja Kamaan idästä laskevat Vesljana, Timser, Kolva, Visera, Jazva, Jajva, Kosva, Tsusovaja, Sylva, ja Belaja ja lännestä laskevat Inva ja Obva. Hevonen oli elämänmuodon perusta, mutta kaikki tärkeää tapahtui jokien varsilla.

Aika on noin vuosien 200 ja 1000 välillä. Kansat jotka valavat koristeensa eläintarinoiden pronssiin ovat permiläiset, marit, komit, udmurtit, unkarilaiset ja obin-ugrilaiset hantit ja mansit.

Ulkoinen näköisaihe: eläin

Suurin osa pronssivalujen esineistä on pukujen kanssa käytettiä koruja tai sitten seremoniossa käytettäviä kulttilusikoita.

Arviot museoissa säilyneistä figuratiivisista valuista liikkuvat yhteensä noin 1000 esineen kappaleluvussa (Viite 1). Näistä eläinaiheisia ovat oikeastaan kaikki, sillä se yksi, jossa olen nähtyn mukana myös kasviaihin, täyteläisen viljankorren, on ehdoton poikkeus.

Lukumäärältään suurimmat kokoelmat ovat Eremitaasin museossa (suurin osa osaston varastossa, ei yleisönäyttelyssä, pitkääkaisena tutkijana E.I.Ojateva, permiläisen eläintyylin suuri tutkimusvaikuttaja), Moskovan historiallisessa museossa, Permin yliopiston kokoelmissa ja Per-

"Fantastisia linnunkuvia", J.R.Asperlinin
1873 Permistä tuomia "muinaiskaluja".
7-8 cm. Helsinki, SKM (1399:102.)

min museossa, Tserdynin museossa (upeimmat esineet), Tallinnan historiallisessa museossa, sekä muissa Venäjän museoissa (Ufa, Syktyvkar, Tomsk, Tjumen...). Museovirastolla on pieni kokoelma suomalaisten tutkijoiden etenkin 1800-luvulla toimittamia esineitä sekä Venäjältä että Suomesta.

Eläinaiheista tärkeimmät ovat hirvi, hevonen, vesilinnut, metsälinnut, petolinnut, lisko, karhu, majava, käärme, peura, ja seudulle edelleen tyypilliset symbolit: turkiseläimet saukko, näätä ja soopeli, ja tietenkin ihmisen.

Suomalainen tutkimushistoria

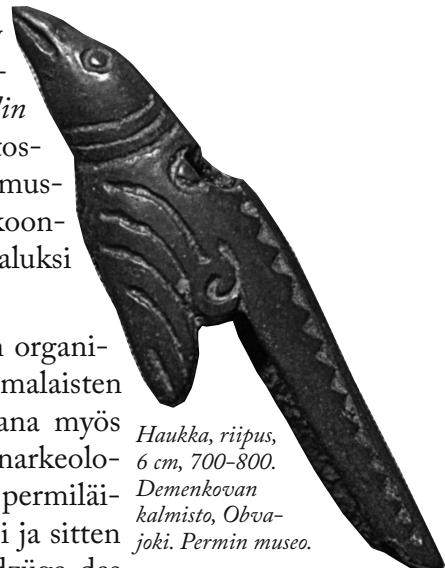
Venäjällä oli paikallisjulkaisuissa kiinnitetty huomiota permiläistaiteeseen 1800-luvun puolivälissä. Suomalaisista arkeologeista *J.R. Aspelin* esitti aihetta 1875. Hänen hienossa kuvastossaan "Muinaisjäännöksiä Suomen suvun asumusaloilta" (1877-1884) (Viite 2) jo kansivinjetin kootuvassa on esitetty ainakin 15 permiläiseksi valuksi tulkitavaa esinettä.

Aspelin nimitettiin valtionarkeologiksi, ja hän organisoi tutkimusretket Siperiaan löytääkseen suomalaisten alkukodin. Ensimmäisillä matkoilla oli mukana myös *Hj. Appelgren-Kivalo*, Aspelinin seuraaja valtionarkeologina. Appelgren-Kivalo oli niin kiinnostunut permiläistä koristeaiheista, että julkaisi ensin saksaksi ja sitten venäjäksi artikkelin 1912 nimellä *Die Grundzüge des Skytische-permischen Ornament-stiles* (Viite 3).

M.A. Tallgren suoritti kaivauskirjan Volgan ja Kaman varilla, ja hän oli ainoa arkeologi joka pyrki vielä Suomen itsenäistymisen jälkeen ja Venäjä-suhteiden huononnuttua ylläpitämään tutkimussuhdetta entiseen isäntämaahan.

Kaikki kolme johtavissa asemissa olevaa tutkijaa julkaisivat ahkerasti myös kansainvälistä kielillä ruotsiksi, englanniksi, saksaksi, venäjäksi ja ranskaksi. Tähän varhaiseen tutkijasukupolveen on vielä lisättävä *Uno Holmberg (Harva)*, jonka tutkimukset edelleen saavat kansainvälistä viittauksia. Hänen "Permlaisten uskonto" ilmestyi 1914 (Viite 4).

Rajojen sulkeuduttua sukukansatutkimus tuli vaikeaksi. Permiläisistä pronssivaluista ilmestyi *Eero Aution* kirja "Kotkat, Hirvet, Karhut – permiläistä pronssitaidetta" Atena Kustannuksen julkaisemana vasta vuonna 2000 (Viite 5). Kaikki lainaukset tässä artikkelissa ovat hänen kirjastaan

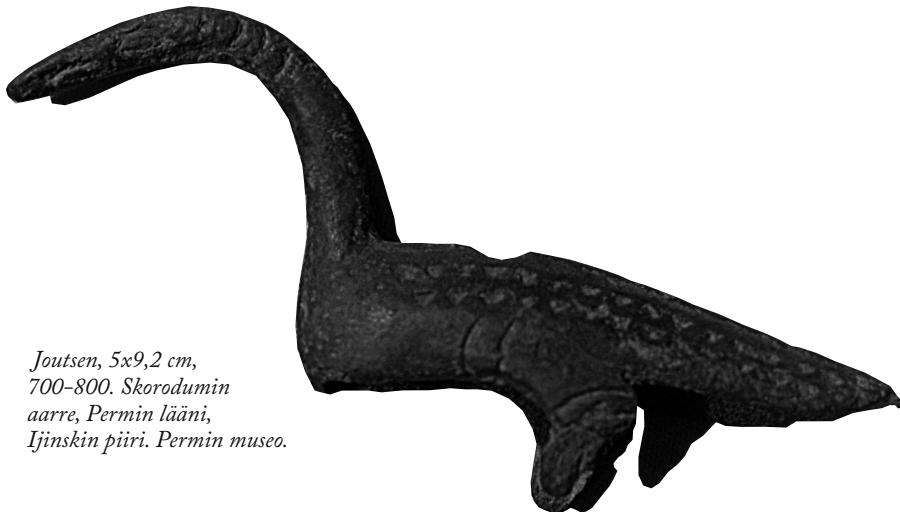
Haukka, riipus,
6 cm, 700-800.
Demenkovon
kalmisto, Obva-
joki. Permin museo.

Aution itsensä käänämäni. Kirja on laajin aihetta käsittelevä teos suomeksi.

Autio oli julkaissut aikaisemmin kirjat "Karjalan kalliopiirroksia" 1981 ja "Kultasarvipeura ja sen klaani" 1993 (Viite 6), joissa hän oli keskittynyt Äänisen ja Uukujoen kalliokuvien ja niiden taustoihin sekä Kuolan saameisten folkloren peura-ihmissankariin Meandašiin.

Itselläni oli tilaisuus olla mukana hänen matkoillaan Äänisellä ja Vienanmerellä, Uralin Kapovan ja Ignatevskajan luoliin, Tallinnan, Pietarin ja Helsingin kokoelmiin, Siperian Hakassiaan ja Altaille, sekä tieteenkin Permiin, jossa kävimme läpi kaikki merkittävät kokoelmat. Ikimuistoinen on

Joutsen, 5x9,2 cm,
700-800. Skorodumin
aarre, Permin lääni,
Ijinskin piiri. Permin museo.

matkamme Kaman sivujoen Viseran Pisanitsalle, jossa pystytimme telttamme samalle paikalle kuin kallioitaanen aikaisemmat suurtutkijat *Oborin* ja *Bader*. Meloin kanootilla Viseran toiselle puolelle upean parin kilometrin pituisen pystysuoran kallioseinän alle, ja kopioin viikon leirimme aikana noin kolmenkymmenen metrin pituisen kalliomaalausken. Yksi kuvista esittää siivet levittänyttä lintua, hyvin samanlaista kuin mistä Museoviraston kokoelmien valuissa on neljä vertaisvalua.

Valujen lähtökohta: yksittäiset eläimet

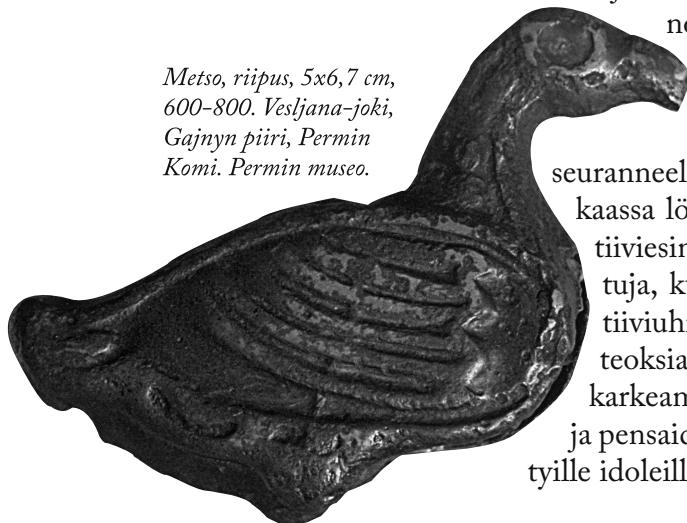
Yksin pelkkänä omana itsenään esiintyvä eläin on suuri poikkeus. Kokoelmissa erillisinä esiintyvät soopelit, haukat tai sorsat ovat usein jäänteitä riipuksista, joiden muu kokonaisuus on hävinnyt. Pronssiesineet ovatkin sommitelmia useista yksityiskohdista ja aiheista. Niiden lähtökohta on

tarinoissa, myyteissä ja uskomuksissa ja niiden kiehtovuus syntyy osiensa kokonaisuudesta. Permiläisistä koristevaluista eroavat niin sanotut votiiviuhrit, jotka ovat yleensä myös metallivaluja, mutta kooltaan vain 2–4 cm.

Gljadenovon uhripaikka sijaitsee vain

noin 20 kilometriä nykyisestä Permin kaupungista ja uhripaikka on antanut niemensä ananjinon kulttuuria seuranalle jaksolle. Gljadenovon rikkassa löydössä on paljon luita ja votiiviesineet esittävät ratsastajia, lintuja, kuokkia ja pyyntieläimiä. Votiiviuhrit ovat yleensä yhden aiheen teoksia, koristevaluja tekniikaltaan karkeampia ja ne ripustettiin puiden ja pensaiden oksille sekä puusta veistetyille idoleille.

Karhu ja käpälät

Karhun esitystavat ovat joko kokoplastisia putkiriipusten osia, lusikoiden kahvakoristeita tai kolmiulotteisia levyjä. Yleisinmin esitetään vain karhun pää, se on ylhäältä kuvattu ja sen vieressä ovat käpälät pään kummallakin puolella.

Kyse on karhurituaalista. Karhu on tyypillinen toteemieläin, hahmo josta suku on saanut alkunsa ja johon yhteisöllä on voimakas side. Toteemieläimen tappamiseen liittyivät tarkkaan määritetyt rituaalit, ja karhulle järjestettiin peijaiset, joissa otso oli asetettu kunniapaikalle havuille etukäpälät pään viereen.

Totemismi onkin yksi permiläisten valujen

Hirvipäinen vesilintu, ontto riipus, 2,5x4,8 cm. Axel Heikel toi Suomeen tutkimusretkeltään 1893. Kotša, Tserdynin piiri, Permin lääni. Helsinki SKM (2940:72).

tulkintojen peruslähtökohta. Perhe, suku ja fratria, omien liitto, ilmoitettiin muille symboleikuvilla. Suvut pitivät huo- len myös totemismiin liittyvistä perussäännöistä, joista tärkein oli eksogamia, omasta suvusta ei valittu aviopuolisoa.

Totemismin otti tulkin-tansa perusteeksi eten-kin L.S. Gribova, jonka kirja "Permskijsverinnyj stil" (Permilaisten eläintyli) ilmestyi 1975. Gribova oli innostunut Meandaš-tarinasta ja sen sukulaisuusteeemastosta.

Niin kuin nykysuomalaissilla niin udmurteillaakin (votjakit) on säilynyt sukuniminä eläimistöä: Dozmorov = metso, Sju-sev = pöllö, Osév = karhu ja koimeilla esimerkiksi Jus = joutsen.

Kotka kar-hun selässä ja alla hir-ven pää, onto riipus. 5,3x6,1 cm, 600-700. Ples-kylä, Gajnyn piiri, Permin Komi. Permin museo.

Hirvipäinen vesilintu, onto riipus, 3,9x4,5 cm, 600-800. Jelevö, Gajnyn piiri, Permin Komi. Permin museo

Kaksi tai useampia eläimiä

V.N.Tšernetsov jatkoi uskomusolentojen ja totemismin yhteyden tutkimusta. Soopeli ja karhu ovat olleet Ylä-Tapsujalla asuvien ryhmien totemeja, hirvi ja huuhkaja ylisellä Lozvalla ja Pohjois-Sosvalla. Mos-fratriaan luettiin soopeli, jänis, hanhi, kotka, sorsa sekä sammakko ja por-fratriaan karhu, haukka, pöllö, lokki ja kuikka. Myös uskomusolennot jakautuivat eri suvuille, por-fratrialle kuuluvat metsissä asuvat "menkit" (Viite 7).

Jos valussa esiintyy kotka ja hirvi, aihe tulkitaan kahden suvun yhdistymiseksi. Valuissa on useita esimerkkejä sorsasta jolla on hirven pää. Kolme linta yhdessä kertoo kahdesta tytärsuvusta. Suvun laajeneminen siis rikastutti kuvaesitystä.

Kuala-pyhäkkö, voršud-vakka, nukke

Komeilla ja udmurteilla jokaisella perheellä oli pieni aitta, *kuala*. Keskellä oli tulisia ja peräseinällä hylly ja siinä *voršud*-vakka, jonka alle

Haukka ja soopeli, 4,8x5,9 cm, 600–700. Vaš-palnikin kylä, Kudymkarin piiri, Permin Komi. Permin museo.

oli taitettu oksia. Vakassa saattoi olla linnun siipi tai sulka, oravan nahka, kuvattu kala ja *dendoreita*, hopea- tai tinakolikoita. Myös jumalankuvia säilytettiin siellä, kaikki ne on tosin pappien toimesta tuhottu. Puettuja nukkeja näkyy kuitenkin nyt melkein joka museossa ennallistettuina.

Holmbergin muukaan voršud tarkoittaa ”sukuonnen suojejajaa”. Jokaisella naisella oli aikaisemmin rinnassaan kaularistin paikalla riipus, dendor, sukua osoittava symboli. Vielä 1930-luvulla enemmistö udmurteista tiesi kuuluvansa johokin voršudin nimeä kantavaan äidin puolelta johdettuun sukuun, sukujen nimet taas oli johdettu kasvien ja eläinten nimistä. Kunnioituksen kohteina olivat esiäidit.

Kolmipäinen lentävä lintu, 10x5,3 cm, 600–800. Skorodumin aarre, Permin lääni, Iljinskin piiri. Permin yliopisto.

Kotka ja hirvenpää, 7x6,5 cm, 700–800. Satunnainen löytö, Suhoi-Log kylä, Kišertin piiri, Permin lääni. Permin museo.

Tšož sorsa – luomistaru

Maailman synnystä on pohjoisilla kangoilla useita luomiskertomuksen versioita. Meillä Kalevalassa *sotka* etsii pesän sijaa ja löytää veen emosen polven jolle munii seitsemän munaa. Karjalassa *sorsa* sukeltaa maata meren pohjasta ja maaemomme saa alkunsa.

Juuri munamyytti ja sukellusmyytti ovat tavallisimmat luomis-kertomukset, jotka permiläiset tunisivat, ja myös heidän nykyiset jälkeläisenä komit ja

komipermjakit.

F.V.Plesovskij julkaisi 1972 seuraavan version:

Rannattomalla alkumerellä uiskentelee tšož "sorsa". Se päättää luoda maailman ja munii kuusi munaa. Meren syvyyss nielaisee niistä neljä, ja vain kahdesta se hautoo poikaset – Jenin ja Omölin. Emo pyytää hakemaan pudonneet munat ja särkemään ne itseään vasten. Itsee se nousee ilmaan, heittäätyy sieltä alas ja murskautuu. Jen sukeltaa mereen, tuo munan ja rikkoo sen emoaan vasten. Tämän ruumis pitenee ja levenee, sillä kasvaa metsää, ruohoa ja kukkia. Nämä syntyy maaäiti. Jen sukeltaa uudelleen, tuo toisen munan ja luo siitä itselleen auttajahenget.

Kateellinen Omöl sukeltaa myös syvyyksiin ja tuo sieltä kaksi munaa. Niitä peittää ummehtunut lieju. Se särkee toisen munan ja heittää sen korkeaksiin. Taivaan rannalle punertuu himmeää ja alati kelmeää kuu yön ja päivän merkiksi, maata pitkin alkaa virrata jokia ja syntyy järvä, soita ja hyllyviä nevoja. Omöl särkee toisen munan ja luo itselleen auttajahenget, sellaiset pahat ja kiukkuiset kuin se itse.

Tämän jälkeen Jen ja Omöl astuvat maalle, ottavat ihmishahmon ja jatkavat luomistyötään. Jen luo hyödylliset linnut ja eläimet, Omöl petoeläimet ja kaikenlaiset matelijat. Jen muovaa maasta miehen, puhaltaa sitä kasvoibin, ja näin syntyy ensimmäinen mies. Omöl muovaa maasta naisen ja puhaltaa sitä kasvoibin, puhaltaa uudelleen ja kolmannenkin kerran, mutta se ei ala elää. Silloin Jen puhaltaa siihen hengen, ja näin syntyy ensimmäinen nainen.

Suomen kielen etymologian, sanojen historian tuntija professori Kaisa Häkkinen arvioi kirjassaan "Linnun nimi" (Viite 8), että useat lintujen nimet ovat suomen kielessä ja monissa etäkielissämmme kahden-kolmen tuhannen

Sorsa, 3x3,5 cm, 700-800. Skorodumin aarre, Permin lääni, Iljinskin piiri. Permin yliopisto.

Sorsa, 2,4x3,4 cm, 700-800. Bol'sevism-kaivaus, Permin lääni, Dibrjankan piiri. Permin museo.

vuoden ikäisiä. Kalevalan kieleen viitaten hän kirjoittaa: "Sanasta *sotka* on vaikea sanoa mitä vesilintua se on alun perin tarkoittanut. Sanan sukukiiset vastineet voivat merkitä mm. *telkkää*, *koskeloa* ja *sorsaa*, joidenkin muistiinpanojen mukaan mahdollisesti jopa *kuikkaa*. On mahdollista, että *sotka* on alkuaankin ollut sorsalinnun yleisnimitys."

Metsäkanalintujen joukossa on vahva etymologia sanalla *pyy*, jolle Häkkinen on löytänyt vastineet kaikkein etäisimpiä sukukieliä eli samojedikieliä myöten.

Tohtaja on kuikan ikivanha nimitys, *hyypää* huuhkajan ja *alli* kuuluu suomalais-ugrilaiseen yhteissanastoon, samoin pikku-linnuista *pääsky* ja *västäräkki*.

Häkkinen ottaa arkeologiseksi kenttäesimerkiksi *Ulla Tupalan* tutkimuksen vuodelta 1999: Eläinuhreja vai teurasjätteitä – Euran Luistarin rautakautisen ruumiskalmiston eläinluumateriaalin lähdekriittistä tarkastelua. Löydöt ajoittuvat vuosiin 900-1200, permiläisten valujen tekonaikaan.

Tupalan tilastossa Raison Mullin rautakautisista linnunluulöydöistä "... runsas kolme neljäsosaa edustaa vesilintuja, ja näistä yleisin lajilleen tunnistettu saalis on *haahka* (29,2 %)". *Koskeloita* (*isokoskelo*) on 8 %, *sinisorsia* 2,6, mutta tarkemmin määrittelemättömiä sorsalintuja on 29,6 %, muita tunnistettuja vesilintulajeja ovat *haapani*, *hanhi*, *mustalintu*, *pilkassiipi* ja *joutsen*.

Itselleni mielenkiintoinen lintunimi on omassa suvussanakin sukunimenä esiintyvä *mettin*, ja sen synonyymi *kyyhkynen*, jotka kummatkin voivat merkitä sekä *sepel*- että *uutukyyhkyä*. Sukunimet ovat tärkeitä, kun pohditaan permiläisten valujen sukusidonnaisuutta, totemismia.

Nimi *sotka* on haluttu pitää viitteellisenä, luultavasti tuomaan ilmaisulle lisää poeettisuutta. Komien tarustossa ollaan selkeämpää, *joutsen* loi kaiken hyvän ja *kuikka* vahingollisen. Manseilla (vogulit) ja hanteilla (ostjakit)

Linturiipus, Helsinki SKM

Linnut permiläisissä pronssivaluissa Antero Kare

Uralin itäpuolella on käytössä vain sukellusaihe syntymyytissään. Torum-jumala käski *kuikan* tai *silkkiukun* sukeltaa meren pohjasta mutaa, ja siitä sai maailma alkunsa.

Jos palataan vielä arkeologian ja ornitologian keskinäiseen kiinnostukseen, niin toinen esimerkki voitaisiin ottaa Siperiasta. *Ust-Kan*-luola on yksi parhaiten arkeologisesti tutkittu kohde Siperiassa, jota Novosibirskin arkeologit pitävät yhtenä erittäin pitkän ihmistorian kohteena. Luolasta on löydetty 30 eri lintulajin jäämiä.

Sorsa-aiheinen hely-riipus, isompi sorsa 2,3x3 cm. Beresovon kalmisto, Sosva-joki, Siperia. Helsinki SKM (2599:2).

Alkulintumaa–primordial-bird-earth

Tšož tarkoittaa sorsan lisäksi aikaa merkitsevien sanojen jäljessä virtaamista, kulumista. Teon sana tšožni on samaa juurta ja merkitsee kokoamista, kartuttamista, varjelimitä, suojelemista. Maailman syntyyn

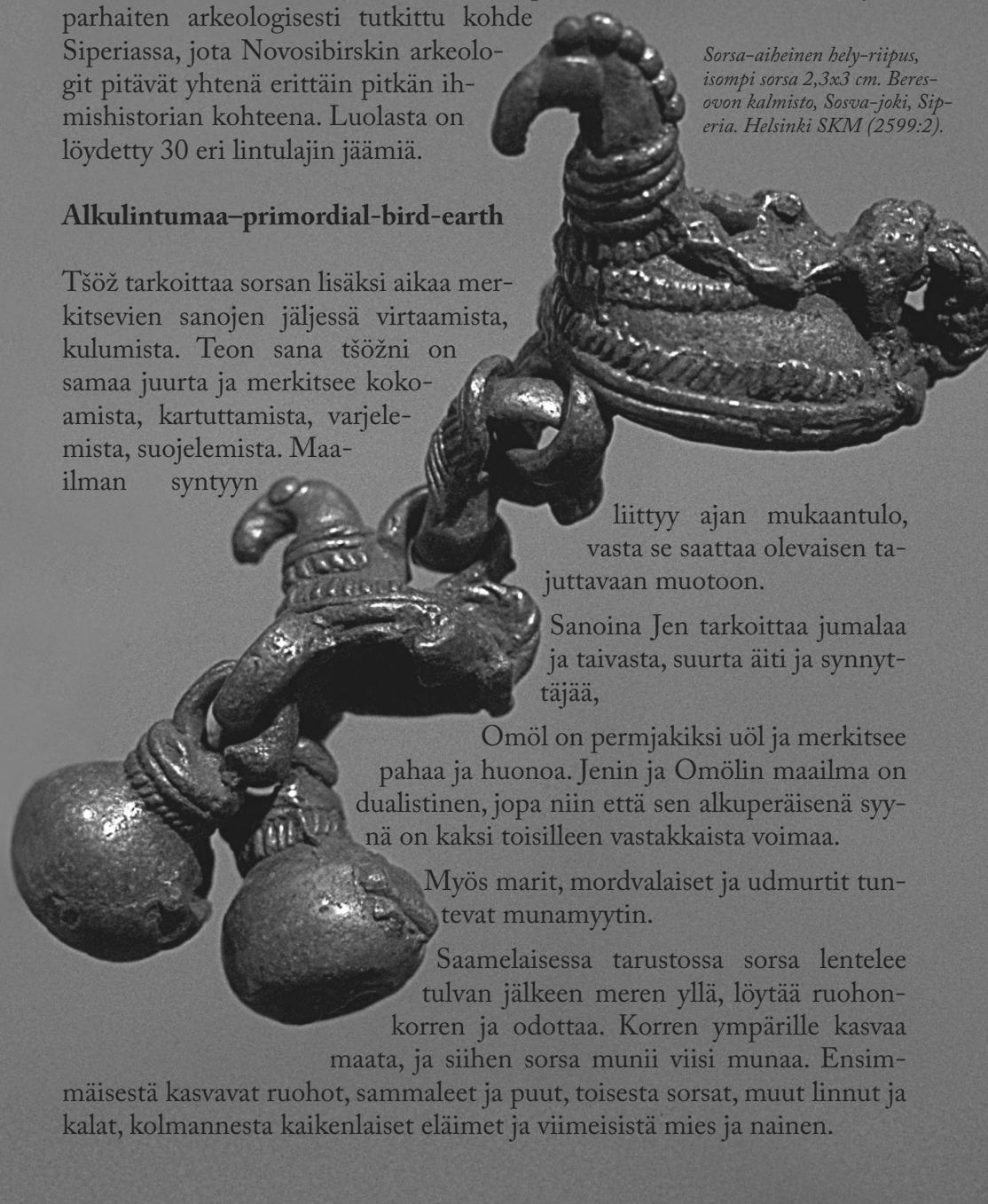
liittyy ajan mukaantulo, vasta se saattaa olevaisen ta-juttavaan muotoon.

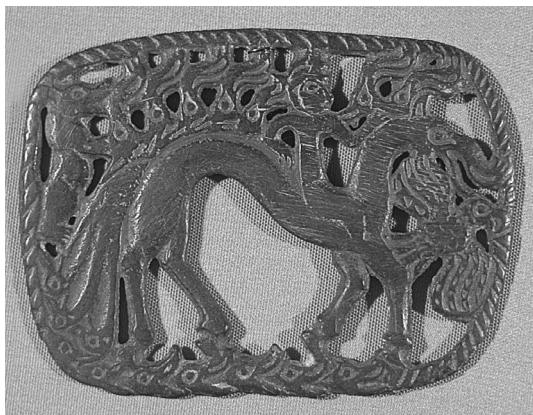
Sanoina Jen tarkoittaa jumalaa ja taivasta, suurta äiti ja synnytäjää,

Omöl on permjakiksi uöl ja merkitsee pahaa ja huonoa. Jenin ja Omölin maailma on dualistinen, jopa niin että sen alkuperäisenä syynä on kaksi toisilleen vastakkaista voimaa.

Myös marit, mordvalaiset ja udmurtit tuntevat munamyytin.

Saamelaisessa tarustossa sorsa lentee tulvan jälkeen meren yllä, löytää ruohonkorren ja odottaa. Korren ympärille kasvaa maata, ja siihen sorsa munii viisi munaa. Ensimmäisestä kasvavat ruohot, sammaleet ja puut, toisesta sorsat, muut linnut ja kalat, kolmannesta kaikenlaiset eläimet ja viimeisistä mies ja nainen.

Ratsastajatar hevosen selässä, 7x9,3 cm, 500-600. Satunnainen löytö Permin läänin alueelta. Permin yliopisto.

Ihminen sivuillaan hirvi-lintu-ihmiset, alhaalla lisko, 9,2x4,5 cm, 800-900. Kaman yläjuoksu, Permin lääni. Permin museo.

Keskellä ihmishahmo, vierellä kaksi hirvi-lintu-ihmisiä, alhaalla lisko, 7,6 x4,7 cm, 700-800. Satunnainen löytö, Permin lääni. Permin museo.

N.N.Tšesnokovan mukaan luomistaru heijastuu kaikessa permiläisessä taiteessa ja jäänteinä komilaisissa uskomuksissa, lauluissa ja vertauskuvissa (Viite 9).

Tšesnokova johtaa tulkintansa komilaisen *Pera-sankarin* hirviratsusta, joka on troikkaakin nopeampi matkallaan outoon maahan. Lintu-teeman kannalta hänen tulkintansa valun oikealla lentävästä linnusta on mielenkiintoinen: eteen sijoitettu lintu ennakkoi häitä tai tuonelaa.

Valun vasemman puolen karhu on *Alkulintumaan* ulkopuolella, ja siitä tulee komilaisten laulujen mukaan päähenkilökun se lähtee alueeltaan. Ratsastajattaresta alkavat sulden muodonmuutokset eli muuttuminen hirveksi vaaran uhattessa. Taruissa karhu tai pangolin (jättimäinen lisko) nielee päähenkilöt, mistä seuraa paluu kaaokseen eli aikaan ennen luomistapahtumaa.

Hirvi-lintu-ihminen-lisko = sulde

Aihetulkinnaltaan monipuolisimpien lähtökohta on kokonaisuus, jossa ihmishahmon käsi tai kädet ovat siipiä, päästä nousee hirvenpää, nenä muistuttaa linnun nokkaa ja jalkojen alla on lisko.

Lisko, tai sen paikalla jalkojen alla esiintyvä kala, majava, saukko, karhu tai käärme edustaa alinta eli kuolleiden maailmaa kun taas yhdistelmäolio hirvi-lintu-ihminen edustaa elävien maailmaa.

A.S.Sidorovin tulkinnan perusta on kivikaudelta periytyvä aurinkohirviuskomus, valuja paljon varhaisempien kalliokuviien perusselitys (Viite 10). Totemisen ryhmän lisäksi näissä teoksissa viitataan aurinkoon, etenkin silloin kun valussa esitetään kolme hirveä tai kolme kotkan pääätä.

Aurinkoon ja taivaaseen viittaavat myös suldelle käsienvaikealle kuvatut siivet, linnun nokkaa muistuttava nenä, käsienvaikeen kolmisormisuus ja sorkkaa muistuttava jalka. Sidorovin mielestä sulde on nainen, joka heijastaa matriarkaalista ajatusta.

telua ja kuva suurta esiäitiä. Hän ottaa esimerkin hantien kunnioittamasta metsän jumalan tyttärestä, jonka toinen jalka on ihmisen ja toinen hirven.

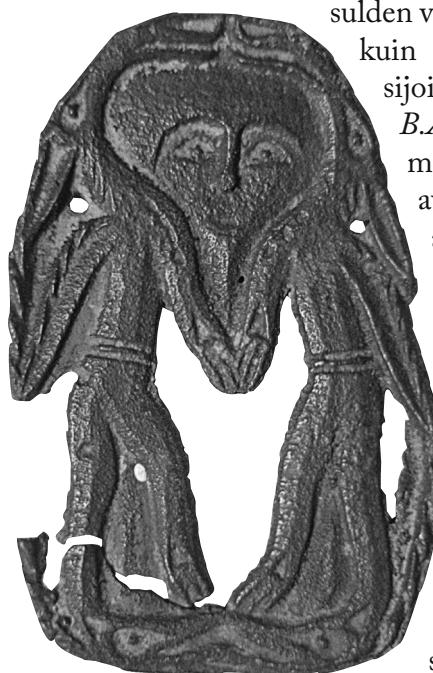
Keskusaihe symboloi siis maailman luoja ja esi-äitiä, alin on manalan edustaja ja auringon vihollinen ja vastavoima. Tätä oman hyvän ja vieraan huonon vastakohtaa on taidehistoriassa esitetty useissa kulttuureissa. Kuvasommittelussa suurempikokoinen hyvä pitää jalkojensa alla pahan, "alistaa". Meillä Suomessa kuvatypin voimakkain perinne esiintyy keskiaikaisissa puuveistoksissa, joissa Pyhä Henrik seisoo voitokkaana maassa makaavan Lallin päällä.

Mielenkiintoa ja permiläisten omien ideoiden merkittävyyttä korostaa se, että sulde-aihe esiintyy Uralin länsipuolella mutta Siperian puolelta aihetta ei ole tavattu.

Yksi erityinen sulde-aiheen versio on sommitelma, jossa kahden vastakkaisen

sulden väliin hahmottuu kuin sydämen sisään sijoitetut kasvot.

B.A. Rybakovin mielestä kasvojen avulla on kuvattu aurinko ja suuri äiti (Viite 11).

Kaksi hirvi-lintu-ihmistä välissään ihmiskasvot.
8,2x5,5 cm, 700-800. Vilisovan kylä, Tšerdynin piiri,
Permin lääni. Tšerdynin museo.

Hirvi-lintu-ihminen, alhaalla lisko, 5
muuta eläintä. 11,7x4,7 cm, 700-800. Ka-
man yläjuoksi, Permin lääni. Permin museo.

Rybakovin toinen alleviivaama sommitteluprinsiippi on useiden valujen yläosa. Vastakkain asetetut hirvenpäät kaartuvat valujen yläosassa kuin suojelevaksi taivaankaareksi. Turvat muodostavat kuin taivaan holvin, jonka alla turvallinen ja vaka tapahtuu. Löytyykö sanahistoriasta yhtymäkohta turpa-turvallinen? Permiläiset valut seuraavat varhaisemman kalliokuvatradition perinnettä: sarvellisia hirviä ei esiinny, olen löytänyt vain kolme

poikkeusta Tserdynin jumalatar-valuissa.

Shamanismi

Yksi shamanismin kauneimpia metaforia on shamaanin kyky lentää, lintu apueläimenä.

Lintuihminen, putkiriipus, 7,1x7,4 cm. 700-800. Bol'sevism-kirvaus, Permin lääni, Dobrjankan piiri. Permin museo.

Shamaanin rummussa esiintyy usein lintu. Etenkin Siperian shamaanien erinomaisen koristeelliissä puuvissa ja niihin liitetyissä metalliveistoksiissa esiintyy paljon lintuja ja myös apuesineessä, linnunsiivessä, aihe on oleellinen (Viite 12).

Lintuaiheen varhaisimpia taideteoksia permiläisalueella ovat *Gorbunovin suosta* löytyneet puuesineet, joiden ikä on noin 3000 vuotta. Puiset linnuveistokset ovat edelleen yleisiä kansantaiteessa ja rakennuskoristeina. Hienoimpia puulintukonaisuuksia on Uno Holmbergin valokuvanakin esittämä yhdeksän linnun maailman tasojen esittävä shamanismiin liittyvä kulttipaikkaveistos.

L.V.Tžišova käy läpi shamaanin yhteiskunnallista asemaa pitkällä aikavälillä. Jo ennen ajanlaskun alkua oli kehittynyt patriarkaalinen suurperhe (Vii-

te 13). *Lomanotovin* kulttuurikaudella, permiläisten valujen loistokaudella (500-900) sukuyhteisöt hajoavat, ja yksiväistöiset perheet syntyvät. Yhteisön vanhin oli johtanut uskonnollisia menoja, mutta nyt yhteydenpito henki-mailmaan siirtyi shamaanille, jonka henget itse olivat valinneet tehtävään.

Shamaanin tärkein asu uskonnollisissa menoissa oli eläinpäähine ja eläimiin viittaavat käsineet ja jalkineet. Shamaaneja oli kahdenlaisia: valkoisia ja mustia, aivan niin kuin Siperiassa vieläkin.

Valkoinen shamaani palveli ylimmän maailman jumalia ja käytti shamanoidessaan taivasta kuvaavaa hirvenpäänaamiota.

Musta shamaani käytti perinteistä eläinpäähinettä ja vieraili shama-

Seitsemän hirvi-lintu-ihmistä ja alla "lentäviä sorsia". 5,6x9,6 cm, 700-800. Satunnainen löytö, Kaman yläjuoksu, Permin lääni. Permin museo.

Linnut permiläisissä pronssivaluissa Antero Kare

noidessaan sekä taivaassa että maanalaisessa maailmassa. Hän toimi poppa-miehenä, tuomarina ja ennustajana. Tžišovan mukaan hirvipäinen ihmisen kuva valkeaa ja sulde eli hirvi-lintu-ihminen mustaa shamaania. Hirven-pää ja linnunsiipi symboloivat taivasmatkoja ja alhaalla oleva lisko yhteyksiä maanalaiseen maailmaan.

Linturiipus, 5,6x5 cm,
1000-1300. Satunnainen
löytö, Gajny píiri, Permin
lääni. Permin museo.

Lentävä lintu rinnas-
saan ibminen ja hevonen,
6,8x6,4 cm, 900-1100. Sa-
tunnainen löytö, Kudymka-
rin muinaislinna, Permin
Komi. Permin museo.

Linturiipus, 10,5x8,7 cm,
900-1000. Suur-Doldyn
kylä, Tserdynin píiri, Per-
min lääni. Permin museo.

Sielulintu

Selkuppien uskomusten mukaan ihmisen sielu on kolme sielua. *Hengistyssielu* jättää ihmisen kuolemassa. *Varjosielun* kohtalosta kuoleman jälkeen ei ole selvää tietoa. Kolmas sielu –*ilsat* – toiselta nimeltään *sjumen* eli *sielulintu* tulee auringosta ja antaa syntyvälle lapselle elämän. Se kuviteltiin ihmiskasvot rinnassaan olevaksi linnuksi ja erittäin pienikokoiseksi.

Kuoleman jälkeen ilsat kohoaa aurinkoon, ja siitä tehtiin nukke. Nuken rintaan asetettiin käärmeen tai linnun kuva ja sen tehtävänä oli ohjata sielua haudantakaisessa maailmassa.

Varjosielu on ruumiista erottamatona ja kuoleman jälkeen se muuttuu ilkeäksi olennokksi.

Lentävä lintu, 5,8x4 cm, 1000-1100. Harino,
Gajny píiri, Permin Komi. Permin museo.

Kaksoisolento-sielu jatkaa elämää sukulaisten kanssa. Henkisielu lentää kuoleman jälkeen ylimmän jumalan luo. Jälleen-syntyvä sielu siirtyy vastasyntyneeseen.

Tarvittiin siis sielun säilö, majapaikka johon sidotaan eläville vaarallinen sielu, jossa on sen odotuspaikka tulevaa jällensyntymistä varten. Jälleensyntymisuskossa ajateltiin että lapsen syntyyessä kuolleen sielu palasi totemieläimen hahmossa turvaamaan suvun jatkuvuuden. Tžišovan mielestä eläintä esittävät valut ovat varjosielujen säiliöitä.

Obinugreilla oli tapana tehdä puusta, pellistä tai lyijystä sielun majapaikaksi *ittarma* -nukke. Se puettiin ja sijoitettiin kopaan tai arkkuun. Vuosien kuluttua se unohdettiin, vietettiin metsään tai poltettiin tai laitettiin hautarakennelmaan.

Linturiipus, 4,3x6,7 cm,
1000-1100. Satunnainen
löytö, Gajny píiri, Permin
Komi. Permin museo.

Peura – Meandaš

Kuolan saamelaisessa folkloressa pääsankari on sekä peurana että ihmisenä elävä *Meandaš*. Meandašin tarina on tavallaan traaginen ja toisaalta kertoo anteliaisuudesta. Kertomus loppuu siihen että pelastaakseen oman perheensä nälästä Meandaš opettaa vaimonsa uuden miehen metsätämään peuroja eli itseään. Annoin toimittamalleni pohjoisen Euroopan kalliotaidetta käsittelevälle kirjalle nimen juuri Meandašin kunniaksi (Viite 14).

B.A.Rybakov julkaisi 1972 osan nganasani shamaanin tiedonhaku-kertomusta (Viite 15):

Shamaani laskeutui maanalaiseen maailmaan, kulki meren rantaa pitkin, löysi elämänpuun, lensi vesilinnun mukana puun latvaan ja taivaaseen, näki siellä kodan ja sen sisällä kaksoislastonta naista, jotka olivat puoliksi peuroja sarvet päässään. Shamaani huomasi keskellä tulen, mutta siinä olikin auringon säteitä. Toinen naista oli raskaana ja synnytti peuranvason. Myös toinen nainen synnytti vasan. Ne olivat alku peuroille ja poroille.

Kolmipäinen kotka/hauka rinnassaan ihmiskasvot ja hirvenpää, 9x12 cm, 800-900. Satunnainen löytö, Gajnyn piiri, Permin Komi. Permin museo

Sidorovin lainaus on samalta vuodelta 1972 (Viite 16):

Eräs sankari nai metsässä asustavan menkin eli haltiattaren, joka oli auttanut häntä taistelussa. Menkin toinen jalka oli hirven sorkka ja toista niin paljon

pidempi, että nukkuessa se työntyi majan ulkopuolelle. Kerran yöllä mies meni ja hakkasi ulos pistävän jalan poikki. Sen paikalle ilmestyi heti ihmisen jalka. Tämän jälkeen mies ja vaimo elivät onnellisina.

Kolmipäinen lintu rinnassaan ihmiskasvot, 5,2x10,5 cm, 800–900. Satunnainen löytö, Kortšaja, Kotševon piiri, Permin Komi. Permin museo.

Naiset Valumestareina

Naisilla oli keskeinen asema permiläisten valujen valmistajina, jopa niin että sanotaan miesten hoitaneen sepän työt ja naiset ovat olleet valumestareita.

Naisten haudoista on löydetty lukuisia valinkauhoja, upokkaita, sulatus- ja työstämäsvälineitä. L.A. Golubeva (Viite 17) luettelee 70 valinkauhaa mordvalaisnaisten haudoista, ja suomensukuisten kansojen alueelta yhteensä 101 valumestarina ja korusepän hautaa, joista seitsemään on haudattu teini-ikäinen tyttö. Nuoret tytötkin perehtyivät ammattiin.

Naisten asusteissa on käytetty koristeita miehiä enemmän ja niiden ripus-tus rinnolla ja vyötäröllä ovat korostaneet hedelmällisyyttä.

Jonkinlaisena huippuna ja kuin kuningatarlöytönä on Redikorin naisen korusto (Viite 18).

Redikorin vainajan silmien suojana on hopeinen naamio. Naamion tarkoitukseen on ollut suojella omaisia vahingolliselta katseelta ja ohjata edesmenyttä Tuonelan matkalla. Tapa on ollut käytössä unkarilaisilla vielä heidän muuttuaan nykyiseen kotimaahansa, ja obinugrilaiset noudattavat tapaa karhupeijaisissa, tosin silmänaamio on silloin tuhesta tehty.

Redikorin naisen molemmissa korvissa on korvarenkaat ja hiukset on koristeltu. Kaulassa on seitsemän kaulanauhaa, rinnolla neljä kaksipäistä hevosaiheista riipusta ja muita helyjä. Vasemmalla kyljellä on pyöreä rintakoru ja sen vieressä upeista ketjuista roikkuva toinen pyöreä koru ja vasemmassa kädessä kaksi rannerengasta. Vyö on leveä ja runsasti koristeltu ja siinä on kaksi hevosriipusta lisää. Kahdessa hevosriipussa on ketjun päässä räpy-

Naisen haudan esineistöä. Redikor, Tserdynin piiri, permin lääni. Kirjasta Oborin&Tšagin, s. 28–29.

läjalat, samoin kuin kahdessa pyöreässä aurinkosymbolissa.

Redikor kuuluu *Tserdynin* vaituspiiriin, jota aikoinaan kutsuttiin *Suur-Permiksi*. Tserdynistä löytyvät nykyisinkin kaikkein komeimmat permiläisvalut, isokokoisina, hyvin säilyneinä, työjälki tarkkana ja erittäin määritietoisen oloisia.

Vierailin Tserdynissä vuonna 1997. Silloin paikalliset museoihmiset pitivät Redikorin aarretta niin kallisarvoisena ja oloja niin epävakaina, että löytöä ei uskallettu pitää museon suojissa vaan se oli piilotettu kuin aarrekätkö.

Jumalattaria

Koko permiläisten valujen esiintymisalueen hienoimmat, mahtavimmat ja kookkaimmat esineet esittävät tulkitsijoiden mukaan jumalattaria.

Muinainen esiäiti ohjasi sieļujen ikuista kiertokulkua. Hänet esitetään terveenä ja voimakkaana, nykykieli kutsuisi hahmoa bodariksi. Tuhevassa haara-asennossa seisten hän on kuin valmiina tarttumaan painonnostotankoon.

Ensimmäinen versio esiintyy kolmipäisenä, sillä on päänsä yläpuolella kolme kotkaa ja itsellään hänellä on kuin kahdet

siivet. Joidenkin tutkijoiden mukaan kullakin päällä on kolmas silmä. Hahmo seisoo majavan päällä.

Toisella on rinnassaan aurinkokasvot, tai sitten se on raskaana, pään päällä aurinkokasvot, siipiensä päällä siivekkäät apuhenget, jalkojen vieressä ihmismäiset apuhenget, jalat on tulkittu karhun käpälisi ja hahmo seisoo kahden hämähäkin päällä.

Kolmas on taas varustettu suurilla siivillä ja kotkalla päänsä yläpuolella ja hän seisoo hevosen päällä.

Neljännellä on käsiensä alla hirvenpäät, pään päällä ja vierellä neljä hirveä, vierellään pitkäkaulaiset kuin kurjet tai fantasiaeläimet joiden pääiden päällä ylhäällä on viiden pään rivistö. Pitkätukkainen keskus-hahmo seisoo kaksipäisen karhun päällä.

Viides jumalatar seisoo taas kaksipäisen eläimen päällä, sen kummallakin puolella nousee seitsemän hirven pääitä ja koru päättyy ylhäällä neljän aarnikotkan pähin.

Kuudes jumalatar seisoo nyt kolmen hirvenpään päällä, vierellä on kaksi avustajaa kuin sivuprofilissa ja pään päällä kaksi vastakkain asetettua hirvenpäättä.

Seitsemännellä on taas pitkä tukka kuin kampaukseen laitettuna, pään päällä aurinkokasvot, niiden vierellä

Siivekäs kolmipäinen jumalatar, ylhääällä aarnikotken pääät, alhaalla majava. 16,4x9 cm, Ust-Kaib-kylä, Tšerdynin piiri, Permin lääni. Tšerdynin museo.

*Siivekäs jumalatar, ylhäällä kotka, alhaalla hevonen.
16,9x12 cm, Kurgan-kylä,
Tserdynin piiri, Permin
lääni. Tserdynin museo.*

kummallakin puolella linnut, jalkojen tukena ovat koiramaiset eläimet ja hahmo seisoo liskon päällä. Otsaan on merkitty vino-risti. Housut, hihat ja paita on kuvioitu viivakuvioinilla. Koko korua pitävät koossa sivujen pitkät, koristeelliset venytetyt eläimet kuin käärmeet.

Erityistä näissä jumalatarkoruuissa on se että ne ovat suurikokoisempia kuin valut yleensä. Erikoista ei ole se että hirvet on esitetty aivan samoin kuvaainein kuin paljon varhaisemmassa kalliokuvaperinteessä: pää pidennettyä ja sieraimia korostaen. Erityispitire ja kuverinteessä harvinaista on se että minun numeroinnissa neljännen, viidennen ja kuudennen valun hirvien päissä on selkeät sarvet, ainoat sarviesitykset hirven esitystraditiosta, selvä poikkeus.

Siivet, kolmas silmä otsassa ja rinnan aurinkoa symboloivat kasvot kuvaavat N.I. Šutovan mukaan ylimaallisuuutta, kaikkitietävyyttä ja voimaa (Viite 19). Ylimpänä sijaitsevat hirven, linnun tai käärmeen pää ja aurinkokasvot symboloivat ylimmän maailman py-

Jumalatar ja kaksi ihmishahmo sekä ylhäällä ja alhaalla hirvenpäätä. 14,5x6,3 cm, 600-700. Timser-joki, Tserdynin piiri, Permin lääni. Tserdynin museo.

Jumalatar, ylhäällä 4 aarnikotkan pääitä, kummallakin sivulla 7 hirvenpäätä, alhaalla eläinpää kumpaankin suuntaan. 16,2x8 cm, 700-800. Timser-joki, Tserdynin piiri, Permin lääni. Tserdynin museo.

Jumalatar, ylimpänä viidet kasvot, pään jatkeena hirvenpäät, sivustoilla fantastiset pitkäkaulaiset linnut, alhaalla kaksipäinen karhu. 16,1x6,7 cm, Ust-Kaib-kylä, Tserdynin piiri, Permin lääni. Tserdynin museo.

Jumalatar, aurinkokasvot, apubenkilinnut, lisko. 16,7x7 cm, 700-800. Kurgan-kylä, Tserdynin piiri, Permin lääni. Tserdynin museo.

hyyttää ja pysyvyttää. Jumalattaren viereiset hahmot ovat auttajia ja hänen jalkansa ovat yhteydessä arkiseen maailmaan.

Sutova käyttää tulkinnassaan ylimpien jumalien *Inmarin*, *Kvaskan* ja *Kyl-dysin* nimiä. Miespuolinens Kyldys voidaan hänen mukaansa ilmoittaa myös sanalla Kyldysin, jossa kyldys tarkoittaa permiläisissä kielissä luovaa ja hedelmöittävää ja in-jälkiosa naista, äitiä, anoppia ja naarasta.

Kyldysin kuitenkin piiloutui, tarinan mukaan joko taivaaseen, jossa hän sulautui Inmariin, tai maan alle, jossa hänestä tuli *Mu-Kyldsyn*, hedelmällisyden jumala. Komeilla on vastaava jumala *Zarni-an* eli Kultainen vaimo, mareilla *Šun-šotšyn-ava* eli Kaiken olemassa olevan äiti ja manseilla *Kaltas-ekva*, ylimmän jumalan puoliso ja sisar.

Šutovan mukaan valujen jumalatar on luovuuden alku, joka antoi elämän kasveille, eläimille ja ihmisiille ja myös sääti niiden kohtalon.

Räpyläjatalat

Vaikka permiläinen maailma edusti aikakautensa käytännöllistä innovaatiokeskusta Volgan, Kaman, Okan, Uralin ja Obin seudulla, sen mielikuvitusmaailma oli läsnä arkipäivässä, uhriehdoissa, aarrekaivannoissa, suurissa muinaislinnoituksissa, *kostištset* –uhripaikoilla (Viite 20), kalmistoissa, kualassa, luolissa, shamaanin toimissa.

Kun kaikkeen olevaiseen liittyy sielu, on niiden keskellä kulkeminen toisenlainen maisema. Juuri viitteellisyys kiehtoo tulkinnassa. Yksi tällainen avautumaton symboli on vesilinnun räpylä, sorsan jalka, joka saattaa esiintyä kaksipäisen hevoskorun ketjujen päissä tai pyöreän aurinkosymbolin ketjuissa. Sen tekniseksi rooliksi on selkeästi asetettu roikkuminen, kilisyttäminen, äänen tekeminen.

Ornamentit

Räpylä ei selvästikään ole ornamentti, vaikka se on yksinkertaistettu. Ornamentit sinäsä ovat yleisiä pronssivaluissa, etenkin putkiriipuksissa

*Siivekäs jumalatar, alhaalla 2 äyriäistä.
15,7x7,5 cm, 700–800. Kurgan-kylä,
Tserdynin piiri, Permin lääni.
Tserdynin museo.*

Hirvi-lintu-ibminen seisoo liskon päällä. 9,2x6,7 cm, 700-800. Troitsko-Pecherskyn piiri. Kirjasta Oborin&Tšagin s. 103.

Hevosaiheinen riipus, ketjuissa sorsan rápylät. 11x4,8 cm, 900-1100. Kudymkarin piiri, Invaljoki. J.R.Aspelin osti 1873. Helsinki SKM (1399:100).

Hevosaiheinen riipus, ketjuissa sorsan rápylät ja ripustuslenkissä ihmiskasvot. 14,2x5,7 cm, 1000-1100. Michailevo, Gajnyn piiri, Permin Komi. Permin museo.

ja filigraanitöissä, tekniseltä toteutukseltaan vaikeimmissa permiläisissä valuissa.

Auringon pyöreästä muodosta on paljon esimerkkejä, samoin kallon hahmosta. Minulle ongelmallisin tulkittava on erittäin yleinen pitkänomainen kuin kierteinen muoto joka kuin sulkee esineen ja sen tarinan, ikään kuin kehystää näkymän lopullisesti. Valujen ulkomuoto on hyvin suojahtu, pehmeä kuin perinteinen pyöreä mitali. Tästä kierteismuodosta on esitetty tulkinta jossa sen ajatellaan esittävän puun kuorta, joka sulkee siellä sisällä tapahtuvan oikean kasvun. Kuviolla on selkeästi kertova merkitys, mikä, jää avoimeksi.

Hevonen

Permiläisen pronssitaiteen merkittävin teema on hevonen. Tämä maanviljelyyn, karjanhoitoon ja nomadismiin liittyvä teema on viime vuosina saanut lukuisia vertaistulkintoja kun on selvitetty vanhemman kallioitaiteen teemaston muuttumista hirvestä peuran kautta uuteen kuvastoon. Etenkin skyttäläinen kulttuuri on ollut pohdinnan kohdeena, permiläistä aikaa edeltävä kulttuurijakso. Miksi hevoseen perustuva elämämuoto on pitänyt yhtenä pääsymbolinaan muinaista hirveää ja peuraa?

Kultainen Nainen?

Samoin kuin skyttäläisen niin permiläisen pronssitaiteen tulkinta kaipaa vielä paljon taustatyötä etenkin tarustojen kautta.

Tsuudeilla, suomalais-ugrilaisilla kansoilla on ollut suuria yhteisiä kokoontumistilaisuuksia. Kuvausten perusteella yhteisön johtavat henkilöt elivät kuin aateliset keskiajan Euroopassa. Muinaislinnat, gorodistset olivat kuin kauunkeja. Niistä merkittävimmät olivat *Dondykar*, *Idnakar*, *Gurjakar*, *Vesjakar* ja *Anjuskar*. Kar tarkoittaa samaa kuin eestin kielessä linna, kaupunki.

Viikinkien tarustossa ja varhaiskeskiaikisten eurooppalaisten matkakertomuksissa esiintyy *Bjarmiassa* upera

Linnut permiläisissä pronssivaluissa Antero Kare

temppele ja tsuudien maassa kuvalapatsas.

Tarinoissa on kokoonnuttu kunnioittamaan *Zolotaja Babaa*, Kultaista Naista, jumalatarta jolle uhrattiin laajalla alueella pohjoisen Uralin ympäristössä ja joka juhlapäivänä sai ylleen uuden kerroksen kultaa.

Voisiko olla niin että tsuudeilla on ollut se taruston kullalla ja kalliali kivillä koristeltu temppele? Voisiko olla niin että kädessä ja asusteissa kulkevat veistokset ovat pienoismalleja jostain suuremmasta?

Lintuidoli, rinnassa ihmiskasvot ja siivissä hirvenpää. 10,9x9,7 cm, 600-800. Kama-joen yläjuoksu, Permin lääni. Permin yliopisto.

Kudos- ja helykoristeinen lintu, 10,5x8,7 cm, 900-1000. Suur-Doldyn kylä, Permin lääni, Tšerdyn piiri. Permin museo.

KULTTUURIT

Uralin länsipuoliset kulttuurit
Seima-Turbino
Kasanin 1500-900/800 eKr
Ananjino 800-300 eKr
Gljadenevo 300-200 eKr- 300-500
Pjanobor 300-500
Magna Hungaria
Lomovatov 500-800
Bolgarian kauppalaitio 900
Rodanov 900-1000

Uralin itäpuoliset kulttuurit
Mansit
Hantit

Viite 1: Haastattelut Permissä 1997: professori Andrei F. Melnitšuk ja arkeologi Vladimir Petrovitš Deniso

Viite 2: Aspelin J.R. 1875: Suomalais-ugrilaisen muinaistutkinnon alkeita. Helsinki

Aspelin J.R. 1877-1884: Muinaisjäännöksiä Suomen suvun asumusaloilta. Helsinki

Viite 3: Appelgren-Kivalo, Hj. 1912: Die Grundzüge des Skytische-permischen Ornament-stiles. –SMYA XXVI.

Viite 4: Holmberg, Uno 1914: Permalaisten uskonto. Porvoo.

Viite 5: Autio, Eero 2000: Kotkat, Hirvet, Karhut – Permäläistä pronssitaidetta. Jyväskylä.

Viite 6: Autio, Eero 1981: Karjalan kalliopiirrokset. Keuruu.

Autio, Eero 1993: Kultasarviupeura ja sen klaani. Jyväskylä.

Viite 7: Katso Tšernetsov: kirjallisuus Aution kirjasta: Kotkat, Hirvet, Karhut.

Viite 8: Häkkinen, Kaisa 2004: Linnun nimi. Helsinki.

Viite 9: Chesnokova, Natalya 1995: The Myth of the Northern Sub-Urals. – Folk Belief Today. Tartu.

Viite 10: Katso Sidorov: Autio: Kotkat, Hirvet, Karhut, kirjallisuusluettelo.

Viite 11: Katso Rybakov: Autio: Kotkat, Hirvet, Karhut, kirjallisuusluettelo.

Viite 12: Shamaaniasujen kokoelmia on useissa Venäjän museoissa, yksi erityisen hyvä on Krasnojarskin historiallisessa museossa.

Viite 13: Katso Tšizova: Autio: Kotkat, Hirvet, Karhut, kirjallisuusluettelo.

Viite 14: Kare, Antero 2000: Myanndash – Rock Art in the Ancient Arctic. Jyväskylä.

Viite 15: Autio: Kotkat, Hirvet, Karhut, s. 146

Viite 16: Autio: Kotkat, Hirvet, Karhut, s. 140

Viite 17: Katso Golubeva: Autio: Kotkat, Hirvet, Karhut, kirjallisuusluettelo.

Viite 18: Redikor, paikka Permin kaupungista länteen.

Viite 19: Katso Šutova: Autio: Kotkat, Hirvet, Karhut, kirjallisuusluettelo.

Viite 20: kostištšet, kost = luu, uhripaikka.

Kirjallisuus:

- Appelgren-Kivalo, Hj. 1912: Die Grundzüge des Skytische-permischen Ornament-stiles. – SMYA XXVI
- Aspelin J.R. 1875: Suomalais-ugrilaisen muinaistutkinnon alkeita. Helsinki.
- Aspelin J.R. 1877-1884: Muinaisjäännöksiä Suomen suvun asumusalointa. Helsinki.
- Autio, Eero 1981: Karjalan kalliopiirrokset. Keuruu.
- Autio, Eero 1993: Kultasarvipiura ja sen klaani. Jyväskylä.
- Autio, Eero 2000: Kotkat, Hirvet, Karhut - permiläistä pronssitaidetta. Jyväskylä.
- Chesnokova, Natalya 1995: The Myth of the Northern Sub-Urals. – Folk Belief Today. Tartu.
- Gribova, L.S. 1980: The Animal Style as one of the Components of social-ideological System and a Stage in the Development of Fine Art. – The Fifth International Finno-Ugric Congress in Turku. Syktyvkar 1980.
- Holmberg, Uno 1914: Permalaisten uskonto. Porvoo.
- Huurre, Matti 1979: 9000 vuotta Suomen esihistoriaa. Porvoo.
- Häkinen, Kaisa 2004: Linnun nimi. Helsinki.
- Karjalainen, K.F. 1918: Jugralaisten uskonto. Porvoo.
- Lallukka, Seppo 1995: Komipermjakit - Perämaan kansa. Syrjäytyminen, sulautuminen ja postkommunistinen murros. Venäjän ja Itä-Euroopan instituutti. Helsinki.
- Myanndash - Rock Art in the Ancient Arctic (editor: Antero Kare), Jyväskylä 2000.
- Oborin, V.A. & Tšagin, G.N. 1988: Iskusstvo Prikamja. Permskij zveriny stilj. Perm.
- Ojateva, E.I. 1990: Bronzovaja figurka medvedja iz sobranija Stroganovyh. – ASKE 30
- Ojateva, E.I. 1995: K voprosu o metode izutšenija hudožestvennoj plastiki Prikamja I – natšala II tysjatšeletija n.e. – ASKE 32
- Sirelius, U.T. 1925: Die Vogel- un Pherdemotive des Karelischen und Ingemanlandischen Broderien. – Studia Orientalia. ed. Orientalis Fennica I.
- Spitsyn, A.A.: Šamanskije izobraženija. – ZORSA, t. VIII, vyp. 1.
- Tallgren, A.M. 1928: Perman "jumalaisen" sukupuu. – SM XXXV.
- Tallgren, A.M. 1934: Die Altpermische Pelzwarenperiode an der Petšora. – SMYA XL.
- Wichman, Yrjö 1928: Permiläiset kansat. - Suomen suku II. Helsinki.

ILMANLINTU, TAIVAANJUMALA

Pertti Koskimies

Kotka ja ihminen

Kotka, erityisesti maakotka (*Aquila chrysaetos*), on ollut tärkeä lintu ja henkinen eläin joka puolella maapalloa. Jumalten lintuna se tunnetaan monissa kulttuureissa: sumerilaisilla, antiikin kreikkalaisilla, roomalaisilla, viikingeillä, persialaisilla, Amerikan intiaaneilla ja suomalaisilla. Kuuluisimmat kotkajumalat olivat Zeus, Jupiter ja Odinn. Näiden lisäksi monilla muillakin kansoilla kotka on ollut maailman luoga sekä vertauskuva voimalle, ylevyydelle ja ikuisuudelle. Kotkaa kuvaavasta hieroglyfistä tuli aakkostemme a-kirjain. Lukuisat kansat pitivät lintua kuolemattomana ja ainoana, joka kykeni lentämään niin korkealle, että ylsi sekä jumalten että aurinkon luokse. Kun kotka tuli riittävän vanhaksi, se lensi niin lähelle aurinkoa, että sen sulat paloivat. Lintu putosi veteen, palasi pesäänsä ja sulat uudistuivat. Kotka rankaisi lapsiaan pakottamalla ne katsomaan aurinkoon ja ne, jotka eivät siihen kyenneet heitettiin pois pesästä. Vasta 1700-luvulla ihminen alkoi vainota kotkaa ja muita petolintuja saadakseen kaiken riistan itselleen. Asenteet kotkaa kohtaan alkoivat kääntyä hyvin positiivisista erittäin negatiivisiksi. Tästä seurasi kotkakantojen romahtaminen eri puolilla pohjoista pallonpuoliskoa, eli maakotkan elinalueilla. Viime vuosikymmeninä kotkakannat ovat hitaasti elpyneet suojeleutoimien ja luontomyönteisempien asenteiden ansiosta. Artikkeliessa kerrotaan myyttejä, tarinoita ja uskomuksia seuraillen kotkan asemaa eri aikoina ja eri kulttuureissa maailman luomisesta sen loppuun.

Linnunradan eteläpää, ennen aikojen alkua

Lintu lentää ennen aikojen alkua, Linnunradan eteläpäässä. Se lintu on kotka, taivaan kotka.

Kotka on ensimmäinen lintu, lintu ennen muita lintuja. Kotka tarkoittaa lintua, lintujen lintua, jaloa lintua. Ornis, Orilu, Eryr, Arend, Ara, Arn, Edelaar, Adelaar, Adler, Örn...

Kotka tarkoittaa nokkaa, koukkua, koukkunokkaa. Tummakärkistä, järeää nokkaa, jonka nahkamainen tyvi on keltainen.

Kotka on punaruskeaa silmää, terävää tuijotusta kuin aurinkonsäde. Kotka on keltaisia väkeviä varpaita, joiden päissä puristuvat kivikovat käyräkynnet.

Kotka on vesihöyryyn puhallusta pakkasilmaan. Odotusta. Loputonta odotusta. Ylikäymätöntä kärsivällisyyttä.

Nyt kotka kohoaa, kotka on valtavia siipiä, hypnoottisen teräväät katsetta. Kotka on villeyttä, valppautta, ketteryyttä, voimaa, mahtia, jaloutta, ylväyttä, yksinäisyyttä. Kuninkuutta.

Tappaja.

Kotka on lintujen kuningas. Kotka on kuninkaiden lintu.

Yggdrasil, aikojen alussa

Kotkan paikka on ylimpänä. Kotka istuu Yggdrasilin, maailmansaaren, latvassa. Yggdrasilin yksi juuri yltää jumalten kotiin, Aasgardiiin.

Jumalista ylin on Odin eli Arnhofd, Kotkanpää. Kotka on kaikeentietävä Hræsvelgr, Odinin kotka. Sen silmien välissä istuu tuulessa värisä menettänyt haukka Håbrok, Korkeahousu.

Oksilla vilistää orava, Ratatosk. Se vie vihamielisiä viestejä kotkalta käärmeelle ja käärmeeltä kotkalle. Käärme on Nidhöggr. Se elää syvimmässä juurenkalossa Nifelheimissa. Siellä pulp-

puaa elämän alkulähde. Käärmeksi näkertää Yggdrasilin juuria aikojen alusta aikojen loppuun.

Kotka on taivaankotka, ylisen maailman ilma ja henki. Käärmeksi on maankolon käärme, alisen maailman maa ja aine. Odinilla on kaksi suttia. Odinilla on kaksi korppia, Hugin ja Munin. Korpit lentävät maailmaan.

Mutta kotka lentää aurinkoon, kotka hallitsee aurinkoa. Odin lentää kotkana aurinkoon, Odin on auringon jumala.

Kotkannokka on aikojen alusta voimamerkki, sillä on mahti siellä missä veri virtaa, missä mies käy metsälle.

Tuuli on aikojen alusta kotkan merkki, ilman linnun siivenisku maailmanrannassa. Luodetuuli on oikea kotkatuuli, silloin lentävät pilvetkin kotkanlevein siivin taivaankannen poikki.

Jotunheim, aikojen alun jälkeen

Odin lentää kotkana maailman rantaan. Odin varastaa kotkan jättiläisiltä elämännesteen, ja kotka juo kaiken maailmanviisauden. Jätit ajavat Odinia takaa kotkana. Tjatse ja Suttung.

Odin, Loke ja Hönir löytävät matkallaan vuorelta härän, teurastavat sen ja alkavat valmistaa ruokaa. Vaikka he kuinka lisäävät puita nuotioonsa, ei liha kypsy. Silloin he kuulevat yhtäkkiä äänen, joka kuuluu lähitammen valtavalle kotkalle.

"Jos annatte minunkin syödä, liha kyllä kypsyy."

Se oli Tjatse. Hän söi suuren osan härästä, joka heti kypsi. Mutta Loke ei tyydy osuuteensa vaan iskee seipään kotkan selkään. Loke ei irrota otettaan, ja kun kotka lentää vuorten pintaa, ovat Loken kädet katketa.

Ainujen maa, nälänhädän aikaan

Jumala lähettää kotkan ainujen, ihmisten, avuksi. Kotka on ihmisten ystävä ja apulainen.

Ilmanlintu, taivaanjumala

Pertti Koskimies

Ainujen esi-isät kärsivät nälkäkuoleman partaalla. He kerääntyvät merenrantaan etsimään jotain syötävää, mutta mitään ei löydy. Silloin he huomaavat tylskyjen yllä lähestyvän valtavan kotkan, joka kantaa kynsissään delfiiniä.

Kotka antaa saaliinsa ihmisille, jotka vihdoin saavat tyydystää nälkänsä. Siitä pitäen ainut kunnioittavat kotkaa, uhraavat sillen ja juovat viiniä sen kunniaksi.

”Oi suuri jumala, sinä jumalallinen lintu. Pyydän, kuuntele minua, Sinä joka et ole tästä maailmasta, Sinä jonka koti on Luojan kultaisten kotkien luona. Ota lahjani ja palaa ihanaan taivaaseesi. Kiitää muita jumalia jotka ovat suojaaneet maailmaa. Ja tule takaisin tervehtimään meitä! Sinä kallis Jumalkotka, mene rauhassa!”

Sumerilaisten maa, 5000 vuotta sitten

Lagašin kaupunki, Kuninkaan palatsin portti. Portin yläpuolella katsoo kaksipäinen kotka. Uhmakkaana, taipumattomana.

Heettiläisten maa. Persialaisten maa. Assyrialisten maa. Helleenien maa. Egyptiläisten maa. Makedonialaisten maa. Roomalaisten maa. Pohjanmiesten maa. Bysantin maa. Äiti-Venäjän maa. Saksien maa. Frankkien maa. Puolalaisten maa. Intiaanien maa. Meksikolaisten maa. Valkoisen miehen maa. Kaarle Suuren maa. Ivana Kolmannen maa. Napoleonin maa. Hitlerin maa. Niin kauan kuin sotavoimia on marssinut, niitä on johtanut kotka. Vain jalopeura saattaa haastaa kotkan sotamahdista.

Helleenien maa, yli 3000 vuotta sitten

Kotka on linnuista miehisin, väkevin. Kun Zeus lähettää sen vuoreltaan, sen siipi viistää taivasta, toinen maata. Sen siipi yltää lujasalpaisimman aarrekammion ovenkamanasta toiseen. Sen valta murtaa mahtavimmakin miehen aarteiston

Kotka on ainoa lintu, joka uskaltaa katsoa aurinkoon. Kotka pakottaa poikasensa katsomaan aurinkoa. Emo tappaa poika-

sensa, joka ei tohdi katsoa, räpyttelee silmiään tai alkaa itkeää. Vain kotkanpoika, joka tuijottaa aurinkoa silmää räpäyttämätä ja lentää sen säteiden lävitse, saa jäädää henkiin.

Kotka ei koskaan kuole. Kun kotkasta tulee oikein vanha, se lentää niin lähelle aurinkoa, että auringonsäteet polttavat sen siivet. Silloin kotka putoaa maahan, sukeltaa veteen, joka sammuttaa ruumiin kuumuuden. Kotka lentää pesäänsä, kai-vautuu poikastensa alle, pudottaa vanhat sulkansa ja muuttuu uudelleen nuoreksi. Kotka on Feeniks-lintu.

Zeus lähettää kaksi kotkaa vuorenhuipulta. Ne liitelevät rau-hallisesti, levittelevät siipiään tuulten mukaan ja pysyttelevät likellä toisiaan. Mutta loppumatkan ne syöksyvät ihmisten ylle, kaartavat heidän päällään, iskevät siipiään voimakkaasti, tuijottavat väkijoukkoa.

Väki huomaa linnut, kurkottaa päättään korkeuksiin. Kotkat kiitäävät vasemmalta oikealle. Se tietää pahaa.

◆ Kotka on jumaluus ja valta, kotka on jalous ja uljaus, kotka on mahti ja ylväys. Enne. ◆

Helleenien maa, 3000 vuotta sitten

Yhtenä yönä Penelope näkee unen. Siinä hanhet ovat joka-päiväiseen tapaansa syömässä kaikessa rauhassa vehnänjyviä. Silloin lentää kukkuloilta uskomaton koukkunokkainen kotka. Se tappaa kaikki hanhet ympäri pihaa, ja silloin Penelope it-kee ja uikuttaa.

Kun hän unessaan valittaa kuuluvasti, että kotka tappoi hänen hanhensa, ympärille kerääntyy joukko kaunistukkaisia neitoja. Silloin kotka palaa, laskeutuu katolle ja puhuu ihmisen äänellä: ”Älä Sankari-Ikaroksen lapsi itke enää”.

Se on enne. Penelope muuttuu kotkaksi ja tuo surkean lopun kilpakkosijoilleen.

Israelilaisten maa, 2950 vuotta sitten

Kuningas Salomo ei osaa selittää *Sananlaskujen kirjassa* elämän suurimpia ihmeitä. ”Kolme on minusta ylen ihmeellistä, ja neljä on, joita en käsitä: kotkan jäljet taivaalla, käärmeen jäljet kallolla, laivan jäljet keskellä merta ja miehen jäljet nuoren naisen tyköän”.

Ihmisen mieli ei voi vangita kotkan teitä taivaalla. Mutta kotkan tie taivaalla vangitsee ihmisen mielen.

Ihminen on pieni taivaankannen alla. Pieni Jumalan edessä. Pieni kotkan valtakunnan edessä, sillä kotkan valtakunta on kaikkialla. Kotkan valtakunta on Jumalan valtakunta. Job kysyy: ”Sinunko käskystäsi kotka lentää ylhäälle ja tekee pesänsä korkeuteen.”

Roomalaisten maa, 2500 vuotta sitten

Lintuvirkamies tarkkailee, mitä merkkejä linnut antavat valtakunnan tärkeille hankkeille. Hän tarkkaa kotkan lentoa, kotka on Juppiterin lintu. Kotka on siipikansan mahtavin ja tärkein sanantuoja.

Rooma luottaa kotkaan, sillä kotka on pyhä. Pyhä kotka siirtyi Juppiterille Zeukselta, Indralta, Vishnulta, Agninilta, Ormuzdsilta.

Kotka on jumalten lintu, mahtavien lintu, vallan lintu niin kauan kuin Rooma muistaa.

Persialaisten maassa. Etruskien maassa. Helleenien maassa. Roomalaisten maassa. Kotka on ainoa, joka taivaalla saa asua jumalten joukossa. Vain kotka pystyy nousemaan taivaisiin, niin korkealle missä Zeus ja Juppiter asuvat. Vain kotka kiitäe pilvien läpi niin kuin Zeuksen lähettämä salama.

Kotka vie Helleenien maassa sielut Olympoksen vuorelle Zeukan luo. Kun keisari Roomassa kuolee, hänen haudaltaan lennätetään kotka taivaan korkeuksiin. Kotkan siivellä keisarin sielu

lentää Juppiterin luo.

Roomalaisten maan sotilas on kotkalleen uskollisempi kuin elämälleen. Hän marssii kotkansa perästää, kotkalippunsa liehuessa. Hän antaa henkensä kotkan edestä.

Juutalaisten maa, 2000 vuotta sitten

Hieroglyfin kotkasta tulee a. Oikealla on kotkan selkä, vasemmalla kaareva maha, ylhällä vasemmalle käännynt pää ja koukkunokka.

Kotka on ensimmäinen kirjain. Kotka on aakkosten alku, kirjainten alku, sanojen alku.

Alussa oli sana, joka oli Jumalan luona. Koska vain kotka lentää Jumalan luo, sanan luo, kotka on evankelista Johannexksen lintu. Sanan lintu. Kotka näkee ylemmäs kuin muut, kotka näkee laajemmalle kuin muut, kotka näkee tarkemmin kuin muut. Kuin Johannexsen evankeliumi verrattuna muihin evankeliumeihiin.

Ennen nousuaan korkeuksiin kotka taistelee käärmeen kanssa. Kotka on Kristus joka taistelee Paholaista vastaan, aurinko ja valo, joka taistelee pimeyttä vastaan. Pääsiäisaamuna valo voittaa pimeyden. Kotka on ylösnuosemus, iankaikkinen elämä.

Ihminen joka odottaa Herraa elpyy nuoreksi ja voimakkaaksi kuin kotka. Mooses kertoo, kuinka Jumala on kantanut kansansa kotkan siivellä. Kotka on kansansa varjeleva Jumala, kotka kantoi Eliaakin taivaaseen.

Preeriaintiaanien maa, 1000 vuotta sitten

Siouxien maa. Cheyennejen maa. Mustajalkojen maa. Varisintiaanien maa. Comanchejen maa. Kiowa-intiaanien maa. Apassien maa.

Kaikki kunnioittavat kotkaa, joka liukuu aurinkoisten kukkuloiden yllä kullanhohtoisin sulin. He uskovat kotkan juma-

lalliseen henkeen. Kaikessa mikä on kotkaa, on salaista voimaa. Kotka on ukkosen hahmo, siivet iskevät jylinän, kiviset kynnet suitsevat salaman joka pirstoo puita.

Lakotojen maa. Vedenpaisumuksen tullessa kaikki intiaanit pakenevat vuorelle, silti he hukkuvat. Mutta kotka pelastaa yhden nuoren naisen, koska kotka oli ollut hänen isänsä. Kohta nainen synnyttää kaksoset, ja siitä saivat kaikki nykyisin elävät intiaanit alkunsa.

Kotkan sulka on pyhä, kuin risti valkoiselle miehelle. Kotkan sulka antaa salaisen pyhän kaikelle, missä se on, rauhanpiipulle, amuletille, seremonialle. Pääliköllä on kotkansulkapäähine, neitsyellä kotkansulka otsallaan. Kotkansulka antaa päälikölle voimansa, kotkansulka poppamiehelle salaisuutensa. Kotkansulka suojaa vihollisen nuolelta, kotkansulka ohjaa nuolen maaliin-sa,

Arvokkain on nuoren kotkan valkoinen, tummakärkinen pyrstösulka. Sotapäähineessä on siipisulkiaakin. Henkäyksenkeveät, pöyheät untuvat koristavat sulkien tyviä. Siouxeilla on ensimmäisinä pitkälle selkään yltävä, kymmenin sulin koristeltu sota-päähine.

Koska kotka on pyhä, ei sitä saa tappaa. Kotkanpuuta ei saa kaataa. Siksi sulat on otettava elävältä kotkalta.

Kaksi rohkeinta miestä. Toinen kaivaa kuopan jossa mahtuu seisomaan. Seuraavan yön hän istuu nuotiolla ja ylistää laulullaan kotkan henkeä. Aamunkoitossa hän vannottaa vaimoaan, että tämä ei saa käyttää mitään terävää työkalua, jotta kotkan kynnet eivät haavoittaisi miestä.

Toveri peittää miehen kuoppaan ja naamioi hirven tai muun houkutusläimen hänen kätensä viereen, joka yltää maanpin-nalle. Jos karhu tai puuma tulee ennen kotkaa, mies on suurella vaarassa. Ja vaikka kotka liukuu houkutusläimelle ensin, miehen pitää salamannoapeasti napata sitä jaloista ja vetää lintu luokseen. Hän sitoo jumalallisinsa voimin kamppailevan kotkan siivet ja jalat.

Kotkaa pidetään kunniapaikalla leirin keskellä, se on sidottu nahkahihnalla orrelleent, ja joka kerta kun se sulkasadossa pudottaa sulkiaan, ne kerätään talteen. Uusia nuoria kotkia pyydystetään, vanhat päästetään pois. Villi katse ei katoa kotkan silmistä silloinkaan.

Hopien maa. Pueblojen maa. Zunien maa. Kunnioittaakseen kotkan nopeutta, voimaa, tarkkanäköisyyttä, saalistustaitoja, loistokkuutta miehet tanssivat kotkanhahmossa, käivarret, pää ja lantio kotkansulilla peitettyinä. Nokka ja höyhenet peittävät kasvot ja pään. Tanssijat heiluttavat käsiään kuin lentävä kotka ja matkivat kotkan ääntä.

Meksikolaisten maa. Kotka tappaa käärmeen ja istuu kaktussen huipulle järven saarella. Se on merkki. Siihen rakennetaan pääkaupunki.

Mayojen maa. Atsteekkien maa. Kotka lentää käärme kynsissään. Ilma yhtyy maahan, henki yhtyy aineeseen.

Saamelaisten maa, 1000 vuotta sitten

Kotka istuu puussa, kun saamelaiset, siperialaiset, persialaiset, intiaanit, kaikki luonnonkansat syntyvät. Esi-isät näkevät kotkan puussa jo ajanlaskun alussa. Kotkanpuu pitää maailman pystyssä, kannattaa taivaankantta.

Noita lentää kotkanhahmossa. Lentävää kotkaa ei saa katsoa, koska jos siltä putoaa sulka, saalis, mitä tahansa, näkijä kuolee ennen kuin vuosi on kulunut.

Kun kotka, peuranvasalle huonoin elukka, on tapettu, sen pää katkaistaan ja poltetaan. Muuten noidanhenki ilmoittaa tovereilleen surkean kohtalonsa. Muuten ei sen paha henki kuole, eivät toverit heikenny voimiltaan vaan surmaavat vasoja sitäkin surkeammin.

Kun saamelainen tahtoo pahaa, hän lentää kotkana uhrinsa luo.

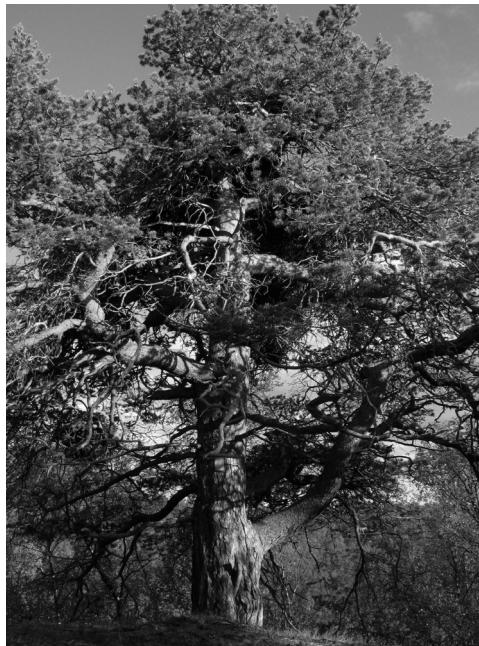

Maailma, kauan sitten

Kotka auttaa ihmistä kaikkialla, kaikin tavoin. Ei ole tautia, ei vaivaa, ei ruumiinosaa, jonka parantamiseen ei kotka kelpaisi.

Helleenien maa. Synnytys helpottuu, kun kotkansulan tai kotkansiven laittaa lapsivuoteessa makaavan naisen jalkojen alle. Kotkansappi terävöittää näkökyvyn. Pyrrhoksella on kotkankivi, joka tekee ihmisen näkymättömäksi.

Islantilaisten maa. Ihminen laittaa kotkanpesään pienen kultarahan kahden kotkanmunnan viereen. Toisesta munasta kuoriutuu lohikäärme, toisesta tulee kivi. Kuka kiven ottaa talteen, tulee näkymättömäksi, ja hänen vaimonsa synnytys ei ole tuskallinen. Talo ei pala, kun siellä on kotkankynsi.

Tirolilaisten maa. Kun kotkanhöyhenen laittaa hattuunsa, silmä näkee terävästi kuin kotka.

Afgaanien maa. Lapsen kaulaan ripustetaan kotkannokka. Se suojaaa lapsia pahalta silmältä.

Suomalaisten maa. Tallinoven yläpuolelle nauataan kotka. Se suojaaa pahoilta hengiltä.

Egyptiläisten maa. Kultaharkkoon painetaan kotkankuva. Se tuo onnea ja voimaa.

Mongoli maa, 1000 vuotta sitten

Aikojen alusta, niin kauan kuin miehen suku muistaa, elämääsä on kolme kiinnekohtaa: hevonen, kotka ja mies.

Ja susi. Kotka on sutta varten, suden surmaksi kotka istuu miehen käsivarrella. Maa ei kanna päällään kesyttömäppää näytelmää kuin sutta jahtaavan kotkan. Mies pyytää kotkalaan myös kettuja, jäniksiä, lintuja.

Laskemattomat kuunkierrot sitten, tuhansien vuosien takana, miehen esi-isät jossakin Mongolian tai Tiibetin rannattomilla ylängöillä ottivat ensimmäisen kotkan, ehkä pesästä poikasen, ehkä emon, joka oli syönyt liikaa päästään siivilleen.

Ei koira saanut vuorilla saalista. Eivät keihäs eivätkä nuoret lentäneet tarpeeksi kauas peurojen perään eivätkä lintujen luokse. Kuinka mitätön oli parhaimmankin nuolen, keihään tai linkokiven lentoarata, kuinka huono osuma tarkimmalla jousimiehellä.

Ihminen näki luvuttomat kerrat, kuinka kotka kiri kiinni kovimman juoksijan, kuinka kotka iski ilmasta hanhen ja trapin sellaisella voimalla, että kiloiset linnut tömähtivät hengettöminä maahan. Kotka kiritti kauemmas mihin silmä siinsi.

Kotkan silmät, siivet ja kynnet olivat voittamattomat.

Ihminen tarvitsi tehokkaaman aseen, joka kantoi kauemmas. Se ase oli väsymättömiä siipiä, tappavimpia kynsiä ja valppaista valppaimpia silmiä.

Ihmisellä oli ensin koira, sitten kotka, sitten hevonen.

Sisilialaisten maa, 750 vuotta sitten

Mies on Sisilian kuningas, Pyhän saksalais-roomalaisen keisarikunnan keisari, Jerusalemin kuningas.

Mies ei välitä valtavasta valtakunnastaan. Hän ei usko kirkon opetuksia, hän riitautuu Vatikaanin kanssa. Mies ei usko mitä

Ilmanlintu, taivaanjumala

Pertti Koskimies

Aristoteles kirjoittaa.

Hän haluaa tutkia itse, mitä luonnossa tapahtuu. Yli kaiken, yli kruununsa, yli valtakuntansa, häntä kiinnostavat linnut ja linnuilla metsästäminen.

Hän on italialaisittain kasvatettu, ajattelutavaltaan puoliksi itämainen. Hän kokoaan idän ja lännen parhaat oppineet, hän käännyttää Aristoteleen kirjat kreikasta latinaksi. Hän panee alulle nykyisen luonnontieteen.

Hänen testamenttinsa on *De Arte Venandi cum Avibus*, jonka kirkko kieltää, polttaa ja tuhoa. Kunnes yksi kappale käsitöistä löytyy yli 300 vuotta myöhemmin.

Hänen kirjansa on nykyäikaisen eläintieteen perustava teos. Ja tuon magnum opuksen kohteena ovat linnut, kotkat ja muut petolinnut. Ei vain linnuilla metsästäminen Mongolian maan ikiaikaisin tavoin, vaan lintujen rakenne, höyhenpuku, elintavat, muuttomatkat.

Hänen satumaisin ja salaperäisin lintunsa on tunturihaukka, valkoinen tunturihaukka, joka elää Ultima Thulen maassa, Galandiassa, Yslandiassa. Mutta hänelle ihmisen maailman yläpuolista merkitsee myös kotka.

Hänen maailmassaan ei ole ylväämpää, ei aatelisempaa kuin linnuilla metsästäminen. Se on jalointa, koska siinä ei käytetä keinotekoisia pyydyskisiä, ei koiria eikä muita maahan sidottuja nelijalkaisia. Se on vaikeampaa, siihen liittyy elämä villeistä villeimpien ja kesyttämättömimpien, uljaimmin ruokansa pyydystävien lintujen kanssa.

Mies on Fredrik II, Hohenstaufien sukua.

Frankkien maa, 500 vuotta sitten

Ihmisellä on nälkä. Hän löytää kotkanpesän ja rakentaa sen viereen piilon.

Kun emo tuo poikasilleen sorsia, pyitä, jäniksiä, karitsoita, vohlia, ihminen ottaa ne itselleen. Parhailla pyyntimailla asuvien kotkien saaliita päätyy piispojen pöytään.

Espanjassa ihminen leikkää siivet ja kynnet pois poikasilta, jotta hänelle jäää enemmän ravintoa.

Moni lainsuojaton, kulkuri, pysyy hengissä kotkan tuomalla ruoalla.

Englanti, 334 vuotta sitten

Mies on pappi, hänen ylistää Jumalan työtä luonnossa. Mutta suurempi intohimo hänen on tutkia luontoa ja lintuja, ottaa selville totuus maailmasta, kehottaa muitakin tutkimaan Jumalan luomistyötä.

Mies on köyhä, mutta hänen oppilaansa on rikas. Kun hänen oppilaansa kuolee, tämän leski auttaa miestä saattamaan kirjansa loppuun.

Mies on Fredrik II:n jälkeen maailman ensimmäinen lintutieteilijä, joka tutkii ja kirjoittaa omien, kriittisesti luonnossa tekevänsä ja tarkastamiensa havaintojen pohjalta. Hänen on luonnontieteen peruskivi.

Hänen kirjansa *Ornithologi libri tres* aloittaa nykyäikaisen aikakauden lintutieteessä. Hänen on kunniaksi ainoalle edeltäjälle, Fredrik II:lle, jonka maailma kirkon käskystä unohti.

Mies tuntee kotkan, hänen kumoaa monta Aristoteleen uskomusta, joita siihen asti pidettiin tosina.

Kotkan oikea jalka ei ole isompi kuin vasen. Naaras ei roikota poikastaan kynsistään ja pakota sitä katsomaan aurinkoon. Kotka saalistaa muulloinkin kuin iltapäivällä. Se ei tuo pesäänsä kotkakiveä saadakseen poikasensa kuoriutumaan. Se ei vedä kynsiään piiloona kuin kissa estääkseen niitä tylymästä.

Mies on John Ray, Englannin luonnontieteiden isä.

Ilmanlintu, taivaanljumala

Pertti Koskimies

Vainon maailma, 200 vuotta sitten

Uusi aika, ihmisen aika. Hyödyn ja Valistuksen aikakausi.
Pimeyden ja Surkeuden aika.

Uusi aate julistaa jänikset, peurat, metsäkanat, oravat, kaikki metsänelävät ihmisen omaksi. Kotka on yhtäkkiä pappien saarnoissa, keisarien asetuksissa, vallesmannien vaatimuksissa riistarosvo, riuttalintu, paholainen pahinta lajia.

Pyssyt, myrkyt, pyyntiraudat, pudotetut pesät, särjetyst muut, tapetut emot. Satoja tuhansia kotkanraatoja.

Arka kotka on elävä kotka. Ne jotka luottavat ihmiseen ovat kuolleita kotkia.

Pellonraivauksen aika, metsähakkuiden aika, kaupunkien aika, maanteiden aika. Synkimpään metsiin, kaukaisimille vuorille paenneita jättöpareja. Häpääistyjä pesäpiirejä, menetettyjä maita.

Kotkan aikaan jokaisella ihmisenä oli oma kotka. Nyt ihmisen aikaan jokaisella kotkalla on tuhat ihmistä.

Petsamon maa, 80 vuotta sitten

Teini-ikäinen poika kulkee sukulaisten ja tuttujen metsästysretkillä. Talvella metsärämaissa. Kesällä aroilla. Venäjällä, Kirgisiassa, Karjalassa. Viikkoja, kuukausia.

Hän ihailee loputtomasti juoksevia metsästyskoiria, tuulen nopeudella nelistäviä hevosia, reunattomia lumimetsiä, rannattomia tasankoja. Hän janoaa susijahteja koirin ja lippusiimoin, ilvesten vangitsemista puusta paljain käsin, elävien hirvien pyyntiä vahvoilla verkoilla, hyljehiihtoa keinuvilla jäälautoilla.

Mutta mikään ei hänen mielessään ylitä susijahtia kotkalla. Sen hän oppii setänsä kautta Kirgisiassa, sitä hän harjoittaa

ainoana ihmisenä Uralilta länteen. Hän siirtää Aasian arokan-sojen ainutkertaista elämää.

Mies muuttaa Kainuuseen, perustaa eläintarhan, hankkii sinne susia, karhuja, ilveksiä, ahmoja, saukkoja, haukkoja... Mutta yli kaiken ovat kotkat!

Niistä väkevin on Louhi, uhmakkain naaras minkä mies on koskaan nähnyt. Se on pelottomuuden perikuva, se on ainoa joka uskaltaa käydä kiinni jokaiseen suteen jonka perään mies sen lennättää. Kerran Louhi äkämystyy miehen sylissä ja viittää viisenttisellä tikarikynnellään millin päähän kaulavaltimosta.

Louhi ei kesyynny koskaan, se on oikeiden villikotkien sukua.

Oikea on mieskin, merkillinen mies. Petsamon ja Oulujärven saarelle hän vie susia ja lennättää Louhen niiden kurkkuun.

Miehen poika on harmaahapsinen vanhus. Hän löytää isänsä piilottamat muistelmat, omituisista omituisimman henkilö-historian. Sen keskipiste on kotka.

Lappi, 25 vuotta sitten

Poika on pieni koululainen. Hän näkee naapurissa vuorenseinaltä tuodun huuhkajanpojan. Sen villi katse ei jätä poikaa rauhaan vaan seuraa häntä halki elämän.

Mutta poikaa surettaa alistunut välähdys huuhkajan silmissä. Orrelleen köytetty jättipöllö on sittenkin vain luita ja höyheitä. Ihminen oli riistänyt siltä paikan, joka sen on luonut. Sie lun.

Poika kasvaa mieheksi. Linnut ovat hänelle elämää suurempia. Työ, elämäntapa, kaikki. Hän haluaa lintututkijaksi, luonnon-suojelijaksi, luonnonrakastajaksi. Hän haluaa kirjoittaa ja taitella lintujen puolesta.

Kiehtovimpia ovat linnut erämaan etäisimmässä sopukassa,

siellä minne ihminen ei kuulu.

Siksi kotka kiehtoo miestä pakonomaisesti. Hän ei kammoa kulkea päivämätkojen päähän sen luo. Hän tietää jaksavansa, kahlaavansa joet, kiipeävänsä tunturit, suunnistavansa salomaat. Hän ei pelkää erämaata koska siellä hän on kotonaan.

Hän tulee toimeen itsensä kanssa. Hän kulkee aina yksin. Hän on kärsivällinen, hän kestää vaikeat olosuhteet, nauttii niistä niin kuin kaikesta mitä luonnossa on. Erämaahan menee vain tietyntyypin ihminen.

Mutta sitä hän ei tiedä, mitä kotka tekisi hänen hengelleen, miten villi katse ottaisi hänet valtaansa. Hänen on pakko mennä, sillä hän janoaa sitä suurta salaisuutta, joka kätkeytyy tunturihukan, kotkan, korpin silmiin. Sitä hän ei koskaan saa selville, ja siksi se viehättää häntä tavattomasti.

Ensimmäisellä pesällä mies ei näe emokotkaa lainkaan. Se on seurannut ihmässilmän ulottumattomissa hänen vaellustaan, peninkulman päästä. Se pelkää häntä, koska se pelkää kaikkia ihmisiä.

Mutta mies on kotkan ystävä, hän antaa kaikkensa jos se turvaa kotkan ja erämaan muiden villilintujen tulevaisuuden. Mutta sitä kotka ei tiedä.

Ensimmäinen kotkanpesä sinetöi miehen kohtalon. Hän kiikaroi sitä vielä kilometrien päästä, puuttoman tunturin kupeesta. Taivas kaartuu huimaavan korkeana ylvään tunturimaan ylle, silmä seuraa hopeana kiemurtelevaa jokea, tapaa heleän koivikon, tummanpuhuvan mäntyoudan, paljakoiden aallon, rosoiset rakkalouhot.

Mutta ikuisimmin miehen mieleen piirtyy kuva peninkulmaisen maiseman ainoasta elämänmerkistä. Iso mustanpuhuva kotkanpoika jokilaakson kaltevan petäjäntarrin latvassa. Yksin, täydellisen yksin.

Niin kuin mieskin, jonka poikanen näkee painuvan tunturike-

ron taakse.

Yggdrasil, Ragnarökin aikaan

Jumalten valta murtuu, niin kuin Näkijätär ennustaa.
Tulee kirvesaika, tulee veitsiaika, tulevat murtuneet kilvet, tulee myrskyaika, tulee susiaika. Ihmiset sotivat, tulee pimeä kolmivuotinen talvi, sillä kaksi sutta nielaisee auringon.

Maanjärinät, myrskyt ja myrkkykääärmeet valtaavat maanpiirin, jumalat tapetaan, Yggdrasil vapisee.

Torvi kajahtelee maailmanääriin, kääpiöt uikuttavat, Valhallan vahtikoiraa ulvoa, Fenrir-susi riistäätyy katkomistaan kahleista.

Kotka huutaa kaameasti melun yli. Paha Naglfar pääsee irti, maailmankääärme kiemurtelee ja iskee vettä, kotka kirkuu yhä kovempaa, repii ruumiita.

Yggdrasil palaa, maailma uppoaa mereen.

Kotkan huuto kantaa meren yli.

Turjanmaa, aikojen alussa (Karjalassa kirjattuna, 165 vuotta sitten)

Aution meren ylitse, rannattoman ulapan poikki lentää kotka.

Niin kuin Näkijätär ennustaa, kotka on vapautunut synkästä maailmansaarnen taakastaan. Ragnarök vaipuu unholaan. Kultakotka, tulikotka iskee tulta ja uuden maailmanalun jyrinää, rautakoura kivikynsi. Ilman Ukko, mahtavin alkujumala. Toinen siipi viistää vettä, toinen taivasta tapailee.

Kotka tulee Turjanmaan taholta, lentelee Lapin laitamilta, liitelee, piirtää kaartonsa pilviin. Lentää idät, lentää lännet, lentää lopulta luoteeseen.

Kotka etsii pesänsijaa.

Ilmanlintu, taivaanjumala

Pertti Koskimies

Silloin nostaa Väinämöinen polvensa merestä. Kotka munii
polvelle kuusi kultaista munaa, seitsemänneen rautaisen.

Alkaa polvea polttaa. Väinämöisen polvi vavahtaa.

Munat vierähtäävät muruiksi, kotka kohoaa ilmoille.
Kotkanmunan siruista sikiää alainen maailma, ylinen taivas, au-
rinko, kuu, tähdet.

Linnunradan eteläpäässä lentää taas taivaan kotka. Tulikurkku.
Pihtikynsi. Rautakoura. Kivikynsi. Iskulintu. Leijalintu. Vaaka-
lintu.

Kauneuden ja voiman, eleganssin ja ylväyden ylittämätön yhdis-
telmä, jonka kanssa voi täydellisyydessä kamppaililla vain taivasta
piirtävä tunturihaukka.

Elämä itse, Ilmanlintu. Ikuisesti.

LINTUJA JA IHMISIÄ

Pekka Laaksonen

Myytti siitä, että maailma on saanut alkunsa sotkan munien sirpaleista, ei suinkaan ole suomalaista tai karjalaista keksintöä. Päinvastoin maailmansyntymyytti tunnetaan Itämeren rannikolta yli Aasian aina Tyynenmeren saarilla saakka. On arveltu, että myytin tunnetuksi tuleminen juuri tällä laajalla alueella kytkeytyisi jotenkin jopa silkkitien arvoitukseen.

Sotka-sanakin näyttää olevan vanhoja suomalais-ugrilaisia kantasanoja. Sillä on vastineita etäsukukielissämme aina otsjakkia ja vogulia eli hantia ja mansia myöten. Sotka on siis eräänlainen vesilintujen yleisnimi, joka eri murteissa tai kielissä voi tarkoittaa melkein mitä tahansa vesilintua, koskeloa tai kuikkaa tai esimerkiksi Pohjois-Suomen murteissa telkkää. Tämä ei tietenkään merkitse, etteivätkö linnuista kiinnostuneet esi-isämme – erityisesti metsästäjät – olisi tunteneet eri lintulajeja hyvinkin tarkoin.

Kaikkia pohjoisten kansojen ihmisiä on aina kiinnostanut, minne hanhet ja muut muuttolinnut ovat talven ajaksi matkanneet. Näihin ikivanhoihin tuumailuihin pohjautuu arktinen käsitys lintukodosta, paikasta, jonne hanhetkin talveksi lentävät.

Pohjoisilta kansoilta tallennettu perinne osoittaa, että ihmiset kuvittelivat maan ennen litteäksi ja taivaankannen rajoittavan tätä pannukakkua. Maailma oli siis kuin juustokupu. Tämä johti ajatukseen, että taivaankannen ja maan yhtymäkohdassa asui pienikokoisia ihmisiä, lintukotolaisia tai taivaanääreläisiä. Lintujen talvikodon ajateltiin sijaitsevan jossain taivaanääreläisten maan tuolla puolen.

Ilmojen kylmetessä muuttolinnut lähtivät sankoin joukoin pitkin linnunrataa kohti taivaan ja maan yhtymäkohtaa. Koska maan puolella oli kylmä, uskottiin lintujen pyrkivän täältä pois taivaankannen tuolle puolen. Kun linnut keväisin saapuivat hyväkuntoisina ja rasvaisina takaisin, uskottiin, että niillä oli ollut lintukodossa hyvät oltavat.

Lintujen käyttäytymistä seuraamalla on voitu päätellä monia vuodentuloon tai kohtaloon liittyviä asioita. Joitakin lintuja ihminen on pelänyt, kunnioittanut tai palvonut. Ne ovat olleet pyhiä lintuja. Monia lintuja ihminen on käyttänyt ravinnokseen, elänyt niistä. Ne ovat olleet elämän lintuja.

Kaikkiin linnuuihin ei ole liittynyt yhtä paljon perinnettä. Linnun ulkonäkö, ääntely tai käyttäytymistavat ovat askarruttaneet ihmisten mieltä ja synnyttäneet uskomuksia, jotka saattavat olla hyvinkin vanhoja. Muutamien lintujen nimet ovat ikivanhaa suomalais-ugrilaista alkuperää. Itse lintu-sanakin on näitä vanhoja kantasanoja.

Lintuja ja ihmisiä Pekka Laaksonen

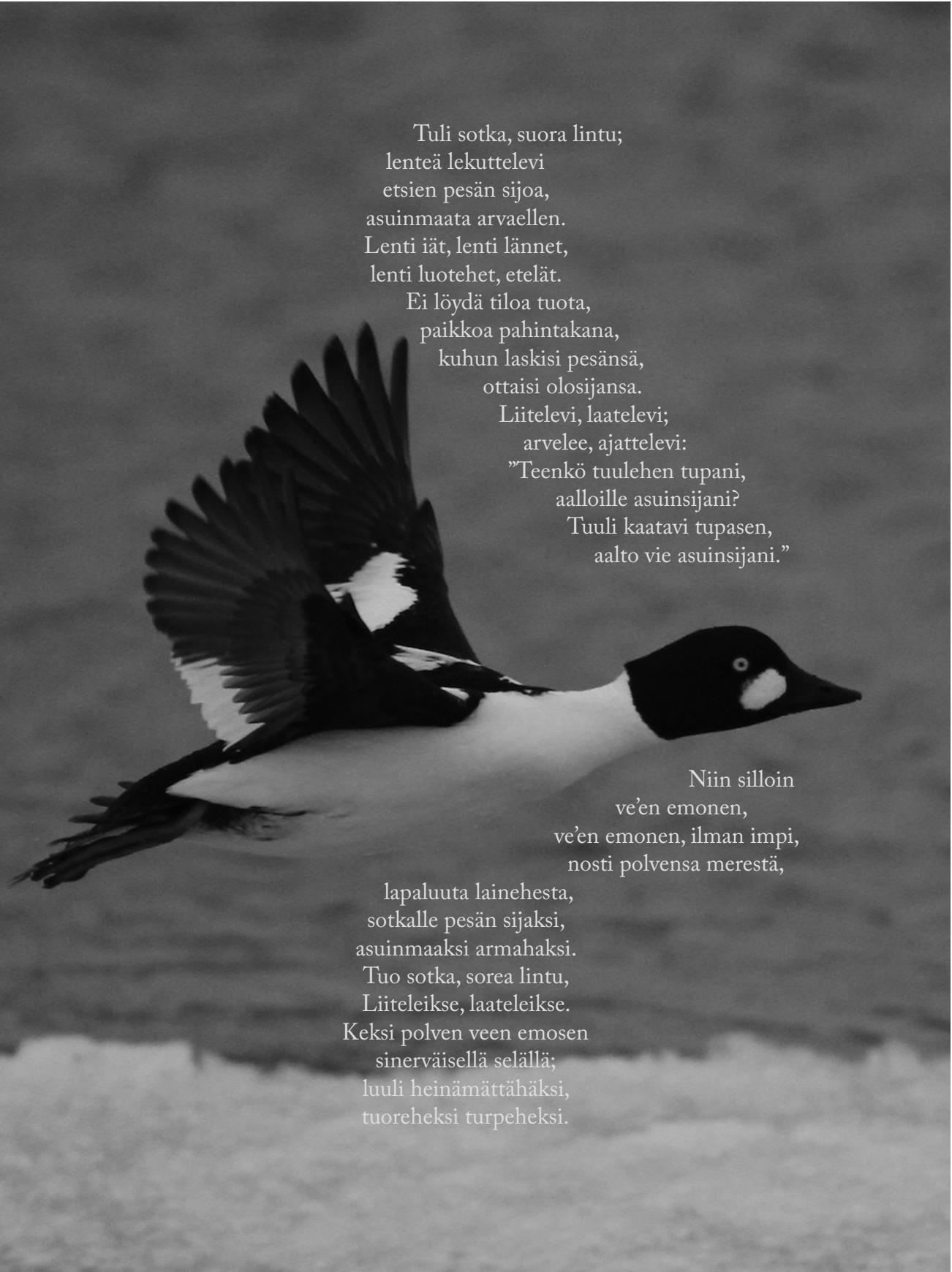
Muuttolintujen liikehdintää on kiinnostanut vanhan kansan ihmisiä suuresti. Heitä on askarruttanut muuttolintujen pitkät retket ja halu tulla täenne Pohjolan perille lyhyeksi toivksi pesän ja poikasten tekoon. Linnunrata jo nimennä kertoo, että taivaankappaleiden ja elollisen luonnon kiertokulkun on liitetty perustavanlaatuisia myyttejä.

Jokainenhan tuntee sanonnan ”pikkulinnut kertoivat sen minulle”. Niin on tapana sanoa, kun haluamme ilmaista, että jokin salassa pidetty asia on tullut tietoomme. Sanoman takana on kertomus linnusta, joka yllättäen ilmoittaa totuuden. Se pohjautuu laajalti tunnenttuun uskomukseen, että kaikkien pikkulintujen on arveltu aikanaan osanneen puhua ihmisten kieltä, sitä samaa kieltä, jota ihmiset puhuivat ennen Baabelin kieltensekoitusta. Sittemmin linnut ovat menettäneet tämän taidon ja niin jokainen lintu on saanut opetella laulamaan omalla äänellään.

Tammikuussa 1821 vienankarjalainen laukkukauppiaas Jyrki Kettunen saapui kaupparetkellään Uuteenkaarlepyyhyn. Hän tiesi, että piirilääkäri Zacharias Topelius oli kiinnostunut pitkistä kalevalamittaisista lauluista, joita monet vienankarjalaiset miehet osasivat. Niinpä Kettunen johdatettiin Topeliuksen talon peräkamariin. Topelius oli vuotta aiemmin rokotusmatkallaan pudonnut jäihin, vilustunut ja sairastunut liikuntakyvyttömäksi, mutta kiinnostustaan vanhaa kansanrunoutta kohtaan hän ei ollut menettänyt, pääinvastoin.

Jyrki Kettunen lauloi Topeliukselle runon, jolle kerääjä on pannut nimeksi Maailman alku munasta. Runo kertoo, miten lappalainen kyyttösilmä ampuu jousella Väinämöisen alta sinisen hirven. Väinämöinen sortuu mereen ja ajelehtii siinä levien peittämänä, sammaloituneena seitsemän kesää. Kahdeksantena kesänä saapuu sotka ilman lintu, munii kolme munaa Väinämöisen polvelle ja alkaa hautoa niitä. Väinämöinen tuntee polvensa palavaksi, liikauttaa sitä, ja niin munat vierivät veteen ja särkyvät. Sotkan munan sirpaleista syntyy maailma: maa, taivas ja taivaalle tähdet ja kuu.

Näin oli ensimmäisen kerran kirjoitettu muistiin suomalainen versio kosmisesta runosta, joka kertoo, miten maailma on saanut alkunsa. Myöhemmin runosta tallennettiin toisintoja, joissa sotkan sijasta esiintyy lintuna kotka, hanhi tai pääskynen. Kalevalan ensimmäisen runon alkulinnuksi, maailman luojan apuriksi, Lönnrot kuitenkin kelpuutti sotkan, joka parhaiten sopiikin tuohon merelliseen maisemaan. Vedessä ajelehtivan Väinämöisen Lönnrot sen sijaan vaihtoi uudessa Kalevalassa veden emoon, ilman impeen, tehdien näin naisesta maailman synnyttäjän.

Lintuja ja ihmisiä Pekka Laaksonen

Myyti siitä, että maailma on saanut alkunsa sotkan munien sirpaleista, ei suinkaan ole suomalaista tai karjalaisista keksintöä. Päinvastoin maailmansyntymytti tunnetaan Itämeren rannikolta yli Aasian aina Tyynenmeren saarilla saakka. On arveltu, että myytin tunnetuksi tuleminen juuri täällä laajalla alueelle kytkeytyisi jotenkin jopa silkkitien arvoitukseen.

Sotka-sanakin näyttää olevan vanhoja suomalais-ugrilaisia kantasanoja. Sillä on vastineita etäsukukielissämme aina otsjakkia ja vogulia eli hantia ja mansia myöten. Sotka on siis eräänlainen vesilintujen yleisnimi, joka eri murteissa tai kielissä voi tarkoittaa melkein mitä tahansa vesilintua, koskehoa tai kuikkaa tai esimerkiksi

Pohjois-Suomen murteissa telkkää. Tämä ei tietenkään merkitse, etteivätkö linnuista kiinnostuneet esisämmme – erityisesti metsästääjät – olisi tunteneet eri lintulajeja hyvin vinkin tarkoin.

Houkutuslintu Kittilä. Nilivaara.

Sotkan ja telkän synonyymejä ovat esimerkiksi vinkusiipi, valkokylki, telkkäsorsa tai harakkasorsa. Samuli Paulaharjun peräpohjalaismuistiinpanoissa on runsaasti tietoja sotkasta eli telkästä. Telkkä kuten monet muutkin linnut saattoi olla ennelintu, mikäli se ilmaantui oudolla tavalla asumuksen läheille. Kittilän Alakylästä Paulaharju merkitsi muistiin kesällä 1920 seuraavan tiedon talon silloiselta isännältä A. A. Neitiniemeltä: "Sotka kiersi savupiippua, kun muori tuli kotiin Neitiniemessä. Tämä tapahtui keväällä ja syksyllä muori kuoli. Se sotka oli marras." Marras tarkoittaa tässä "kuoleman ennettä". Vanha sana on yhä muistona marraskuun, vainajien kuun nimessä.

Paljon useammin sotkan eli telkän ilmaantuminen keväällä oli Perä-Pohjolassa iloinen tapahtuma. Telkkä saapui toisena heti joutsenen jäljessä. Se pesi ihmisen asettamiin pönttöihin eli uuttuihin, joita saattoi olla suuria määriä. Paulaharju kertoo, että Enontekiöllä jollakin talolla oli sataviisikymmentäkin telkän uuttua pitkin tunturijärvien ja vesiväylien rantoja. Miehet keräsivät pöntöistä munia, söivät niitä ja myivät muille. Saattoivat

kantaa niitä ämpärilasteittain Kaaresuvantoon ja saivat niistä kaksikymmentä äyriä kappaleelta.

Telkän munittaminen oli tarkkaa puuhaa. Pöntöstä saattoi ottaa useamman munan kerrallaan, kunhan vaan piti huolen, että joka kerta pesään jää vähintään neljä munaa. Arveltiin, että siihen saakka sotka osaa laskea. Niin kauan lintua voitiin munittaa, kunnes se sai ensimmäiset poikaset vesille. Sotkanmunia keitettiin, mutta niistä voitiin valmistaa myös herkullista munaterniä keittämällä niitä maidossa. Näin tuo pieni lintu omalta osaltaan toi lisän Pohjolan ihmisen niukkaan ruokavalioon. Ihminen puolestaan huolehti siitä, että linnuilla oli tarjolla riittävästi pesänsijoja. Kummatkin hyötyivät toisistaan.

Lintukoto

Antiikin eläintarustossa hanhella on keskeinen osa. Aisopoksen ansiosta tunnetaan kertomus kultamunia munivasta hanhesta. Eräällä miehellä oli kaunis hanhi, joka muni kultaisia munia. Mies ajatteli ahneesti, että varmaan tämän ihmelinnun sisällä on suuri määrä kultaa. Niinpä mies eräänä päivänä tappoi linnun. Mutta hanhi olikin samanlainen kuin muutkin hanhet. Mies oli luullut saavansa rikkauksen, mutta menetti nyt senkin vähän minkä oli aiemmin omistanut. Laajalti tunnetun sadun opetus on tämä: kannattaa tyytyä siihen, mitä omistaa ja olla tavoittelematta likoja.

Hanhien ja nimenomaan kesyn hanhen ulkomuoto, liikkumistapa, ääni ja käytös lienevät syynä siihen, että hanheen liittyvä yleiseurooppalainen perinne ei anna linnusta kovin mairittelevaa kuvaa. Hanhi on tyhmyyden ja itserakkauden symboli. Niinpä Hannu Hanhi, Aku Ankan Hannu-serkku, pohjautuu olemukseltaan ja käytökseltään suoraan antiikinaikaiseen pitkään perinteeseen.

Hanheen liittyy monia laajalti tunnettuja sanontoja: kulkea hanhenmarssia, käyttäätyä kuin hanhiemo, olla tyhmä kuin hanhi, tippuu kuin vesi hanhen selästä. Kun ihmisiä palelee, he eivät Englannissa ole kananlihalla vaan hanhenlihalla. Martin päivänä lahdattavilla kotihanhillilla on ollut keskeinen asema yleiseurooppalaisessa maalaiselämässä.

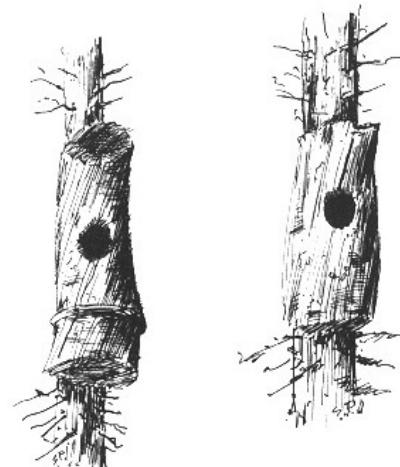
Suomessa hanheen liittyvä perinne on hieman toisenlaista. Hanhi on suomen kielessä balttilainen lainasana, joka saattaa Pohjanmaalla esiintyä

Lintuja ja ihmisiä Pekka Laaksonen

muodossa hanes tai Rauman ympäristössä muodossa hanhi. Meillä hanhi on kookas riistalintu, jonka käyttäytymistä on seurattu ja jonka muuttoajankohtien perusteella on voitu päätellä säähän liittyviäasioita: "Halla hanhen varpahassa, talvi joutsenen selässä" tai "Halla hanhen hännän alla, talvi joutsenen varpaissa". Kolmen vuorokauden kuluttua hanhen lähdöstä syksyllä oli tuleva ensimmäinen pakkane.

Kaikkia pohjoisten kansojen ihmisiä on aina kiinnostanut, minne hanhet ja muut muuttolinnut ovat talven ajaksi matkanneet. Näihin ikivanhoihin tuumailuihin pohjautuu arktinen käsitys

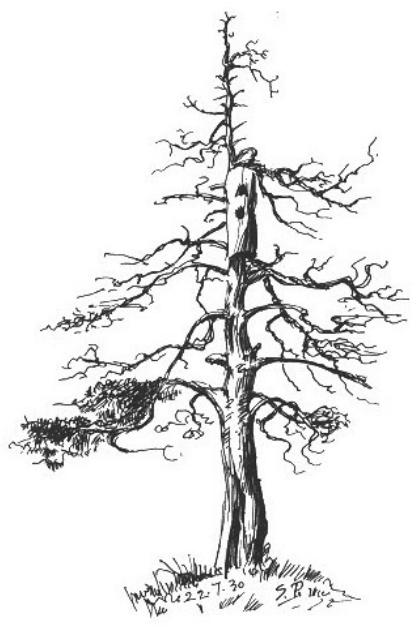

Zuttuja

Raipsyskone 10
Luonnonlaatu 4-7-38

Hietaojan rannalla.
Gompiojärvi 15.6.38.

Gompio.

200 vanhassa aikissa. Hetta. Inon teki.

lintukodosta, paikasta, jonne hanhetkin talveksi lentävät.

Pohjoisilta kansoilta tallennettu perinne osoittaa, että ihmiset kuivittelivat maan ennen litteäksi ja taivaankannen rajoittavan tätiä panukakkua. Maailma oli siis kuin juustokupu. Tämä johti ajatukseen, että taivaankannen ja maan yhtymäkohdassa asui pienikokoisia ihmisiä, lintukotolaisia tai taivaanäreläisiä. Lintujen talvikodon ajateltiin sijaitsevan jossain taivaanääreläisten maan puolen.

Ilmojen kylmetessä muuttolinnut lähtivät sankoin joukoin pitkin linnunrataa kohti taivaan ja maan yhtymäkohtaa. Koska maan puolel-

la oli kylmä, uskottiin lintujen pyrkivän täältä pois taivaankannen tuolle puolen. Kun linnut keväisin saapuivat hyväkuntoisina ja rasvaisina takaisin, uskottiin, että niillä oli ollut lintukodossa hyvät oltavat.

Pienet lintukotolaiset pyydystivät muuttavia lintuja tangon päässä olevalla lassolla. Lintukotolaiset söivät näin pyydystämään lintuja, mutta he eivät koskaan rikkoneet yhtäkään luuta. Päinvastoin he palauttivat aina luut paikalle, mistä olivat lintunsa pyytäneet. Näin he varmistivat sen, ettei lintujen määärä koskaan vähentyneet, koska syödystä linnusta kasvoi aina uusi.

Hanh on ollut kaikkialla pohjolassa tärkeä riistalintu. Hanhen rasvaakin arvostettiin. ”On niin hiiniä rasvaa kun hanhen rasvaa”, sanottiin Ylitornissa. Rasvaa käytettiin aseitten voitelemiseen, mutta myös kenkärasvaksi. Paras aika hanhien pyyntiin oli sattaimen eli sulkasadon aika.

Paulaharju kertoo, että hettalaisen Juhan-Erki Mäntyvaaran mukaan hanhen pyynti tapahtui seuraavaan tapaan: Ensiksikin oli pelätysmies, joka näytteli itseään lammelle kerätyyneille hanhille. Hanhet pelästyivät tästä ja nousivat lentokyvyttöminä vastarannalle lähteäkseen juosten karkuun. Mutta toinen mies olikin mennyt piiloona makaamaan tälle rannalle. Hanhet saattoivat juosta jalan yli, mutta mies vain makasi. Kun viimeinen hanhi oli mennyt, mies nousi ylös ja karjaisi minkä jaksoi. Hanhet pelästyivät, painuivat maahan ja oikaisivat kaulansa pitkin maata. Nyt miehet sieppasivat hanhet kiinni ja katkaisivat niiltä kaulan.

82-vuotias Juhan-Erki Mäntyvaara kertoii saaneensa joskus vuosisadan taitteessa tällä keinoin eräänkin kerran 72 hanhea yhdestä lompolosta. Tällainen hanhenmetsästys on tietenkin ollut tehokasta ja raakaakin sikäli, että hanhen poikaset saattoivat jäädä emoa paitsi. Joskus poikaset lähtivät seuramaan metsästäjien venettä vaivaksi saakka, niin aljoja, kesyjä, ne olivat. Mutta syödäkseen ja talven yli elääkseen ihminen silloin pyysi lintuja, ei huvikseen.

Linnut ja kohtalo

Lintujen käyttäytymistä seuraamalla on voitu päätellä monia vuodenituloon tai kohtaloon liittyviä asioita. Joitakin lintuja ihmisen on pelänyt, kunnioittanut tai palvonut. Ne ovat olleet pyhiä lintuja. Monia lintuja ihmisen on käytänyt ravinnokseen, elänyt niistä. Ne ovat olleet elämän lintuja.

Lintuja ja ihmisiä Pekka Laaksonen

Kaikkiin lintuihin ei ole liittynyt yhtä paljon perinnettä. Linnun ulkonäkö, äänely tai käyttäytymistavat ovat askarruttaneet ihmisten mieltä ja synnyttäneet uskomuksia, jotka saattavat olla hyvinkin vanhoja. Muutamien lintujen nimet ovat ikivanhaa suomalais-ugrilaista alkuperää. Itse lintu-sanakin on näitä vanhoja kantasanoja.

Muuttolintujen liikehdintä on kiinnostanut vanhan kansan ihmisiä suuresti. Heitä ovat askarruttaneet muuttolintujen pitkät retket ja halu tulla tänne Pohjolan perille lyhyeksi toivksi pesän ja poikasten tekoon. Linnunrata jo nimenä kertoo, että taivaankappaleiden ja elollisen luonnon kiertokulkun on liitetty perustavanlaatuisia myyttejä.

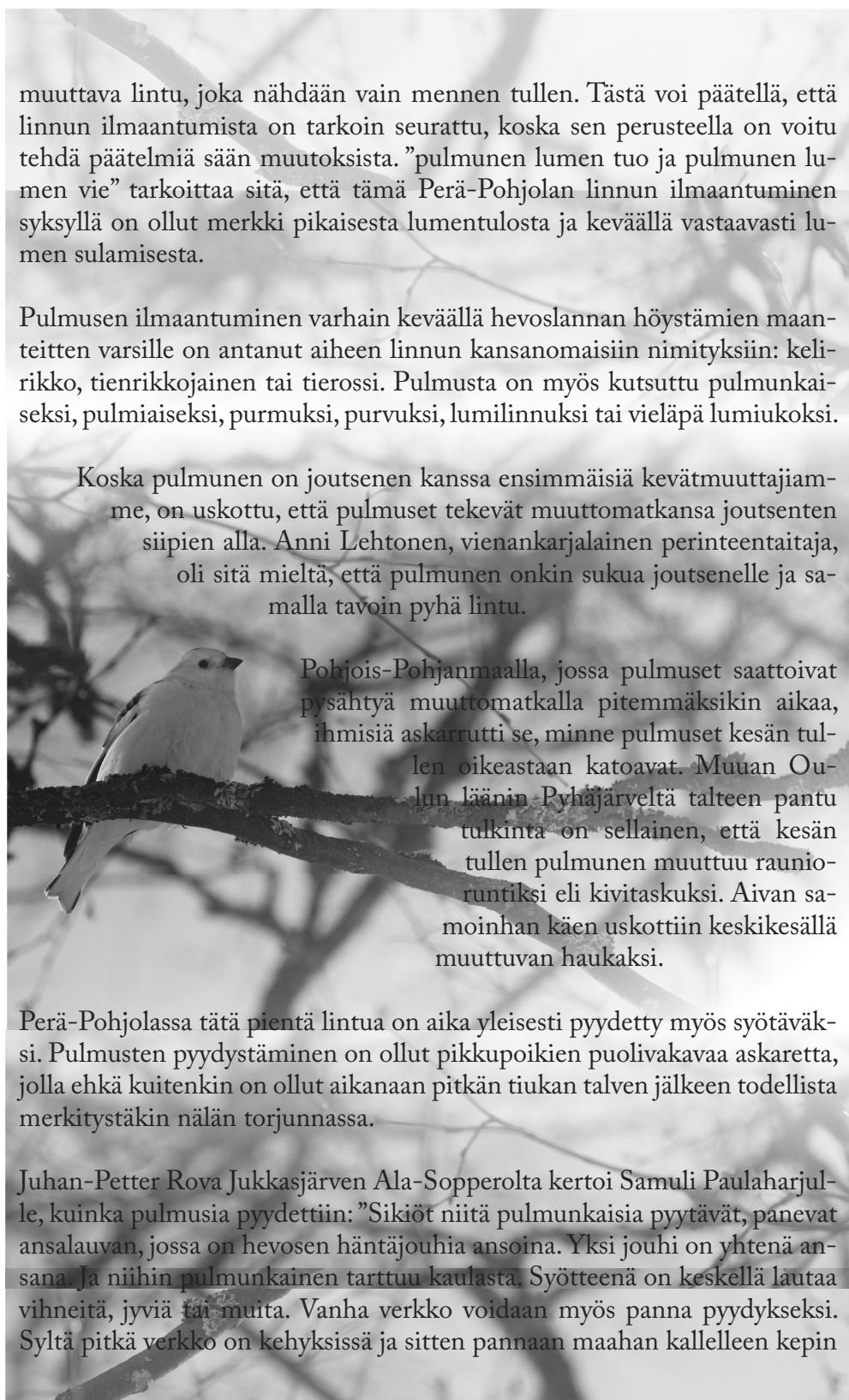
Ylitorniolaisen Kiviniemen emännän esittämä tulkinta 1920-luvulla lintujen muutto-ongelmasta on yksinkertaisin mahdollinen: "Muuttolinnut tulevat tänne kesäksi sen tähdén, kun lämpöisissä maissa munat mätänee, koska siellä on liian kuuma. Mutta Ylitorniolla ei ole liian kuuma eikä liian raitiskaan. Kevällä ne tänne oikein tulla kaikottavat ja sitten kesällä taas menevät pois."

Jokainenhan tuntee sanonnan "pikkulinnut kertoivat sen minulle". Niin on tapana sanoa, kun haluamme ilmaista, että jokin salassa pidetty asia on tullut tietoomme. Sanoman takana on kertomus linnusta, joka yllättäen ilmoittaa totuuden. Se pohjautuu laajalti tunnettuun uskomukseen, että kaikkien pikkulintujen on arveltu aikanaan osanneen puhua ihmisten kieltä, sitä samaa kieltä, jota ihmiset puhuivat ennen Baabelin kieltensekoitusta. Sittemmin linnut ovat menettäneet tämän taidon ja niin jokainen lintu on saanut opettella laulamaan omalla äänellään.

Pulmunen on yksi niistä pohjolan linnuista, jonka heleä viheltely on herätänyt ihmisten huomiota siinä määrin, että se on synnyttänyt kertomuksen selitykseen. Tarinan mukaan pulmunenkin oli aikanaan laulutaitoa vailla ja niinpä se oli kerran päättänyt mennä häihin oppiakseen laulamaan kunnolla. Se lensi häätalon ikkunan taakse ja ryhtyi kuuntelemaan. Mutta juuri tuolloin alkoi tuulla rajusti ja pian puhkesi tavattoman kova lumimyrsky. Pulmusen oli mahdotonta kuulla mitään ääniä häätalon ikkunan läpi. Vasta kun muuan poika tuli vihelleen ulos katsomaan lumipyryyn joutuneita hevosiaan, pulmunen sai kuullakseen jotakin, jota se luuli häämusiikiksi. Niinpä pulmunen oppikin heti viheltämään tuon pojantavoin. Muistona tästä tapahtumasta on edelleen se, että pulmusen viheltely merkitsee aina lumimyrskyn puhkeamista. Suurimmassa osassa Suomea pulmunen on

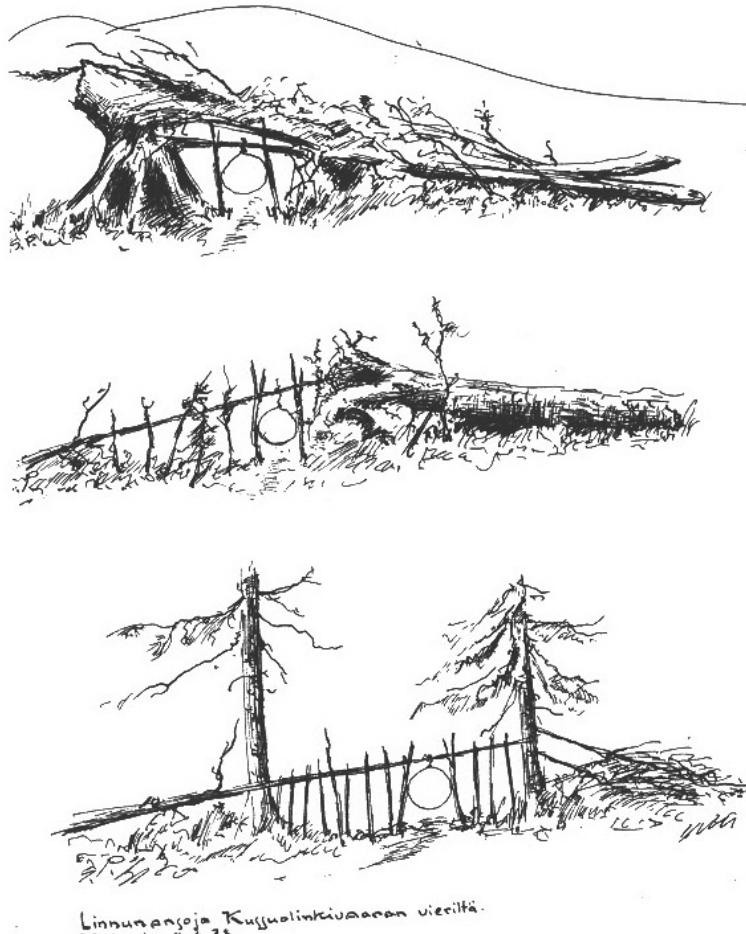
Lintuja ja ihmisiä Pekka Laaksonen

varaan ja keppiin pitkä nuora. Kun pulmunkaisia menee sen alle paljon, nykäistään keppi pois ja linnut jäävät verkon alle. 20-30:kin saadaan kerralla.”

Kaikissa pulmusen pyyntiä koskevissa tiedoissa korostetaan linnun rasvaisuutta. ”On lihava kuin pulmukainen pälvessä.” Ruijan rannoilla Pohjois-Norjassa uskottiin, että pulmunen on lihava nousuveden eli ullin aikana, mutta laiha hieruan eli laskuveden aikana, jolloin sitä ei siis kannattanut pyytää.

Pulmustet saatettiin paistaa tai sitten keitettiin rasvainen pulmunkaisvelli jauhojen kera. Lintuja täytyi tietysti olla melkoinen määärä. Höyhenet otettiin talteen ja niistä tehtiin tyynyjä. Ei ole tiedossa, miten monen linnun höyhenet yhteen tyynyyn tarvittiin.

Meidän mielikuvissamme pulmunen lienee kaiken puhtauden ja siveyden esikuva: ”Puhdas kuin pulmunen lumella.” Ei pidä unohtaa, että pulmunen on ollut myös yksi niistä luontokappaleista – linnuista vähäisin – joka omalla elämällään on mahdollistanut meidän ihmisten elämisen mahdollisuudet täällä Pohjolan perillä.

Linnunpesoja Kujugalinkiuasaran vieriltä.
Mutanen, 8.2.38
Gompio.

Mistä linnulle nimi?

Nuori Hugo Suolahti kirjoitti 1906 pienen artikkelin lintujen nimityksistä suomen murteissa. "Sanahistoriallinen tutkimus on näytänyt", hän kirjoittaa, "että vanhimmat indogermaaniset linnun nimet, sikäli kuin niitten alkuperästä on onnistuttu selkoa saamaan, ovat muodostetut varsinkin kahta näkökohtaa silmällä pitäen. Toinen näistä on linnun ääni, toinen höyhenpeitteen väri. Ja luonnonlistahan onkin, että etenkin juuri nuo ominaisuudet vaikuttavat ihmiseen ja useimmissa tapauksissa sen vuoksi antavat aiheen nimitykseenkin."

Leppälintu kelpaa myös esimerkiksi. Sillä on suomen murteissa useita nimityksiä. Ensiksikin ulkonäön perusteella annettuja: leppättertu, leppäkerttu, punalintu. Tai äänen perusteella annettuja: vilukieli, hyitti. Mutta lisäksi tunnetaan nimiä, joiden taustalla on lintuun liitettyjä uskomuksia: kalmstrikka, kaltrikka, kalmalintu ja kuolonvarpunen, tai hieman vaikeammin tulkittavia: viirikukko, karmastrikka.

Kaarle Krohnin eläinsatukirjassa (1886) leppälinnun nimityksinä mainitaan edelleen joukko nykyisin jo kokonaan tuntemattomia: kirjavaturkki, kukkapää, pihkasilmä. Hieman kummalliset paksukaula, rytyniska, kupurinta, kiveräkobra ja hyvin kuvaannollinen häristikinpursto. Leppälinnun pyrstöhän on jatkuvassa liikkeessä sen äänellässä. Sippolassa sanottiin löpösuisesta ihmisestä: "Suu läpättää, kun leppälinnun pers."

Leppälinnun nimi liittyy yleisessä kielitajussa leppään, puuhun, joka ei erityisesti liity linnun elintapoihin, pesintään tai olinpaikkoihin. Taustalla on vanha lepän merkitys 'punainen' tai jopa 'verinen'. Norjassa leppälinnun nimenä onkin verilintu. Leppälinnun pyrstö on punertava ja hyvin lähellä tuoreen kaadetun lepän punaista.

Hugo Suolahtikin tunsi leppälinnun rinnakkaisnimen kalmalintu. Hän pohdiskeli, voisiko juuri linnun punainen väri olla syynä siihen, että leppälintua pidetään kuoleman ennenlintuna.

Lintuja ja ihmisiä Pekka Laaksonen

Hän muistutti mieleen vanhan uskomuksen, jonka mukaan tavallista punaisempien pihlajanmarjojen uskottiin ennustavan myös kuoleman sanomia tai sotaa. Hän viittasi tässä yhteydessä myös tilhen saksankielisiin nimiin Totenvogel, Sterbenvogel 'kuolemanlintu' tai Kriegsvogel 'sotalintu'.

Hieman huono maine leppälinnulla on pohjolassa ollut. Mikäli se on pesinyt jonkin asuinrakennuksen koloon, on uskottu, että taloa saattaa kohdata tulipalo. Mutta samalla lintua pidettiin myös pyhänä, sitä ei saanut häiritä. Häirintää tuotti onnettomuutta karjalle: lehmät alkoivat lysää verta. Vaaralisenä pidettiin sitä, että leppälintu lensi lehmän vatsan alitse. Tämän takia lehmän sarven juuret tervattiin ja lehmälle yritettiin syöttää tervapalloja.

Monissa lintujen häirintää koskevissa kieltoissa voi nähdä merkkejä sie lunvaelluksesta kertovasta uskosta. Karjalaisissa kuolinitkuissa tytär saattaa toivoa äitivainajan palaavan kiireisenä kesääikana takaisin liipoi-lintusena vartioimaan pikkulapsia, jottei näille tapahtuisi mitään pahaa.

Leppälinnun laulun on usein tulkittu merkitseväni sadetta. Tähän uskomukseen liittyy kertomus leppälinnun synnystä: Kun Vapahtaja vielä eli maan päällä, hän tuli kerran matkallaan erään vanhan naisen luo, joka oli leipomassa. Hän pyysi leipää saadakseen syödä. Leipä maistuikin niin hyvälle, että Vapahtaja pyysi palan lisää. Sitä nainen ei antanut, sillä hän ei tiennyt kuka oli pyytäjänä. Vapahtaja muutti naisen leppälinnuksi ja sanoi, että tämä ei saanut tästä lähin juoda kuin puun runkoja pitkin valuvaa vettä. Siitä saakka leppälintu on suruissaan laulellut sadetta tulevaksi.

Tällä tavoin on siis selitetty leppälinnun mainetta sateesta ilmoittavana ennelintuna. Raamatunaiheisissa kertomuksissa Vapahtaja toimii usein julkasti ja rankaisee vilpittömiä, yksinkertaisia ihmisiä tylysti.

Raamatun linnut

Vanhan testamentin kolmannen Mooseksen kirjan 11. luku sisältää tietoja puhtaista ja saastaisista eläimistä ja siitä voimme lukea seuraavaa: "Linnusta taas inhotkaa näitä; alkoon niitä syötäkö, vaan olkoott inhortavia: kotka, partakorppikotka ja harmaakorppikotka, haarahaukka ja suohaarukkalajit, kaikki kaarnelajit (= korpit), kamelikurki, pääskynen, kalalokki ja jalohaukkalajit, huuhkaja, kalasääksi ja kissapöllö, sarvipöllö, pelikaani ja lihakorppikotka, haikara ja sirriäislajit, harjalintu ja yölepakko."

Näin siis Raamatussa otetaan kantaa hyviin ja pahoihin lintuihin. Raamatuun maailma on jo kauan ja monin tavoin vaikuttanut ihmisen ajatusmaailmaan ja perinteisiin. Hieman yllättäen inhottavien eläinten luettelossa esiintyyvät myös sirriäiset ja pääskynet. Mitä inhottavaa niissä nyt olisi? Meidän legendaperinteemmekin mukaan pääskynen on onnen lintu, Jumalan nimikkolintu.

Vanhan kansan viha esimerkiksi kotkia, haukkoja ja pöllöjä kohtaan saa varmasti selityksensä siitäkin, että ne nimeltä mainiten esiintyyvät kielteisessä valossa Ison kirjan lehdillä. Niin voimallista tämä viha on ollut, että nyt uudelleen asemansa vakiinnuttanut kalasääksikin oli aikoinaan melkein katoamassa vanhoilta elinalueiltään. Tietysti se ymmärrettiin myös kilpailuvaksi kalastajaksi, joka oli saatava pois samoja apavia verottamasta. Moni vuosikymmeniä vanha pesäpuu kaadettiin tuolloin surutta. Nyt ovat asenteet muuttuneet.

Meillä kalasääksi on varmasti osaltaan ollut vahvistamassa sitä perinnettä, jota on kerrottu merikotkista. Suosittu tarina-aihe on esimerkiksi kotkan ja kalasääksien ja ison kalan, usein hauen, välinen kamppailu. Jotkut ovat päässeet tällaisen tapahtuman todistajiksi. Mathias Alexander Castrén kertoo eräällä Lapin matkallaan päässeensä näkemään tällaisen tasaveroisen kamppailun.

Mielikuvitusta on askarruttanut etenkin sellainen tilanne, että kala on kyennyt kiskaisemaan linnun mukanaan syvyyteen. Kertomusten mukaan kotkan ja kalasääksien kynnet ovat juuttuneet kalan selkäruotoon ja niin taistelijat ovat saaneet surmansa yhdessä. Veden ja ilman väkevimpien edustajien välinen kamppailu on kiehtonut aina mielikuvitusta. Kesälähteläinen Juhana Kainulainen saneli Elias Lönnrotille kesällä 1828 seuraavat sääket Kotkan ja hauen taistelusta:

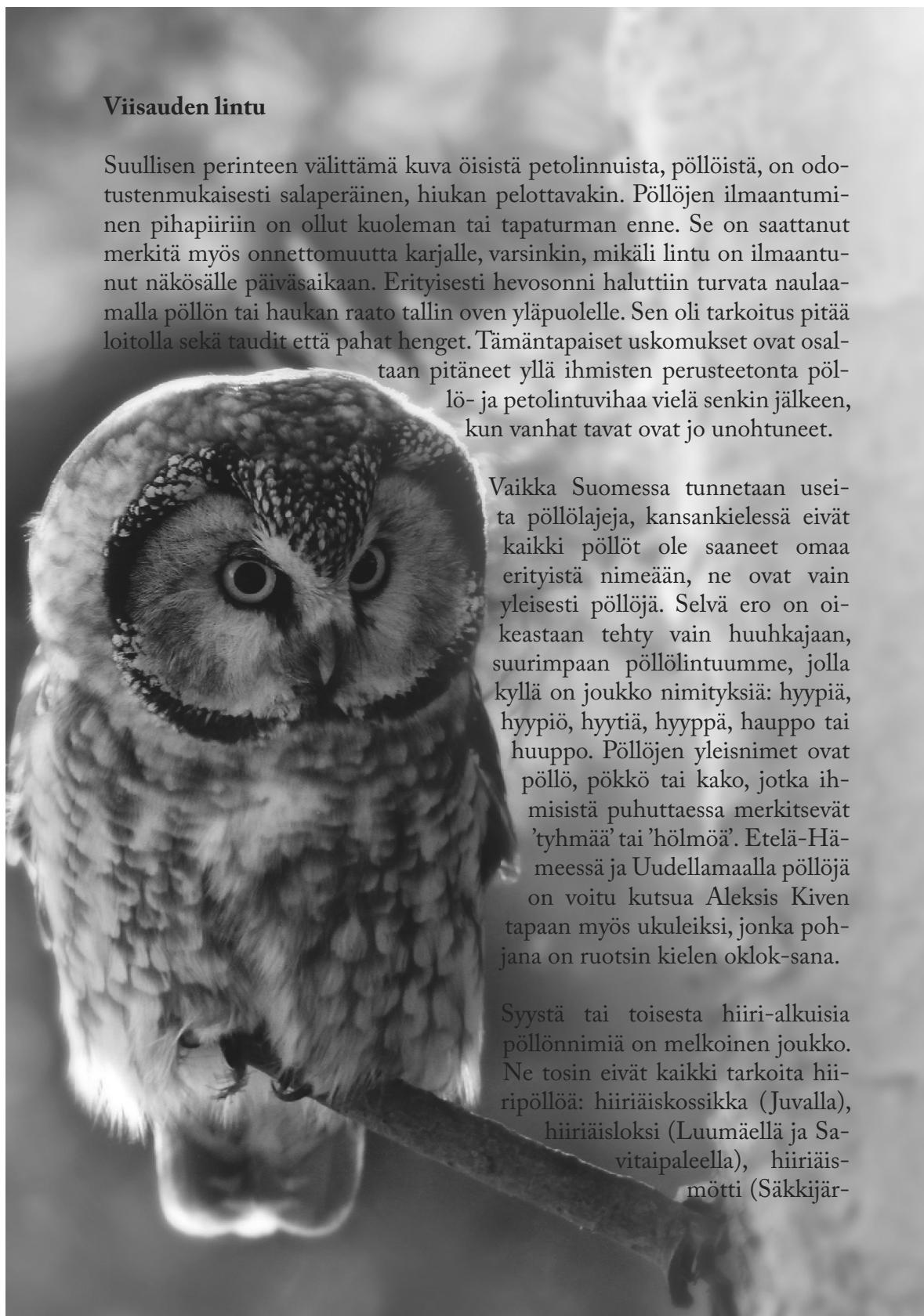
Lintuja ja ihmisiä Pekka Laaksonen

Tuli kokko Turjan maalta,
laskihe Lapista lintu,
jonk on suu satoa syltää,
kita viittä kirvesvartta,
kynnet viittä viikatetta,
yksi siipi vettä viilsi,
toinen taivoja tasaili.
Tuli hauki hangotellen,
veen koira vengotellen,
sen on pursto puoli virstaa,
selkä seitsemän pitempi.
Iski tuo kaloa tuota:
ei vesi veellen tullut
hauin suuren suomuksilta,
ilmia ilmallen tajunnut
kokon suuren höyheniltä.

Runon loppusäikeet tarkoittavat sitä, että suuren linnun ja suuren kalan välinen taistelu oli niin tuima, ettei vesi tuntunut vedeltä eikä maa maalta irronneiden suomujen ja höyhenten takia. Karjalassa tämä kotkan ja hauen mahtava taisto käydään Kilpakosintatarustossa, runossa, jossa Ilmarisen ansiotöönä on noudettava suuri suomuhauki Tuonelan joesta, Manalan alanteesta.

Tutkimus on osoittanut, että Kotkan ja hauen taistelu –runoon saattaa sisältyä vanhin esisuomalainen viittaus päivänpäästömyyttiin. Ilman lintu, joka on maailmansyntyrunon alkuperäinen sankari, on tässä vapauttamassa taivaanvaloja, aurinkoa ja kuuta, hauen vatsasta.

Viisauden lintu

Suullisen perinteiden välittämä kuva öisistä petolinnuista, pöllöistä, on odotustenmukaisesti salaperäinen, hiukan pelottavakin. Pöllöjen ilmaantuminen pihapiiriin on ollut kuoleman tai tapaturman enne. Se on saattanut merkitä myös onnettomuutta karjalle, varsinkin, mikäli lintu on ilmaantunut näkösälle päiväsaikaan. Erityisesti hevosonni haluttiin turvata nauhalla pöllön tai haukan raato tallin oven yläpuolelle. Sen oli tarkoitus pitää loitolla sekä taudit että pahat henget. Tämäntapaiset uskomukset ovat osaltaan pitäneet yllä ihmisten perusteetonta pölli- ja petolintuvihaa vielä senkin jälkeen, kun vanhat tavat ovat jo unohtuneet.

Vaikka Suomessa tunnetaan useita pöllölajeja, kansankielessä eivät kaikki pöllöt ole saaneet omaa erityistä nimeään, ne ovat vain yleisesti pöllöjä. Selvä ero on oikeastaan tehty vain huuhkajaan, suurimpaan pöllölintuumme, jolla kyllä on joukko nimityksiä: hyppiä, hyypiö, hyttiä, hyppä, hauppo tai huuppo. Pöllöjen yleisimet ovat pöllö, pökkö tai kako, jotka ihmistä puhuttaessa merkitsevät 'tyhmää' tai 'hölmöä'. Etelä-Hämeessä ja Uudellamaalla pöllöjä on voitu kutsua Aleksis Kiven tapaan myös ukuleiksi, jonka pohjana on ruotsin kielen oklok-sana.

Syystä tai toisesta hiiri-alkuisia pöllönnimiä on melkoinen joukko. Ne tosin eivät kaikki tarkoita hiiri-pöllöä: hiiriäiskossikka (Juvalla), hiiriäislaksi (Luumäellä ja Savitaipaleella), hiiriäismötti (Säkkijär-

Lintuja ja ihmisiä Pekka Laaksonen

vellä), hiiriäisnuhja (Etelä-Savossa) tai hiiriäistossaa (Anttolassa).

Perä-Pohjolassa tunnetaan nimet hiiripissi, pissihaukka tai pissipökkeli eli pissi. Pissi tarkoittaa näissä murteissa 'pilkkaa' tai 'täplää' eli esimerkiksi pissikivi on kirjava kivi. Pöllön rintahan on täynnä täpliä eli pissejä. Siitä nimitys. Samuli Paulaharju kertoo, että esimerkiksi Rautus-Jaako Kittilän Matojärveltä oli 1920 löytänyt pissipökin pesän, ottanut sieltä munat, keittänyt ja yritynyt niitä syödä, mutta ne eivät olleet maistuneet hyviltä.

Pöllöjen ulkonäkö ja ääntely sekä niiden kyky kääntää päättään miltei 180 astetta ovat synnyttäneet laajalti tunnettuja uskomuksia. On arveltu, että jos pöllö katsoo ihmistä niin kiinteästi, ettei se hellitä lainkaan katsettaan, ja ihminen samalla alkaa kiertää pöllön ympäri, niin pöllö kääntää päättään siihen asti, kun siltä katkeaa kaula.

Antiikin ajoilta periytyy käsite pöllöstä viisauden symbolina. Pöllö on Minervan lemmikki ja tunnuseläin, ja Minervahan oli juuri viisauden ja urheuden jumalatar. Mutta vanhoja ovat myös uskomukset, joiden mukaan jumalat ovat rankaisseet pahantekijöitä muuttamalla heidät pöllöiksi. Yökuadet nämä sijattomat sielut saavat kulkea metsissä ja huuilla ikäväänä. Tämäkin on yksi syy siihen, miksi pöllöjen ääntely saattaa joistakin tuntua niin pelottavalta.

Koska pöllöihin on monesta syystä uskottu liittyvän runsaasti salaperäisiä voimia, niitä on voitu käyttää eri tavoin hyväksi esimerkiksi kansanlääkinässä. Jo antiikin aikana valmistettiin pöllön sydämetä lääketä alkoholisia vastaan. Tähän vaivaan oli apua myös pöllönmunista. Vielä 1600-luvulla niitä käytettiin Englannissa sekä alkoholismia että kaatumatautia vastaan.

Pöllöjen salaperäistä voimaa on käytetty hyväksi myös lemmentaioissa. Tytöt ovat voineet sivellä kätensä pöllönrasvaan ja saaneet näin tanssipartneerinsa ikiajoiksi liittymään itseensä. Mikäli taas mies sai asetuksi pöllön sydämen nukkuvan naisen rinnalle, tämä oli kertova hänelle kaikki salaisutensa.

Nämä tiedot ovat peräisin Keski-Euroopan vanhoista lähteistä. Meillä pöllö on ennen muuta ollut ennelintu, jonka liikehdintää on seurattu ja äänteilyä tarkasti kuulosteltu. Näin on voitu päättää yhtä ja toista tulevaisuudesta. Vanhan kansan ihmiset olivat hyvin käytännöllisperäisiä lintutietouden harrastajia.

Osa artikkelin kuvista Samuli Paulaharjun piirroksia.
Artikkeli on julkaistu teoksessa: Pekka Laaksonen, Kotimaila. Helsinki: Suomalaisen
Kirjallisuuden Seura 1999.

Lintuja ja ihmisiä Pekka Laaksonen

SUOMALAISEN LINNUNNIMISTÖN HISTORIAA

Kaisa Häkkinen

Suomen kirjakielen viralliseen linnunnimistöön kuuluu tällä hetkellä yli 9000 nimeä, joista vanhimmat juontuvat kantauralista tuhansien vuosien takaa, nuorimmat edustavat vasta meneillään olevaa ja jatkuvasti täydentyvää nimenmuodostusprosessia. Valtaosa tästä laajasta nimistöstä koskee ulkomaisia lajeja. Suomalaisia lajeja on laskutavasta riippuen noin 270—460.

Tieteellispohjaisessa nimistössä jokaisella lajilla on yksi ja vain yksi nimi, mutta kansankielessä tutuilla ja jostakin syystä mainitsemisen arvoisilla linnuilla saattaa olla nimiä useita kymmeniä. Huomamattomat ja merkityksettömät lajit ovat jääneet usein kokonaan niemeämättä. Kansankielisessä nimistössä on suuria murteellisia eroja. Lajien ja nimien suhde on monimutkainen, koska samalla lajilla voi olla useita eri nimiä ja sama nimi voi viitata moneen eri lajiin. Myös lintuja koskevan tietämyksen taso vaihtelee kansankielisen nimistön käyttäjien keskuudessa, ja tämä heijastuu sekä lajien tunnistamiseen että erottamiseen. Kansankieliset nimitykset ovat usein pikemmin suun tai lintutyyppin nimityksiä kuin tarkkoja lajinimiä.

Suurin osa lintujen jakamattomista perusnimistä on äänteellisesti motivoituja sanoja: nimi jäljittelee linnun ääntelyä. Tällaisia onomato-poeettisia nimiä on kaikenkäisessä sanastossa, nuorimmat oppitekoiset kerrostumat mukaan lukien. Muita tärkeitä nimeämisperusteita ovat esimerkiksi väri, tyypillinen käyttäytyminen tai ravinnonhankinta. Osa linnunnimistöstä on lainattu naapurikielistä tai tieteen yhteisestä kielestä latinasta.

Nykyisin käytössä olevista suomalaisten lintujen nimistä tai ainakin niiden rakenneosista on pääosa ollut kielessä jo ennen kuin suomen kirjakieli syntyi 1500-luvulla, mutta suomen pesimälintujen täydellinen, tieteellispohjainen nimisysteemi on vakiintunut nykyiselleen vasta 1900-luvun loppupuoliskolla. Määrätielinen kehitystyö on aloitettu 1800-luvun puolimaissa. Artikkeliissa käydään läpi linnunnimien motivaatiota, kehitystyötä, ikäkerrostumia ja vakiintumista runsaan esimerkkiaineiston valossa.

Linnunnimien synnystä ja motivaatiosta

Kielentutkijoilla on tapana korostaa ihmiskielten symboliluonnetta. Sanat ovat kieliyhteisön yhteenkuuluvuuden ja sopimukseen perustuvia äänneellisiä merkkejä, joilla ei ole mitään suoranaista yhteyttä tarkoitteesensa eli siihen kielenulkoisesta maailman kohteeseen, johon sanan ymmärrettävä viittavaan. Tämä näkyy havainnollisesti siinä, että eri kielissä on samoille tarkoitteille aivan erilaisia nimityksiä. Suomen lintu, ruotsin fågel, latinan avis ja venäjän ptitsa merkitsevät kaikki samaa, vaikka niiden äänneasulla tai historiallisella taustalla ei ole mitään tekemistä toistensa kanssa. Sanojen merkitystä ei yleensä voi päätellä äänneasun perusteella, se on vain tiedettävä.

Kaikissa kielissä on kuitenkin myös niin sanottuja ekspressiivisanoja, jotka ovat äänneellisesti motivoituja. Ne kuvailevat tai jäljittelevät äänneasullaan ja rakenteellaan kielenulkoisesta maailman olioita ja ilmiöitä. Edellisiä nimitetään deskriptiivisiksi, jälkimmäisiä onomatopoeettisiksi sanoiksi. Joskus on ajateltu, että ihmiskieli olisi kauttaaltaan syntynyt luonnonäniä jäljittemällä, mutta todennäköisempää on, että alusta alkaen tärkeä rooli on ollut sopiajatuksissa merkkiäänähdyksillä.

Linnunnimet ovat siinä mielessä erityinen sanaston osa, että niiden joukossa äänneellisesti motivoitujen sanojen osuus on selvästi suurempi kuin sanastossa keskimäärin. Tämä on ymmärrettävä, sillä linnut herättävät ihmisen huomion usein juuri ääntelyllään. Äänen voi kuulla silloinkin, kun itse lintua ei nähdä. Ihminen voi kertoa linnusta ja kuvata sitä toisille ihmislle sen ääntä jäljitelemällä. Selvästi jäljittelyyn perustuvia linnunnimia ovat esimerkiksi kuikka, kuovi ja kurki.

Vaikka ääntely on lintujen tavallisin nimeämisperuste, muitakin mahdollisia suksia on olemassa. Nimi saattaa kuvata esimerkiksi linnun käytöstä (sieppo), väriä (mustalintu) tai tyypillistä ravintoa (urpiainen). Sieppo sieppaa hyönteisiä, mustalintu on sananmukaisesti musta ja urpiainen syö urpuja. Jonkin verran linnunnimia on lainattu muista kielistä, esimerkiksi kiiruna on peräisin saamen kielestä ja hemppo on mukailtu ruotsin sanasta hämpäling. Osa nimistä on tuhansien vuosien ikäistä perintösanastoa, kuten esimerkiksi kurki ja pääsky, osa taas nuoria oppitekoisia uudissanoja, kuten kerttu ja rautiainen.¹ Kerttu on alun perin naisen nimi, jonka luonnontieteilijä William Nylander otti käyttöön 1800-luvun puolivälissä Sylvia-sukuun² kuuluvien lintujen nimeksi. Rautiainen on Nylanderin mukaelma ruotsin vastaavasta nimestä järnsparf. Hän ei kuitenkaan halunnut käääntää nimeä sananmukaisesti ”rautavarpuuseksi”, sillä se olisi ollut luonnontieteellisen luokituksen kannalta harhaanjohtava nimi.

Tässä artikkelissa tarkastellaan suomen linnunnimistön kehitystä monesta

eri näkökulmasta. Tarkastelun runkona ja lähtökohtana on nykysuomalaisissa lintukirjoissa käytetty virallinen nimistö ja sitä vastaava tieteellinen nimistö, koska ainoastaan niiden varaan rakentaen on mahdollista kuvata loogisesti ja kattavasti eri lajien ja nimien välistä suhteita. Samalla on kuitenkin muistettava, että kirjakielinen linnunnimistö on pitkällisen kehityksen ja tietoisen kehittämistyön tulosta. Lintujen kansankielinen nimistö on ollut ja on edelleen monissa suhteissa erilaista, eikä se muodosta sellaista yhtenäistä järjestelmää, jossa jokaisella lajilla olisi yksi ja vain yksi nimi.

Kansanhimisten tapa havainnoida ja luokitella lintuja on erilainen kuin tuttujoiden. Ympäristöstä huomataan ja nimetään vain sellaiset oliot, joilla on ihmisen kannalta jotakin merkitystä. Lintuja voidaan ryhmitellä ja nimetä esimerkiksi ulkonäön, tyypillisen esiintymisympäristön, käyttäytymisen tai käyttötarkoitukseen mukaan todellisista sukulaisuussuhteista riippumatta. Myös saman lajin erilaisille edustajille voidaan antaa omat nimet, jos niillä on omat erityiset tuntomerkkinsä tai käyttötarkoituksensa. Hyvänen esimerkinä tästä ovat kotoista siipikarja edustavat kukko ja kana. Näitä molempia nimityksiä on käytetty rakenneosina myös tavalla tai toisella mainittuja kotieläimiä muistuttavien, mutta aivan toisiin lintusukuihin kuuluvien luonnonvaraisten lintujen nimissä (suokukko, liejukana).

Nykysuomen virallisen linnunnimistön taustaa

Suomen luonnossa elää noin 270 lintulajia, ja sen lisäksi on nelisenkymmentä lajia, jotka näyttäytyvät maassa joka vuosi jokseenkin säännöllisesti muutto- tai kiertomatkoillaan. Mikäli otetaan huomioon kaikki harvinaisetkin vierailijat, joiden esiintymisen on vahvistanut BirdLife Suomen ratioteekomitea, päästään tällä hetkellä 460 lajiin.³

Suomessa vakituisesti elävistä linnuista noin kolmasosa on saanut oman, täsmällisen nimityksensä vasta siinä vaiheessa, kun lajeja on alettu tieteellisesti tutkia ja luokitella ja tieteen kielenä on alettu muiden kielten ohella käyttää suomea. Tätä ennen osa linnuista on ollut kokonaan vailla omia nimiä ja osaan on viitattu sellaisilla yleisillä nimillä kuin haukka, pöllö tai rastas, jotka käytännössä saattavat tarkoittaa monia samansukuisia tai samantapaisia lajeja. Leikillisesti on sanottu, että Pohjanmaalla tunnettiin ainoastaan kaksi pikkulintua: peipuunen ja mettäpeipuunen. Sen tarkemmin ei ollut tarpeen erotella lintuja, joilla ei ihmisen kannalta ollut mitään erityistä merkitystä. Monet kansankieliset linnunnimet ovat monitulkintisia, esimerkiksi poutahaukka voi vanhoissa kirjallisissa lähteissä tai suomen murteissa viitata yhdeksään eri lajiin: se voi olla mehiläishaukka, isohaarahaukka, varpushaukka, hiirihaukka, tuulihaukka, ampuhaukka, nuolihauk-

Suomalaisen linnunnimistön historiaa Kaisa Häkinen

ka, käenpiika tai palokärki.⁴ Toisaalta tutuille, syystä tai toisesta erityisen suurta huomiota herättäville lajeille, kuten esimerkiksi heinäsorsalle tai västäräkille, on annettu monia eri nimityksiä, joita parhaissa tapauksissa saatetaa samalla linnulla olla useita kymmeniä.

Hyvä esimerkki huomaamattomasta ja nimettömästä linnusta on jo edellä mainittu rautiainen (*Prunella modularis*). Sitä eivät entisaikojen suomalaiset ole katsoneet tarpeelliseksi erottaa pienehköjen harmaanruskeiden linnujen suuresta joukosta siitä päätellen, ettei lajille tunneta yhtään ainoa kansankielistä nimitystä. Samoin on laita virossa.⁵ Rautiaisen olemassaolon ja identiteetin ovat havainneet vasta lintutieteen tutkijat. Suomalainen nimi rautiainen on ensi kertaa mainittu kirjallisuudessa vuonna 1849, ja se näyttää vakiintuneen saman tien, koska yhtään kilpailevaa nimiehdotusta ei tämän jälkeen ole ilmaantunut.

Havaitsemisen ohella nimeämisen kannalta kynnyksymys on tunnistaminen. Suomalaisen ornitologian historiasta löytyy monia esimerkkejä lajien rajaamisen vaikeudesta. Esimerkiksi vihertikkoja (*Picus viridis*) ja harmaapäätkikkoja (*Picus canus*) pidettiin pitkään saman lajin edustajina. Näin ollen vanhasta suomalaisesta kirjallisuudesta löytyy runsaasti mainintoja ”vihertikasta”, vaikka laji on Suomessa aivan marginalinen. Vastaavaan tapaan myös hömötiainen ja viitatiainen ero on suomalaisille tutkijoille valjennut vasta melko myöhään. Ennen 1900-lukua julkaistussa lintukirjallisuudessa puhutaan ”suotiaisesta” tai ”katajatiitisestä”, jonka tieteellisestä nimestä päätellen on ajateltu tarkoittavan viitatiasta (*Parus palustris*) mutta joka Suomen oloissa on todennäköisesti kuitenkin ollut hömötiainen (*Parus montanus*). Monet nykykäsitysten kannalta virheelliset lajinmääritykset perustuvat siihen, että vanhemmassa suomalaisessa lintutieteessä noudateltiin usein ruotsalaisia esikuvia, ja Suomen linnustosta oletettiin löytyvän samoja lajeja kuin Ruotsistakin.

Kaikki lajit kattavan suomalaisen linnunnimistön luominen ei onnistunut hetkessä. Ongelmana oli usein runsauden pula: tarjolla oli suuri joukko kansankielisiä nimityksiä, joista mikään ei ollut tuttu kaikille suomalaisille. Oliko *Perdix perdix* suomeksi peltokana, peltopyy, keisarinkana, englaninkana, ryssänppy, turkinppy vai jokin muu? Vastakkain saattoivat joutua myös laajoilla alueilla yleisesti tunnetut nimet, esimerkiksi *Alauda arvensis* tunnettiin sekä leivona että kiuruna. Näistä oli vaikea valita ja vakiinnuttaa ainoastaan yhtä nimeä, joka olisi kelvannut kaikille. Nykyäänkin lintua nimitetään leivoksi tai leivoseksi, vaikka kiuru on ollut lajin varsinaisen nimenä jo monta kymmentä vuotta.

Oppitekoisia uudisnimiä muodostettiin monin eri perustein, jolloin eri tut-

kijoiden tarjoamat vaihtoehdot joutuvat asiantuntijapiireissä kilpailemaan keskenään. Esimerkiksi 1900-luvun alkupuolen kuuluisimpiin lintumiehiin kuulunut K. E. Kivirikko esitti ja kannatti intohimoisesti ruokin (*Alca torada*) nimitykseksi juraa, koska tämä suppealla alueella, lähinnä Hailuodossa, tunnettu murrehana hänen mielestään erinomaisesti kuvasi linnun juroa ja jäykkää olemusta. Muiden asiantuntijoiden vastustukseen vuoksi nimi ei kuitenkaan vakiintunut käyttöön, vaikka se esiintyikin Kivirikon omassa laajassa lintukirjassa ja monissa muissa tieteellispohjaisissa lähteissä.

Suomalaisen linnunnimistön määritietoinen kehitystyö alkoi 1800-luvun puolimaissa, ja se on jatkunut 1900-luvun loppupuolelle asti. Ensimmäisen täydellisen luettelon esitti kansainvälisti arvostettuna jälkätutkijana tunnettu William Nylander vuoden 1849 Suomi-kirjassa. Nylanderin mielestä kansakieliset nimet olivat aivan epätieteellisiä ja epätäsmällisiä, joten hän itse korvasi ne mielessään oppitekoisilla uudisnimillä. Näistä monet oli muodostettu käänämällä osa osalta ruotsista: fjälluggla à tunturipöllö, pärluggla à helmpöllö. Nylander suosi kaksiosaisia nimiä, joissa perusosa ilmaisi suvun ja määritteosan lajin. Tällä tavoin nimiin saatuiin samanlaista täsmällisyttä kuin latinankieliseen tieteelliseen nimisysteemiin, joka oli otettu käyttöön lähinnä Carl von Linnén ansiosta 1700-luvun puolivälin tienoilla.

Linnunnimiluettelon laadinnassa Nylanderia avusti kuuluista lintumaalaristi Magnus von Wright, joka tähän aikaan toimi Helsingin yliopiston eläintieteen laitoksen preparaattorina. Myöhemmin hänestä tuli yliopiston piirustuksenopettaja. Vuonna 1859 von Wright julkaisi alkuosan omasta lintukirjastaan, joka oli ensimmäinen varsinaisen kuvaus Suomen linnustosta. Nylanderin julkaisu ei ollut lintukirja vaan pelkkä nimiluettelo, jossa ei ollut lajien kuvauskielten mukaan myös lintujen suomalaisia nimiä, jotka olivat aitoa kansankielä ja poikkesivat usein Nylanderin käytästä nimistä. Suomenkielisten nimien mainitsemisen muunkielisessä kirjassa ei sinänsä ollut mitenkään ainutlaatuista, sillä eläinkirjoissa oli vanhastaan ollut tapana mainita käsitellyjen eläinten nimet usealla eri kielellä.

Linnunnimistön seuraava ja ehkä tunnetuin kehittäjä oli suomenkielisen luonnontieteen varsinaisen uranuurtaja Aukusti Juhana Mela, joka jatkoi von Wrightin viitoittamaa linjaa ja kehitti lajinimistöä edelleen kansankielien suuntaan. Varsinaiseksi nimeksi valitsemansa nimityksen lisäksi hän esitti useita murteellisia rinnakkaisnimityksiä mainiten yleensä myös sen, miltä seudulta hän oli nimen saanut tietoansa. Tarpeen tullen hän kuiten-

Suomalaisen linnunnimistön historiaa Kaisa Häkinen

kin muodostti nimiä itse tai paranteli ennestään käytössä olleita nimityksiä yleiskielistämällä niiden asua tai täsmentämällä merkitystä.

Melan työn tulokset tulivat laajalti tunnetuiksi, koska juuri samaan aikaan kehittyivät myös suomenkielinen tietokirjallisuus ja suomenkielinen koulujärjestelmä. Luonnontieteen oppikirjojen kirjoittajista arvostetuin oli Mela itse. Opettajantoinensa ohella hän teki kenttätyötä, tutki, kokosi muiden tutkijoiden havaintoja, keräsi kansankielisiä nimiä, valikoi niistä parhaat ja käytti niitä sekä tieteellisissä että yleistajuisissa julkaisuissaan. Klassikkoteoksessaan Suomen luurankoiset (1882) hän kuvasi kaikki luonnontieteellisen Suomen selkärankaiset eläimet, linnut mukaan lukien. Melan työtä jatkoi K. E. Kivirikko, ja hänen aikanaan nimistöä uudistettiin aktiivisesti myös ryhmätyönä ja julkisissa keskusteluissa. Nimistö pysyi enemmän tai vähemmän käymistilassa vuosisadan puoliväliin asti, jolloin Paavo Suomalainen ja Paavo Voipio julkaisivat uudistetun nimiluettelon.

Yksityiskohtia on hiottu ja muutettu tämänkin jälkeen. Genetiikan tutkimuksen edistyessä myös käsitykset lintujen keskinäisistä sukulaisuussuhteista ovat joiltakin osin muuttuneet, ja koska nimistön on haluttu noudattavan tieteellisiä luokitteluperusteita, entisistä, harhaanjohtavista nimistä on haluttu päästää eroon. Esimerkiksi partatiainen (*Panurus biarmicus*) on muutettu viiksitaliksi, koska lintu ei ulkonaisesta samankaltaisuudesta huolimatta kuulu tiaisten *Parus*-sukuun. Uuden nimityksen jälkiosa on vierasperäinen sillä tavoin, että se on lohkaistu heimon latinankielisestä nimestä *Timalidae*, mutta sana sopii suomen kielen rakenteeseen erinomaisesti.

Lajien määrä on kasvanut myös siksi, että aiempia alalajeja on määritelty itsenäisiksi lajeiksi.⁶ Uusia lajejakin on havaittu Suomessa jatkuvasti. Niistä monille on ollut suomalainen nimi jo valmiina, sillä suomenkielisessä lintutieteellisessä kirjallisuudessa, erilaisissa matkakertomuksissa ja yleisessä tietokirjallisuudessa on kotimaisten lintujen lisäksi esitelty myös suuri määrä sellaisia lajeja, jotka eivät kyseisen julkaisun ilmestymisaikana ole vielä kuuluneet Suomen omaan linnustoon.

Viime aikoina linnunnimistön uudistustyöstä on vastannut Suomen Lintutieteellinen Yhdistys ja sen asettama nimistötyöryhmä. Koska suomalaisiin lajeihin viittaava nimistö on ollut jo pitkälti vakiintunut ja yleisessä käytössä oleviin nimiin ei ole haluttu puuttua ilman erityisen painavaa syttä, suurimmat uudistukset ovat tapahtuneet muualla kuin Suomessa tavattavien lintujen nimistössä. Koko maailmassa on pitkälti yli 9000 lintulajia, ja niillä kaikilla on nykyään suomenkielinen nimi.⁷ Uusia lintusukujen nimii on muodostettu esimerkiksi johtamalla niitä entisistä linnunnimistä: on pöllösiä, tikkasia, rastuleita, sirkkusia ja sirkkuleita, kurppoa, räikkiä,

rääkkiäisiä ja kerttuleita. Johdoksia on muodostettu myös muista kuin linnuta merkitsevistä sanoista, ja näin on saatu esimerkiksi hiiroja, mesikoita, medestäjiä, kukastajia, palmulaisia, typäköitä ja töpököitä. Tällaiset nimet saattavat osuvalla tavalla viitata esimerkiksi lintujen tyyppilliseen käytökseen, ulkonäköön tai ravinnonhankintaan, mutta pelkän sanan perusteella ei vältämättä edes aavista, että kysymys on nimenomaan linnuista.

Nykysuomalaisen linnunnimistön suomalais-ugrilaiset juuret

Sanahistorian nyrkkisääntöihin kuuluu, että keskeiset sanat säilyvät parhaiten. Kun sanat ovat monen ihmisen ahkerassa käytössä, ne eivät pääse unohtumaan sellaisinakaan aikoina, jolloin kieli elää vain suullisessa muodossa. Suomen sanoista voidaan ikivanhoiksi todistaa ne, joilla on etymologisia vastineita sukukielissä. Mitä etäisemmästä kielestä vastineita löytyy, sitä vanhempana sanaa voidaan pitää. Etymologisiksi vastineiksi voidaan hyväksyä vain sellaiset sanat, jotka vastaavat toisiaan sekä ulkoasultaan että merkitykseltään ja joiden samankaltaisuutta ei voi selittää muulla järkeväällä tavalla, esimerkiksi rinnakkaisella lainautumisella jostakin kolmannesta kielestä. Koska kielten äännerakenteessa tapahtuu jatkuvasti muutoksia, tuhansien vuosien takaa juontuvat yhteiset sanat ovat kehittyneet eri kielissä jossain määrin erilaisiksi, mutta niiden äänneasun täytyy noudattaa äännehistoriallisessa tutkimuksessa todettuja säännönmukaisuuksia, jotta ne todella voidaan hyväksyä toistensa etymologisiksi vastineiksi.

Suomen kielessä on kolmisensataa sellaista sanaa tai tarkemmin sanoen sanaavartaloa, joille on esitetty etymologisia vastineita kaikkein etäisimpiä sukukielii myöten.⁸ Näistä useimmat edustavat aivan arkista, aikaan ja paikkaan sitoutumatonta perussanastoa, esimerkiksi pronomineja, lukusanoja, ruumiinosien ja yksinkertaisten toimintojen nimityksiä, mutta joukossa on myös luontoon ja eläimistöön liittyviä sanoja. Linnunnimistä vanhaan perintösanastoon kuuluvat ainakin joutsen, koskelo, kotka, kurki, kuukkeli, kärki, pyy, pääsky, sotka, sääksi, varis ja västäräkki. Näillä kaikilla on vastineita etäsuokielissä, osalla kaukaisimpia samojedikieliä myöten. Myös nimiä haahka, metso ja teeri on arveltu ikivanhoiksi, mutta näiden etäsuokieliset vastineet ovat aivan epävarmoja. Metso on mahdollista selittää myös balttilaisperäisen metsä-sanan johdokseksi, ja teeri-sanaa on arveltu sekä balttilaiseksi lainaksi että itämerensiomalaisena yhteisaikana syntyneeksi, äänteellisesti motiveduksi sanaksi. Sinänsä olisi kyllä odotuksenmukaisista, että metsäkanalintujen nimet kuuluisivat vanhimpaan perintösanastoon, sillä arkeologisen löytöaineiston perusteella näiden lintujen voidaan päätelä kuuluneen tuhansien vuosien ajan etenkin sisämaan asukkaiden tärkei-

Suomalaisen linnunnimistön historiaa Kaisa Häkinen

den saaliseläinten joukkoon.⁹

Kaikki mainitut nimet eivät ole täsmällisiä lajinimiä. Esimerkiksi pääsky voi viitata useisiin eri pääskylajeihin. Saattaa hyvin olla, että suomalais-ugrilaisilla esi-isillä on ollut sanalliset keinot erottaa toisistaan haarapääskyt, räystäpääskyt ja törmäpääskyt, mutta tätä ei voi tietää varmasti, sillä kognisia, todistettavasti vanhoja yhdyssanoja ei juurikaan ole säilynyt, ei linnunnimistössä eikä muussakaan sanastossa. Yhdyssanoja on helppo purkaa ja koota uudelleen, ja historiallis-vertailevalla menetelmällä vanhoiksi voidaan todistaa yleensä vain ne kieelliset ”rakennuspalkat”, joista pitempää sanoja on aikojen kuluessa koottu monella eri tavalla. Tästä hyvä esimerkki on kärki. Se on ikivanha tikan nimitys, mutta suomen kielessä se on jäänyt käyttöön ainoastaan yhdyssanan palokärki (*Dryocopus martius*) jälkiosana. Muihin tikkoihin on alettu itämerensuomalaisena yhteisaikana viitata uudella, hakkaavan äänen jäljittelyyn perustuvalla tikka-sanalla. Kokonaista yhdyssanana palokärki ei voi todistaa vanhaksi, koska sillä ei ole vastineita etäsukukielissä, vaikka kaikki sanan ainesosat kuuluvat vanhaan perintösaastoon.

Nimien täsmällisyttä pohdittaessa on otettava huomioon myös konteksti, jossa nimiä on käytetty. Suomalaisten ja heidän kieellisten esi-isiensä maailmassa myös yksiosaiset nimet, esimerkiksi joutsen ja kurki, ovat voineet olla täsmällisiä lajinimiä, koska tutussa luonnonvaraisessa linnustossa ei ole vanhastaan ollut muita saman suvun edustajia. Joutsen on käytännössä laulujoutsen (*Cygnus cygnus*), vaikka nykyornitologien on käytettävä kak-siosaista nimeä erotukseksi kyhmyjoutsenesta (*Cygnus olor*) ja pikkujoutsenesta (*Cygnus columbianus*). Kurki on epäilemättä aina viittanut siihen samaan lajiin (*Grus grus*), johon yksinkertainen nimi viittaa edelleenkin, vaikka nykysuomalaiseen linnustoon kuuluu sen lisäksi myös neitokurki (*Anthropoides virgo*).

Koska useimmat suomalais-ugrilaiset kansat ovat muinoin olleet ja ovat enimmäkseen edelleenkin sisämaan asukkaita, on ikivanha kotka-sana tarjoittanut todennäköisesti maakotkaa (*Aquila chrysaetos*). Koskelo voi olla kumpi tahansa *Mergus*-suvun nykyinen edustaja, tukkakoskelo (*Mergus serrator*) tai isokoskelo (*Mergus merganser*). Kuukkeli, pyy, sääksi, varis ja västäräkki ovat käytännössä yksiselitteisiä lajinimiä edelleenkin. Suomeen uudella ajalla tuotua peltopyytä (*Perdix perdix*) ei tarvitse vanhimpien sakerrostumien osalta ottaa huomioon. Variksen ja västäräkin kohdalla oletuslaji on tutuin ja tavallisim vaihtoehto, siis *Corvus corone cornix* ja *Motacilla alba*, mutta todennäköisenä on pidettävä, että niiden samantapaisia sukulaisia on tavattaessa kutsuttu samalla nimellä. Sotka-sanan vastineet

merkitsevät useissa sukukielissä telkkää (*Bucephala clangula*), ja kun tiedetään, että suomen telkkä-sana on ilmeisesti nuorehko skandinaavinen laina, voidaan hyvinkin pitää mahdollisena, että sotka on nimenomaan telkän vanha ja alkuperäinen nimitys.

Ikivanhaan linnunnimistöön kuuluu myös muutamia sellaisia nimityksiä, jotka nykyään eivät ole minkään lajin virallisista nimiä. Edellä mainittiin jo kärki, joka on menettänyt merkityksensä tikkojen yleisnimenä. Toinen vanha tikan nimitys on hähnä tai häähnä, joka on säilynyt eräissä hämäläismurteissa mutta ei ole koskaan päässyt yleiskieleen. Kokonaan virallisen linnunnimistön ulkopuolelle ovat jäneet huuhkajan (*Bubo bubo*) nimitys hyypää sekä korppiin (*Corvus corax*) viittaava kaarne. Hyypää on edelleen käytössä sukunimenä, ja sen edelleenjohdos hyypiö on saanut uuden merkityksen: nykysuomessa se on oudon ja kummallisen ihmisen nimitys. Kaarne saattaa vieläkin esiintyä linnunnimenä sävyltään vanhahtavissa raamatullisissa teksteissä, mutta yleiskielestä se on syrjätynyt ruotsalaisperäisen korppi-sanan tieltä. Yleiskielessä tunnetaan kuitenkin variksenmarjan rinnakkaisnimi kaarnikka, joka on kaarne-sanan johdos.

Vanhimpien sanojen alkuperäisestä motivaatiosta on mahdotonta sanoa mitään varmaa. Vanhimmissa linnunnimissä on kuitenkin useita sellaisia, joita on yleisesti pidetty äänteellisesti motivoituina. Näitä ovat edellä mainituista nimistä ainakin hyypää, kaarne, kurki ja säaksi, mahdollisesti myös kuukkeli, pääsky ja varis. Nykysuomen kannalta voisi ajatella myös pyysanan matkivan linnun vihellystä, mutta sukukielten vastineet osoittavat, että sanan alkuperäinen asu on ollut **piijje*.

Linnunnimistön kehitys kantasuomalaisena aikana

Suomen kielen esihistoriassa tärkeän vaiheen muodostaa aika, jolloin osa suomensukuisia kieliä puhuvista kansoista asettui pysyvästi asumaan Itämeren alueelle. Tämän ajan perintönä on suuri määrä sellaista sanastoa, joka on yhteistä itämerensuomalaisille kielille ja osittain myös saamelle mutta joka puuttuu täysin itäisemmistä etäsukukielistä. Kielihistoriassa tästä kehityksen vaihetta on tapana nimittää kantasuomeksi. Varhaiskantasuomi edustaa sen vanhempa periodia, jolloin kantasaame ei ollut vielä eriytynyt muusta kieliyhteisöstä omaksi haarakseen. Myöhäiskantasuomi taas edustaa itämerensuomalaisen kielten viimeistä yhteistä kehitysvaihetta. Näiden välillä jäävää muutosvaihetta nimitetään keskikantasuomeksi. Kehityskausien ajoittaminen ja kieliyhteisön paikantaminen ovat jatkuvasti kiistanalaisia asioita, mutta yleensä kantasuomalaisen kauden ajatellaan päättyneen ensimmäisen kristillisen vuosituhannen kuluessa.¹⁰

Kantasuomalaisella kaudella on tullut käyttöön suuri joukko uusia linnun nimisiä. Näistä useimmat näyttävät olevan kielen oman spontaanin kehityksen tuotetta ja perustuvan änen jäljittelyyn tai linnun kuvailuun. Esimerkkejä näistä nimistä ovat huuhkaja, hyyppä, kaakkuri, kajava, kiuru, kuikka, kuovi, kurppa, kurmitsa, kyyhky, lokki, naakka, närhi, peippo, pulmunen, rääkkä, sipi, sirkku, tasku, tiainen, tiira, tikka, tylli ja viklo. Tasku-sanan sukukieliset vastineet osoittavat, että sanan alkuperäisempi asu on ollut taksu, ja tällaisena se viittaa selvemmin kivitaskun naksuttavaan ääneen. Myöhempien kansanetymologisten selitysten mukaan nimi perustui siihen, että linnun äni tuo mieleen taskuun pistetty ja yhteen kolkkaavat kivet. Nimi on kuitenkin peräisin vanhoilta ajoilta, jolloin vaatteisiin ei ollut vielä tapana ommella taskuja. Ruotsista lainattu tasku-sanakin on alun perin merkinnyt irrallista kukkaroa tai laukkuja.

Myös kara (nimessä koskikara), sorsa ja tavi ovat kantasuomalaisia sanoja, mutta niiden motivaatio ei ole selvä. Kara-sanaa on arveltu ääntelyä jäljittelteväksi, mutta toisaalta se voisi liittyä myös hyppäämistä, hyökkäämistä yms. merkitsevään karata-verbiin. Sekin mahdollisuus on esitetty, että nimellä olisi yhteys karaistua-verbiin. Linnun tunnusomainen piirre hän on se, että se hyppää reippaasti hakemaan ruokansa koskesta veden alta vaikka tulipalopakkasella.

Kantasuomalainen pöllö ei kuvalee linnun ääntä, mutta se on kuvaleva toisella tavalla. Sanan äänteellinen hahmo sopii niin hyvin pehmeänpyöreän ja silmät ymmyrkäisinä tuijottavan olion kuvailuun, että sen arvellaan yleisesti olevan deskriptiivistä alkuperää. Samaa sanaa käytetään myös typerän ihmisen kuvailuun. Pöllölintujen hahmo on mielenkiintoisella tavalla ristirietoinen, sillä täsmälleen sama eläin voidaan ymmärtää sekä tyhmyyden että viisauden symboliksi.

Ilmeisesti kantasuomen aikaisia johdoksia ovat haapana, kottarainen ja lepinkäinen. Kottarainen on johdos germanisperäisestä kotti-sanasta, joka tarkoittaa monenlaisia pieniä astioita, kuoria, suojuksia, onteloita tai kotelointia. Linnunnimen kantasankaksi se sopii juuri tässä tapauksessa sen vuoksi, että kottarainen rakentaa mielellään pesänsä jonkinlaiseen "kottiin". Kahden muun johdoksen perustana on viittaus väriin. Haapana on johdettu puun nimestä haapa, ja linnusta puheen ollen se viittaa koiraan juhlapukuun, jonka harmaa väri tuo mieleen haavan kuoren. Lepinkäisen nimitys on johdos leppä-sanasta, joka puun lisäksi tarkoittaa murteissa ja lähisukukielissä verta tai punaruskeaa väriä. Merkitysyhteys syntyy siitä, että samanlaista punaruskeaa väriä löytyy myös lepäksi nimitetyn puun kuoren alta.

Uusien linnunnimistosten ilmaantuminen kieleen kantasuomalaisella kau-

della ei välttämättä merkitse sitä, että kyseisiä lintuja ei aiemmin olisi esiintynyt suomalaisten esi-isien asuinseuduilla. Esimerkiksi edellä mainittu huuhkaja on vain uusi rinnakkaisnimi jo ennestään hyväksi tunnetulle lajille. Samoin vanhan joutsen-sanan rinnalle on ilmaantunut samaa merkitsevää luikko. Tämä suomen lounais- ja kaakkoismurteissa tunnettu, itämerensuomalainen joutsenen nimitys kuvailee aivan ilmeisesti laulujoutsenen ääntelyä.

Toisaalta on kuitenkin otettava huomioon se, että kantasuomalaisena aikana tapahtui suuria muutoksia elinkeinoissa ja elämänpitkissä, kun maatalouden harjoittaminen alkoi kehittyä yhä tärkeämpäksi elinkeinoksi kalastukseen, metsästykselle ja keräilyyn rinnalle. Erityisesti peltoaukeille tyypillisten lintulajien nimitykset kuten kiuru (*Anthus sp.*) ja kuovi (*Numenius sp.*) saattavat viitata myös todellisiin muutoksiin linnustossa tai ainakin lintujen tuntemuksessa.

Monet edellä mainitut nimet ovat kansankielessä merkitykseltään epämääriäisiä. Esimerkiksi hyppää voi merkitä töyhtöhyppää (*Vanellus vanellus*), rantasipiä (*Actitis hypoleucus*), huuhkajaa (*Bubo bubo*), hiiripöllöä (*Surnia ulula*) tai harjalintua (*Upupa epops*). Vaikka sana on myöhemmin vakiinnutettu jälkiosaksi töyhtöhyypän nimeen, ei ole mitenkään varmaa, että tämä olisi ollut sen alkuperäinen merkitys. Myös kuikan (*Gavia arctica*) ja kaakkurin (*Gavia stellata*) ero on kansankielisessä aineistossa hämärä, vaikka kuikan nimi tuntuu perustuvan hyvin selvästi nimenomaan kuikan ääntelyyn. Lisäksi kuikka-sana voi suomen murteissa viitata myös uiveloon (*Mergellus albellus*) tai kuoviin (*Numenius sp.*). Rääkkää on periaatteessa sopinut minkä tahansa rääkyvän linnun nimitykseksi, ja suomen murteista se on sellaisenaan pantu muistiin ainakin tavin (*Anas crecca*), ruisräkän (*Crex crex*) ja närlen (*Garrulus glandarius*) nimityksenä. Lisäksi sitä on käytetty rakenneosana monissa yhdysanoissa, esimerkiksi tavi (*Anas crecca*) ja heinätavi (*Anas querquedula*) tunnetaan rääkkäsorsana, ja luhtahuitin (*Porzana porzana*) vanhoja nimityksiä ovat kaislarääkkää tai pilkkurääkkää.

Kantasuomalaisena aikana ovat suomalaisten kielelliset esi-isät joutuneet kosketuksiin myös Itämeren alueella asuneiden, indoeurooppalaisia muinaiskielisiä puhuneiden kansojen kanssa. Tämä näkyy itämerensuomalaisen kielten yhteisissä lainasanakerrostumissa. Lainoja on saatu sekä baltilaisista että germaanisista kielistä, ja molemmissa kerrostumissa on myös linunnimiä. Tämänaikaisia baltilaisia lainoja ovat ainakin hanhi, harakka, käki ja rastas. Myös teeri-sanaa on arveltu baltilaisperäiseksi, mutta kuten edeltä on jo käynyt ilmi, sen alkuperästä on annettu muitakin selityksiä.

Pelkän nimen perusteella on mahdotonta tietää, onko hanhi tarkoittanut

Suomalaisen linnunnimistön historiaa Kaisa Häkinen

luonnonvaraista vai kotieläimenä pidettyä lintua. Sekä baltilaiseen että germaniseen lainakerrostumaan kuuluu selviä kotieläinten nimityksiä, edelliseen mm. oinas ja vuohi ja jälkimmäiseen esim. lammas ja nauta, jojen myös siipikarjaa on pidettävä mahdollisena. Kesy hanhi on alun perin sama laji kuin merihanhi (*Anser anser*), joka kuuluu Suomen alkuperäislajeihin. Jostakin syystä hanhen edustus näyttää kuitenkin esihistoriallisen Suomen arkeologisessa löytöaineistossa varsin vähäiseltä.¹¹

Kantasuomalaisen kauden germanisia lainasanoja ovat haikara, haukka, kana ja kukko. Haikara on luultavasti tarkoittanut alun perin harmaahaikaraa (*Ardea cinerea*) samoin kuin samaa germanista kantaa edustava ruotsin häger. Vanhimmassa suomalaisessa kirjallisudessa, joka yleensä oli muista kielistä käännettyä, näkyy selvästi, kuinka haikara-sanan ruotsalaisena ja latinalaisten vastineena on melko johdonmukaisesti häger ja ardea, mutta kun tarkoitetaan kattohaikaraa (*Ciconia ciconia*) tai mustahaikaraa (*Ciconia nigra*), käytetään suomen sanaa nälkäkurki tai sitten ruotsalaisperäistä lainasanaa storkki. *Ciconia*-suvun linnut olivat suomalaisille outoja ilmestyksiä, ja sellaisten pelottavien olioiden näyttäytymisen uskottiin en-nustavan nälänhätää tai muita onnettamuksia.

Haukka-sanan lainautumista ei voi mitenkään tulkita niin, ettei mitään haukkoja olisi tunnettu ennen kantasuomalaista aikaa. Todennäköisempi lainautumisen syy on se, että haukkojen merkitys ihmisen kannalta on muuttunut ja niitä on alettu tarkastella uudesta näkökulmasta. Ehkä ei ole sattumaa, että samaan lainakerrostumaan kuuluvat myös kana ja kukko ja että erään tavallisen haukan nimi koostuu kahdesta germanisesta lainasta: kanahaukka (*Accipiter gentilis*). Haukat eivät yleensä ole vaaraksi ihmiselle, mutta hänen siipikaralleen ne voivat tehdä suurta tuhoa.

Kantasuomalaisen ajan päätyessä itämerensuomalaisen lähinaapuriin ilmaantui myös slaavilaisia kangoja. Muinaisvenäläisten laineiden joukossa on yksi linnunniimi: varpunen. Periaatteessa varpunen voisi olla myös lehtipuun oksaa tai pienä puuvartista kasvia merkitsevän varpa- tai varpu-sanan johdos, mutta kun saman linnun (*Passer domesticus*) nimenä on muinaisvenäjässä ollut vorobii, on lainaselitystä pidetty uskottavampana vaihtoehtona 1700-luvulta lähtien.

Suomen kielen itsenäisen kehityksen aika

Itämerensuomalaisen kieliyhteyden hajottua alkoi varhaissuomen kausi, suomen kielen itsenäisen kehityksen aika. Tämän ajan alkupuolella ei oikeastaan voi puhua vielä yhdestä ja yhtenäisestä suomen kielestä, sillä Suo-

men alueella asutus oli keskittynyt vain muutamiin osiin maata, ja jokaisella heimoalueella oli oma murteensa. Kun Mikael Agricola alkoi julkaista suomenkielistä kirjallisuutta 1500-luvulla, hän puhutteli rakkaita lukijoitaan suomalaisiksi, hämäläisiksi ja karjalaisiksi. Suomalaisilla hän tarkoitti tässä yhteydessä vain varsinaissuomalaisia.

Keskiajan suomesta ja keskiaikana tapahtuneista kielenmuutoksista voi harvoin sanoa mitään varmaa, sillä kirjallista todistusaineistoa ei juurikaan ole eikä keskiajan suomea voi myöskaän tutkia sukukieliä vertailemalla niin kuin vanhempia kielen vaiheita. Keskiajan suomea on kuitenkin säilynyt yksittäisinä sanoina muunkielisissä asiakirjoissa, ja suuri osa tästä aineistosta on erisniemiä. Niihin sisältyy myös useita linnunnimia. Keskiaikaisissa lähteissä mainitaan sellaisia henkilöitä kuin esimerkiksi Olaf Haukka, Johan Kokko, Olaf Koskelo, Thomas Koskeloinen, Olaf Kyhkynen, Olaf Kyhyläinen, Henrik Käki, Nikolaus Metunen, Olaf Pyy, Nikolaus Sotka ja Peder Tiainen. Kokko on kotka-sanan variantti, metunen kuuluu etymologisesti metso-sanan yhteyteen. Etunimen jäljessä olevat nimet ovat tähän aikaan olleet pikemminkin henkilökohtaisia lisänimiä kuin sukunimiä saran nykyisessä merkityksessä. Lisänimiä tarvittiin muun muassa siksi, että kristillisperäisten etunimien valikoima oli melko suppea ja samannimisiä henkilöitä oli runsaasti. Joka tapauksessa ainakin Kurki on jo keskiajalta juontuva aatelissuvun sukunimi. Myöhempinä aikoina linnunnimistä on tullut hyvinkin tavallisia sukunimiä erityisesti Itä-Suomessa, eivätkä ne nykyäänkään ole harvinaisia tässä funktiossa.

Äänteellisesti motivoituja nimiä on muodostettu myös suomen kielen itsenäisen kehityksen aikana. Tällaisia ovat esimerkiksi alli, huitti, kihu, liro, räyskä, sirri, tilhi, tiltaltti, tulku (yhdyssanassa punatulkku), uikku ja viiriäinen siitä päättellen, että näille ei tunneta vastineita mistään sukukielestä. Muutamat suomalaiset linnunnimet ovat aivan ilmeisesti sukukielistä lainattuja. Saamelaisperäisiä lainoja ovat kiiruna, piekana ja uivelo, ja myös ruokki on saamen kautta lainattu skandinaavinen sana. Virolaiseksi lainaksi on selitetty hakki, joka esiintyy jälkiosana nimessä pähkinähakki. Useissa lounaismurteissa tunnetaan hukkanen myös naakan nimityksенä.

Koska äänteellisesti motivoituja nimiä on muodostettu myös muissa kielisä kuin suomessa, on joskus mahdotonta tietää varmasti, onko nimi lainaperäinen vai ei. Esimerkiksi tikli-nimeä on yleensä arveltu lainaksi ruotsin (stegltsa) tai saksan (Stieglitz) vastaavasta linnunnimestä, mutta periaatteessa se voisi olla myös itsenäisesti muodostettu, ääntä jäljittelevä nimitys. Lintu on saanut suomenkielisen nimensä, aluksi muodossa tiklivarpunen, 1800-puolivälissä, jolloin Suomessa tehtiin myös ensimmäiset luotettavat

tiklihavainnot.

Suomalaisista linnunnimistä mystisin on taviokuurna. Se on ilmaantunut kirjallisuuteen vasta 1800-luvun alussa, mutta sanan varsinainen alkuperä ja merkitys ovat pysyneet arvoituksena. Se on selvästikin yhdyssana, mutta tavia-sanaa ei tunneta yleisniminenä sen enempää murteissa kuin kirjakielessäkään. Kuurna on kyllä olemassa itsenäisenä sanana, joka tarkoittaa uurretta, vakoa, kourua, ränniä tms., mutta näissä merkityksissä se tuntuu sopivan huonosti linnunnimeksi. Vepsässä sana tarkoittaa kuitenkin astian nokkaa, joten se saattaisi viitata myös linnun nokkaan. Toinen mahdollisuus on, että se liittyisi kuurna-sanasta johdettuun verbiin kuurnata, joka merkitsee siivöimistä. Tällöin se kuvailisi tapaa, jolla lintu siivilöi marjojen siemeniä syödessään.¹²

Linnut osana yleisempää kirjallista kulttuuria

Suomalaisista alkoi tulla eurooppalaisia keskiajalla, kun katolisen kirkon vaikutuspiiri ja siihen kuulunut kirjallinen kulttuuri levisivät Suomeen. Vaikka suomen kieltä ei keskiajalla vielä kirjoitettu, suomalaiset joutuivat ainakin välillisesti kosketuksiin hengellisen kirjallisuuden kanssa kirkomiesten puheita ja opetuksia kuunnellessaan. Kirjoilla ja kirjoituksilla on kristinuskossa ollut alusta alkaen keskeinen merkitys, ja Raamatun kertamuksiin ja pyhimyslegendoihin perustuvien kirkkomaalausten välityksellä suomalaisetkin oppivat tuntemaan ja tietämään yhtä ja toista myös sellaisista maista, kansoista ja kulttuureista, jotka olivat aivan erilaisia kuin heidän omansa. Pyhässä kirjassa mainittiin myös lintuja, joita ei esiintynyt Suomessa, esimerkiksi pelikaani ja strutsi. Tällaisille eksoottisille siivekkäille ei ollut suomen kielessä omia nimityksiä, joten niitä varten oli nimitykset lainattava muista kielistä.

Uuden ajan alussa Mikael Agricola alkoi käännytä Raamattua suomeksi, mutta ensimmäinen kokonainen suomennos valmistui vasta vuonna 1642. Pyhä tekstiä käännettäessä ei mitään voinut jättää pois, vaan kaikki oli suomennettava, mitä lähtötekstissä tuli vastaan. Tuomiorovasti Eskil Petraeuksen johtama työryhmä on ilmeisesti joutunut koville, kun se parhaansa mukaan yritti löytää suomenkieliset vastineet esimerkiksi kolmannen Mooseksen kirjan luvussa 11 esitetylle luettelolle, jossa mainittiin joukko saastaisia lintuja: ”Nämät ovat linnuista kuin ovat kauhistus teille, ja ei tiedän pidä syömän, kuin ovat kotka, haukka ja lintuhaukka, kokkolintu ja korpihaukka lainens. Ja kaikki karneh lainens. Strutsi, tarhapöllö, käki ja hiirihaukka lainens. Kivirautia, luikkoi, hyypää, yökkö, ruogonpäristää ja storkki, haikara ja hahka lainens. Suovares ja pääskyinen.”

Nykysuomalainen ymmärtää luettelosta vain osan, ja siitäkin osan väärin. Nykyisen, mahdollisimman tarkasti alkutekstiin perustuvan raamatunkään-nöksen mukaan vastaava kohta kuuluu seuraavasti: "Inhotkaa ja karttaka seuraavia siivekkäitä, älkää syökö niiden lihaa, sillä ne ovat teille iljetyks: kotka, hanhikorppikotka ja partakorppikotka, isohaarahaukka ja muut haara-haukat, kaikki korpit, strutsi, kehrääjä, lokki ja kaikki jalohaukat, varpuspöl-lö, merimetso ja huuhkaja, tornipöllö, pelikaani ja kalasääski, kattohaikara ja muut haikarat sekä harjalintu ja lepakko." 1600-luvun suomalaisilla ei vielä ollut käytössään sitä lintutieteellistä tietämystä, joka olisi auttanut kääntää-mään tarkasti ja tulkitsemaan oikein alkutekstissä esiintyneen nimitykset.

Vaikka Turkuun perustettiin akatemia vuonna 1640 ja akatemiaa harjoi-tettiin myös lintutieteellistä tutkimusta, sitä ei tehty eikä julkaistu vielä suo-men kielellä vaan eurooppalaisten oppineiden ainoalla yhteisellä kielellä, latinaksi. Näin ollen kirjakielen linnunnimistö ei juurikaan karttunut. Edis-tystä alkoi tapahtua vasta 1700-luvun jälkipuoliskolla, kun suomeksi alettiin julkista maallista valistuskirjallisuutta ja kansanperinnettä ja suomen kielen sanastoa alettiin kerätä suurten sanakirjojen laatimista varten. Daniel Juslenius, Henrik Gabriel Porthan ja Kristfrid Ganander olivat kiinnostu-neita myös kansankielen sanastosta, ja tulokset näkyivät sekä Jusleniuksen sanakirjassa että Gananderin sanakirjan käzikirjoituksessa, joka tosin jäi omana aikanaan painamatta. Esimerkiksi kuhankeittäjä ja käenpiika ovat tulleet kirjakieleen 1700-luvulla. Nimien alkuperälle löytyy selitys kansan-perinteestä. Kuhankeittäjän ääntelyssä voi kuulla lauseen "Kuha kiehuu", ja käenpiian on uskottu palaavaan muuttomatkaltaan juuri ennen käkeä, jotta se ehtisi valmistella herransa tuloa.

Ennen 1800-lukua laadituissa sanakirjoissa on se yleinen ongelma, että sa-nat on selitetty varsin heikosti ja sekavasti, jos ollenkaan. Esimerkiksi Ga-nanderin sanakirjassa mainitaan muissa lähteissä tuntematon lintu nimeltä raappana, jota kuvataan seuraavaan tapaan: "en liten grå fågel, som wistas på mässäng, kan ei heller mycket flyga (suo kurpu, suo wares widhöfd)." Toisalla samassa sanakirjassa todetaan, että ruotsin widhöfd on suomeksi pu-puttaja ja viitataan Mooseksen kirjan saastaisiin lintuihin, joista yksi on tässä mitä ilmeisimmin tarkoitettu harjalintu. Hakusana suokuri eli suokurvi on käännetty ruotsiksi wijpa, upupa, joilla tarkoitetaan ilmeisesti töyhtö-hyypää ja harjalintua. Seuraava hakusana on suowares, mutta se todetaan vain edellisten nimien synonymiksi. Artikkelissa suo kurppa eli suokurpu selitetään merkitys seuraavasti: "en liten fågel i kärr med lång näbb." Lisäksi todetaan sanan merkitsevän samaa kuin suokurvilo. Tämä on lakonisesti selitetty "spof, boscas", ja lisäksi on mainittu suomalaisena synonymina kuovi. Täysin hämäräksi jäädä, kuinka monta eri lintulajia Gananderilla on

ollut mielessään sana-artikkeleita kirjoittaessaan ja miten lajit on erotettu toisistaan. Vasta 1800-luvulla tieteellispohjaisiin sanakirjoihin alkaa tulla merkityksen selityksiksi myös lintujen tieteellisiä nimisiä.

Tällaista taustaa vasten ei tarvitse ihmetellä, miksi linnunnimistöä haluttiin 1800-luvulla kehittää ja selkeyttää artikkelin alussa kuvatulla tavalla. Uudeksi ongelmaksi nousi kuitenkin se, että 1800-luvun kansallishenkisessä ilmapiirissä haluttiin pyrkiä eroon mahdollisimman monista lainaperäisistä sanoista siitä riippumatta, kuinka pitkään niitä oli jo ehditty käyttää kirjakielessä. Esimerkiksi pelikaanista haluttiin tehdä kitahanhi, pingviinistä lihavauikku ja strutsista nälkäkurki. Kattohaikaralle ja mustahaikaralle, joista aiemmin oli käytetty nimiä nälkäkurki tai storkki, ehdotettiin nimiksi valkeaa ja mustaa tuonenkurkea viron mallin mukaan. Yrityksistä huolimatta uudisnimet eivät kuitenkaan saaneet pysyvää kannatusta, ja 1800-luvun loppupuolella myös selvästi vierasperäisiin nimiin alettiin suhtautua suo-peammin. Kun esimerkiksi fasaani alkoi tulla tutuksi suomenkielisten oppikirjojen välityksellä, sillä ei edes yritetty tarjota muuta nimeä kuin ruotsalaisperäinen fasaani.¹³

1800-luvun aikana vastuu kirjakielisen linnunnimistön kehittämisestä siirtyi selvästi alan asiantuntijoille. Tämä ei kuitenkaan estänyt muita kirjoittajia käyttämästä tuntemansa linnunnimistöä omalla tavallaan. Kansanomaisia nimityksiä on käytetty esimerkiksi kaunokirjallisuudessa oikean tylin ja tunnelman tavoittamiseksi. Aleksis Kivi käytti pöllöön viittaavaaa ukuli-sanaa kuvatessaan tyhmänä töllöttävää ihmistä. Eino Leino runoili ruislinnun laulusta, vaikka lajin (*Crex crex*) varsinaiseksi nimitykseksi oli jo Nylanderin luettelossa vahvistettu ruisrääkkä. Itse asiassa Leinon Nocturne-runon (Ruislinnun laulu korvissani, tähkäpäiden päällä täysi kuu jne.) herkkä tunnelmointi saa lukijan epäilemään, ettei Leino edes tiennyt tai välitänyt, miten ”ruislintu” todellisuudessa ääntelee. Öinen peltomaisema vaati täydennykseen yöllä laulavaa lintua, jolla oli aihepiiriin sopiva nimi, ja muusta viis.

Kaikuja Uralilta ja tutkijoiden työpajoista

Nykysuomalainen linnunnimistö on muotoutunut tuhansien vuosien kuluessa. Nimien ikää on mahdotonta tietää pelkän ulkoasun perusteella, sillä rakenteeltaan samantyyppisiä, useimmiten linnun änen jäljittelyyn perustuvia nimityksiä on muodostettu kaikkina aikoina. Esimerkeiksi sopivat iki-vanha sääksi ja aivan nuori liro, joiden ikäero saattaa olla noin 5000 vuotta. Kirjakielinen ja erityisesti lintutieteellisessä kirjallisuudessa käytetty lin-

nunnimistö on tietoisen kehittämisen tulosta. Kehittäminen on tapahtunut monella tavalla. Kaikkein elinvoimaisimmat nimet ovat yleensä sellaisia, jotka ovat olleet laajassa kansankielisessä käytössä jo ennen tieteellispohjaisen nimistön syntyä, ja tutkijoiden tehtäväksi on jäänyt ainoastaan nimen hyväksyminen tieteelliseen käyttöön. Nämä ovat esimerkiksi ikivanhat kurki ja pyy muuttuneet kansankielisistä nimityksistä kirjakielisen ja tieteellispohjaisen nimisysteemin osiksi.

Joissakin tapauksissa tutkijoiden tehtäväksi on jäänyt valikoiminen: kansankielisen nimen muotoa tai merkitystä tai molempia on täsmennetty niin, että nimi on täytänyt tieteellisen käytön asettamat vaatimukset. Esimerkiksi karipääskyiseksi, maapääskyiseksi, multapääskyiseksi, rantapääskyiseksi, savipääskyiseksi, törmäpääskyiseksi, vieripääskyiseksi tai vierupääskyiseksi kutsutun linnun (*Riparia riparia*) nimityksestä on merkityksetön johdin -i) nen pudotettu pois ja varsinaiseksi nimeksi on valittu vaihtoehtojen joukosta yksi, törmäpääsky.

Joskus tutkijoiden on täytynyt luoda kokonaan uusi nimi, kun käyttökelpoisia kansankielisiä nimiä ei ole ollut tarjolla tai niitä ei syystä tai toisesta ole haluttu käyttää. Silloin vaihtoehtoja on ollut monia. Nimi on voitu lainata muista kielistä (esimerkiksi ruotsista suula) tai oman kielen sanaston muista osista (kehräjä) tai se on voitu muodostaa käytämällä kielessä ennestään olleita aineksia uudella tavalla. Esimerkiksi Magnus von Wright otti käyttöön nimityksen pähkinänakkeli ennestään suomeksi nimeämättömälle lajille (*Sitta europaea*), jonka edustajat nakkelivat pähkinöitä syödessään.

Kansankielinen nimistö elää ja kehittyy edelleen kirjakielisen nimistön rinnalla, ja lisäksi myös lintutieteen tutkijat ja harrastajat ovat luoneet oman, jatkuvasti muuttuvan asiantuntijaslanginsa, jolle ominaisia ovat tieteellisen nimistön tai erilaisten assosiaatioiden pohjalta kehitellyt, usein huomoripitoinet ”lempinimet”.¹⁴ Isolepinkäisestä saattaa tulla ile tai leksa, kangaskiurusta (*Lullula arborea*) lullu tai tuutulaululintu ja kenttäkerttusesta (*Acrocephalus agricola*) mikael. Rakkaalla linnulla on monta nimeä, nyt ja aina.

¹ Yksityiskohtaisempia tietoja nimien etymologioista löytyy esimerkiksi teoksista Suomen sanojen alkuperä (SSA) 1—3 (1992—2000), Nyksuomen etymologinen sanakirja (NES) tai Kaisa Häkkinen: Linnun nimi (2004).

² Luokitus on muuttunut Nylanderin ajoista, jolloin *Sylvia*-sukuun sisällytettiin myös nykyisten *Acrocephalus*- ja *Locustella*-sukujen edustajat.

³ Kirjoitushetkellä käytettävissä oleva tieto on päivitetty 4.8.2010.

⁴ Nimien ja merkitysten suhde näkyy havainnollisesti teoksesta Kaisa

Suomalaisen linnunnimistön historiaa Kaisa Häkkinen

Häkkinen: Linnun nimi (2004), jonka historiallisen lintusanaston hakemistoon on merkitty kaikki ne lajit, joihin nimi voi viitata.

5 Mäger 1994: 152.

6 Kesällä 2010 Suomen lintulajien määrä nousi 456 lajista 460 lajiin juuri tällaisten tarkistusten johdosta.

7 Koko maailman linnuston suomenkielinen nimistö on ensi kertaa julkaistu painettuna Otavan Lintutiedossa vuonna 1990.

8 Näitä ovat samojedikielet (nenetsi, enetsi, nganasani, selkuppi ja nytemmin kadonneet etelä-samojedikielet) ja ugrilaiskielet (unkari, mansi, hanti).

9 Suomen esihistoriallista lintulöytöaineistoa on arkeologian näkökulmasta tarkastellut Kristiina Mannermaa esim. artikkeliissaan 2003.

10 Yleistajuinen, melko tuore esitys suomalaisten esihistoriasta on Riho Grünthalin toimittama artikkelikokoelma Ennen, muinoin (2002).

11 Mannermaa 2003: 17.

12 Selitystä on ehdottanut sähköpostitse Ilkka Koivisto.

13 Fasaani oli ensi kertaa esitelty suomenkielisellä lukevalle yleisölle jo vuonna 1670 Erasmus Rotterdamilaisen Kullaisen kirjan suomennoksessa, mutta silloin sitä käsiteltiin vain lintupaistin ominaisuudessa ja siitä käytettiin latinankielistä nimitystä Phasianus.

14 Esimerkkejä löytyy runsaasti lintutieteellisten yhdistysten verkkosivulta tai esimerkiksi Matti Koivulan ja Jan Södersvedin teoksesta Ornimisen sietämätön keveys (1996).

Lähteet ja kirjallisuus

Agricola, Mikael: Teokset I – III. Uudistettu näköispainos. WSOY, Porvoo – Helsinki – Juva 1987.

Biblia [1642]. Se on: Coco Pyhä Ramattu, suomexi, Stockholmis 1642. Ensimmäisen suomenkielisen Raamatun näköispainos. WSOY. Porvoo 1971.

Erasmus Roterodamus 1670: Cullainen kiria nuorucaisten tapain sijwollisudest. Jäljennöspaninos suomenkielisestä osuudesta teoksessa Libellus aureus de civilitate morum puerilium, cum idiomate Svecico, Germanico et Fennonico. Excusus a Johanne Winter. Anno MDCLXX. Helmer Winter. Suomen Turussa 1961.

Ganander, Christfrid 1786 - 1787: Nytt Finskt Lexicon. Alkuperäiskäsikirjoituksesta ja sen näköispainoksesta toimittanut Liisa Nuutinen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 676. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 95. Helsinki 1997.

Grünthal, Riho (toim.) 2002: Ennen, muoin: miten menneisyyttämme tutkitaan. Tietolipas 180. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.

Hellquist, Elof 1963, 1966: Svensk etymologisk ordbok I – II. C. W. K. Gleerups förlag. Lund.

Hjelt, O. E. A. 1896: Naturhistoriens studium vid Åbo Universitetet. - Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet i Finland, XXXII, Åbo Universitets lärdomshistoria 6. Helsingfors.

Hildén, Olavi 1992: Lintujen nimistömuutokset – tarkennuksia taustatietoihin. - Lintumies 6/1992.

Häkkinen, Kaisa 2004: Linnun nimi. Teos, Helsinki.

Iso-Livari, Lasse & Tenovuo, Rauno & Voipio, Paavo 1978: Lintulahkojen ja -heimojen suomenkielinen nimistö. - Ornis Fennica Vol. 55.

Juslenius, Daniel 1745: Suomalaisen Sana-Lugun Coetus. Näköispainos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 1968. Sisältää Henrik Gabriel Porthanin kappaleen välilehtiin ja sivuihin tehdyt lisäykset.

Jussila, Raimo 1998: Vanhat sanat. Vanhan kirjasuomen ensiesiintymiä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki.

Järvinen, Antero 1991: Linnut liitävi sanaja. Romantinen tietokirja suomalaisesta lintuperinteestä. Otava, Helsinki.

Suomalaisen linnunnimistön historiaa Kaisa Häkkinen

- Kivirikko, K. E. 1926 - 1927: Suomen linnut I – II. WSOY. Porvoo.
- Koivula, Matti – Södersved, Jan 1996: Ornimisen sietämätön keveys. Kirjayhtymä. Helsinki.
- Koskimies, Jukka 1962: Euroopan linnut. Kuvitettu kenttäkäsikirja. [Tekijät:] Roger Tory Peterson, Guy R. Mountfort, P. A. D. Hollom. Suomalaisen laitoksen toimittanut Jukka Koskimies. Tammi. Helsinki.
- Laine, Lasse J. 1992: Maailman linnuilla on nyt suomalaiset nimet. - Lintumies 4.
- Lappalainen, Pekka 1959: Aukusti Juhana Mela. Uranaukaisijan elämä. [Väitöskirja.] Turku.
- Lehikoinen, Esa – Vuorisalo, Timo – Lemmetyinen, Risto 2003: Varsinais-Suomen lintuhistoria. – Lehikoinen, E., Aalto, T., Alho, P., Klemola, H., Laine, J., Normaja, J. Numminen, T. ja Rainio, K.: Varsinais-Suomen linnut. Turun Lintutieteellinen Yhdistys ry., Turku.
- Linnæus, Carolus 1758: *Systema Naturæ, sive regna tria naturæ systematice proposita per classes, ordines, genera & species. Holmiæ.*
- Lokki, Juhani ym. 1992: Otavan lintutieto. Maailman linnut. Päätoimittaja Christopher M. Perrins. Suomalaisen laitoksen päätoimittaja Juhani Lokki. Otava. Helsinki.
- Malmberg, A. J. 1872: Fauna Fennica. Suomen Eläimistö, Nuorisolle. G. W. Edlund. Helsinki.
- Mannermaa, Kristiina 2003: Birds in Finnish prehistory. - *Fennoscandia archaeologica XX.*
- Mela, A. J. 1882: Suomen luurankoiset eli luonnontieteellisen Suomen eläimistö. *Vertebrata Fennica, sive fauna animalium vertebratorum regionis Fennicae naturalis.* K. E. Holm. Helsinki.
- Mela – Kivirikko 1909: A. J. Melan Suomen luurankoiset; *Vertebrata Fennica. Toinen kokonaan uudistettu painos, toimittanut K. E. Kivirikko.* WSOY. Porvoo.
- Merikallio, Einari 1922: Suomalaisia lintujen nimiä. Suomalaisen eläin- ja kasvitieteellisen seuran Vanamon julkaisuja. Osa 2. N:o 1. Helsinki.
- Merikallio, Einari 1924: Ehdotus suomalaiseksi linnunnimistöksi. - Luonnon Ystävä 1924.
- Merikallio, Einari 1927: Uuteen linnunnimistöön kohdistuneet arvostelut. - Luonnon Ystävä 1927.

Merikallio, Einari – Kivirikko, K. E. 1925: Suomen lintujen uusi nimistö. - Luonnon Ystävä 1925.

Mäger, Mart 1994: Linnud rahva keeles ja meeles. 2., täiendatud ning parandatud trükk. "Koolibri". Tallinn.

NES: Nykysuomen etymologinen sanakirja. Toimittanut Kaisa Häkinen. WSOY, Porvoo – Helsinki – Juva.

NS: Nykysuomen sanakirja 1 – 6. Valtion toimeksiannosta teettänyt Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 1951 – 1961.

Nylander, W. 1849: Finska Foglars Finska namn, systematiskt ordnade. - Suomi 1848.

Närhi, Eeva Maria 1996: Suomalaista sukunimikäytäntöä. Kielenkäytön oppaita 1. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Edita. Helsinki.

Palkki, Riitta 1996: "Cadzocat taiwan linduja". - Kielen kannoilla. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 20 vuotta. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 86. Edita. Helsinki.

Saalas, Uunio 1946: Puoli vuosisataa suomalaista luonnontiedettä. Suomalaisen eläin- ja kasvitieteellisen seuran Vanamon toiminta 1896 – 1946. Otava. Helsinki.

Sadelin, Petrus Ulricus 1810, 1819: Fauna Fennica, sive enumeratio animalium, quae alit terra Finlandiae insulaeque ei adjacentes. Aboae. [Osa I 1810, osat II ja III 1819.]

SAOB: Ordbok öfver svenska språket, utgifven af Svenska Akademien. Lund 1898

SKES: Suomen kielen etymologinen sanakirja I - VI. Toimittaneet Y. H. Toivonen, Erkki Itkonen, Aulis J. Joki, Reino Peltola. Lexica Societatis Fenno-Ugricæ XII. Helsinki 1955 – 1978.

SMS: Suomen murteiden sanakirja 1 -. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 36. Helsinki 1985 -.

SMSA: Suomen murteiden sanakirjan arkisto. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki.

SSA: Suomen sanojen alkuperä 1 – 3. Päätoimittajat Erkki Itkonen, Ulla-Maija Kulonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Helsinki 1992 – 2000.

Suomalainen, Paavo – Voipio, Paavo 1950: Suomen selkärankaiset - Vertebrata Fennica. - Luonnon Tutkija 1950.

Suomalaisen linnunnimistön historiaa Kaisa Häkkinen

Suomen kielen perussanakirja 1 - 3. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 55. Helsinki 1990 - 1994.

Veistola, Tapani 1992: Linnunnimikeskustelun sadonkorjuu. - Lintumies 5/1992.

von Wright, Magnus 1859: Finlands Foglar, hufvudsakligen till deras drägter. Förra Afdelningen. Finska Litteratur-sällskapets Tryckeri. Helsingfors.

von Wright, Magnus - Palmén, Johan Axel 1873: Finlands Foglar, hufvudsakligen till deras drägter. Senare afdelningen, efter författarens död omarbetad med särskild hänsyn till arternas utbredning. Finska Litteratur-Sällskapets Tryckeri. Helsingfors.

Välikangas, Ilmari 1926: Uuden suomalaisen linnunnimistön arvostelua. -Luonnon Ystävä 1926.

LASCAUX

Norbert Aujoulat

Norbert Aujoulat is the Head of the Cave Art Department at the Centre National de la Préhistoire (CNP), National Prehistory Centre.

On 12 September 1940, four teenagers accidentally stumbled across a hole in the hillside overlooking the village of Montignac, France. This opening at the entrance to the Lascaux Cave and its network of chambers, brought to light the stunning 17,000 year - old paintings that vividly depicted a whole host of animals and figures. The discovery was to become one of the greatest archaeological finds of the 20th century. By the 1950s, however, the sheer number of visitors to the cave was causing the paintings to deteriorate, forcing the Ministry of Cultural Affairs finally to close it to the public in 1963.

A key figure at France's National Centre for Prehistory, Norbert Aujoulat has been fascinated by the Lascaux Cave ever since his first visit back in 1970 and has spent several years researching its ancient art. In successive chapters, he takes us on a thorough exploration of the historic site, detailing the geological and archaeological background of the area and guiding us through the individual chambers and paintings from their very beginnings right up to the present day.

The literary works of Norbert Aujoulat include two books on the cave paintings of Lascaux:

Lascaux : Le geste, l'espace et le temps, 2004 , translated into English as Lascaux: Movement, Space and Time, 2005.

The Splendour of Lascaux: Rediscovering the Greatest Treasure of Prehistoric Art, 2005

English summaries of articles

THE BIRD OF JUVA AND OTHER DOMESTIC BIRD PENDANTS FROM THE LATE IRON AGE.

Juha Ruohonen

The article deals with bird pendants from the late Iron Age in the light of old and recent discoveries. All in all there are, depending on the way one counts, around fifty pendants with a bird motif known from Finland. The pendants can be divided into groups according to many different grounds. The way used here is the division of artifact types into plastic ones, ones that are flat and without a perimeter and circular ones or those with a perimeter. The two former groups are examined in more detail. The pendants in question have been found both in cremation and inhumation cemeteries and some additional ones have come up as separate finds and in connection with hoards. Flat bird pendants are dated as being from the late Iron Age, mainly from the 11th and 12th centuries. Plastic bird pendants have been in use longer, up until the period of the crusades.

M.A. Juha Ruohonen works as assistant in the Department of Archaeology in the University of Turku.

BIRDS AND PEOPLE

Pentti Laaksonen

The myth about the world having originated from the broken eggs of a pochard is not at all a Finnish or a Karelian invention. On the contrary, this mythical cosmogony is known in an area that spans across the shores of the Baltic Sea to Asia and the Pacific Islands. There have been guesses that the fact that the myth became well-known in this specific stretch could somehow even be connected to the enigma of the Silk Route.

The Finnish word for pochard, sotka, seems to be one of the old Finno-Ugric root words. It has equivalents in distantly related languages including even Ostyak and Vogul or Hanti and Mansi. Pochard is therefore a kind of common name for waterfowls and in different dialects or languages it can refer to any waterfowl, for example merganser, black-throated loon or, in the dialects of Northern Finland, goldeneye. This certainly does not mean that those of our ancestors interested in birds – especially hunters – would not have known different species of birds quite accurately.

Northern peoples have always been interested in where geese and other migratory birds travel for the winter. These age-old contemplations served as a basis for the arctic idea of the Isle of bliss (Lintukoto, literally “home of birds”), a place, where geese, too, fly for the winter.

Tradition recorded from Northern peoples show that Earth was thought to be flat like a pancake and limited by the dome of the sky. The world was therefore like a cheese-cover. This lead to the idea that small people inhabited the area where the sky dome connected with the Earth. The winter home of the birds was located somewhere beyond the dwelling place of the people at the edge of the sky.

As it got colder, the migratory birds set off in large numbers across the Milky Way (literal Finnish: “bird route”) towards the seam of the sky and Earth. The coldness on Earth was believed to be the reason the birds strove away from here beyond the dome of the sky. When the birds returned in the spring, all healthy and fat, people thought they had spent their time on the Isle of bliss in splendid conditions.

Many things connected with crop or destiny have been possible to conclude by observing the behavior of birds. Some birds were feared, respected or worshiped. They were sacred birds. Many birds were used as food, as something to live on. They were birds of life.

Not all birds were associated with the same amount of tradition. The appearance of the bird, its sounds or behavior have occupied the minds of people and given birth to beliefs, which might be very old. The names of

English summaries of articles

some birds are of an ancient Finno-Ugric origin. The word for bird, *lintu*, belongs to this group of old root words.

The movement of migratory birds was of great interest to the old folk. On their minds were the long journeys of migratory birds and the desire to come all the way to the distant North for a short while to build a nest and reproduce. "Bird route" as the Finnish name for the Milky Way reveals that fundamental myth have been associated with the cycle of the Heavens and the living nature.

Everyone knows the saying "a little bird told me". It serves as a way of expressing that we have learned some secret. Behind this saying is the story of a bird, who unexpectedly makes known the truth. It is based on a widely known belief that all small birds at one time were fluent in the language of man, the very same used before the confusion of tongues of Babel. The birds later lost this ability and so each bird has had to learn to sing in a unique voice.

WING, WATERFOWL, POWER ANIMAL

Kristiina Mannermaa

My article deals with bird bones found in Stone Age graves and the interpretations of their meaning and role in rituals and burial practices. At the center of my study are two large North European Stone Age cemeteries, Ajvide in Gotland, Sweden and Zvejnieki in North Latvia. A thorough study of the findings reveals there were many kinds of meanings associated with birds in cults of death. Bird bones were used in necklaces and pendants that decorated the clothing of the deceased or the grave. Bird parts were placed into graves apparently to represent power animals or soul birds. Bones or parts of waterfowl wings in particular were placed in graves implying that waterfowls and wings were important in burial culture. One exception to this are the three Middle Neolithic graves in Zvejniek, where parts of the blue wings of the Eurasian jay were attached to the clothing of the deceased. It is possible that the jay was a totemic bird. A broader inspection of the findings in Ajvide, Zvejniek and other sites in northern Europe suggests that fairly similar beliefs have been associated with birds in different regions and different times.

ON THE HISTORY OF FINNISH COMMON BIRD NAMES

Kaisa Häkkinen

There are currently over 9000 official bird names in written Finnish, the oldest ones originating from root Uralic thousands of years ago, the youngest representing a progressing and continuously complementing process of forming names. The majority of this vast nomenclature is made up of foreign species. The amount of Finnish species is, depending on the way one counts, around 270-460.

In scientific nomenclature every species has a single name, but in a vernacular language birds that are familiar and have a reason to be mentioned might have dozens of names. Imperceptible and insignificant species have often gone unnamed. There are great dialectal differences in vernacular nomenclature. The relationship between names and species is complex, because the same species might have several names and a certain name might refer to many different species. Also, the level of knowledge on birds varies among the users of vernacular nomenclature and this is reflected in identifying a species as well as distinguishing it. Common names are often names for a family or a type of bird rather than an exact species.

The majority of indivisible basic names are phonetically motivated words: the name mimics the vocalization of the bird. Onomatopoetic names like these are found in vocabularies of all ages, the youngest scholarly layers included. Other important grounds for naming include color, typical behavior or method of obtaining food. Part of the bird nomenclature has been borrowed from neighboring languages or the scientific lingua franca, latin. The Finnish bird names currently in use or at least their components have for the most part been in the language already before the birth of written Finnish in the 16th century, but the complete, scientifically based system of names for birds nesting in Finland stabilized into its current form only in the latter half of the 20th century. The purposeful development work began around the middle of the 19th century. The article goes through motivation for bird names, development work, age layers and stabilization in the light of a rich example material.

THE EAGLE IN THE HUMAN LIFE

Pertti Koskimies

The Eagle, and especially the Golden Eagle (*Aquila chrysaetos*), has been an important bird and spiritual animal all over the world. It has been the bird of Gods among as diverse people as the Sumerians, Ancient Greeks, Romans, Vikings, Persians, American Indians and Finns. The most famous Eagle Gods were Zeus, Jupiter and Odin. In these and many other people the Eagle has been the founder of the world, as well as the symbol of power, dignity and eternity. The hieroglyphic depicting the Eagle became a in our alphabet. Numerous peoples respected the Eagle as an immortal bird and the only one which could fly high enough to reach both Gods and the sun. When an Eagle became old enough it flew so close to the sun that its flight feathers were burnt and replenished after the bird fell via water back to its nest. The Eagle forced its young to look at the sun, and those who could not were thrown away from the nest. It was not until the 18th century when humans started to persecute Eagles and other predators in order to get all game for themselves. Since then attitudes towards the Eagle turned from very positive to very negative leading to population crashes all over the Northern Hemisphere where the Golden Eagle lives. In recent decades, Eagle populations have slowly recovered thanks to conservation measures and more positive attitudes towards nature in general. The article describes in a prosaic style the status of the Eagle in various kinds of times and cultures from the founding to the end of the world, according to myths, tales and beliefs.

English summaries of articles

BIRDS IN PERMIC BRONZE CASTINGS

Antero Kare

Museums mainly in Russia hold about 1000 figurative Permic bronze castings. The surface themes of these skillful objects are horses, bears, lizards, birds, humans, sun, elk, fish, marten, etc.

The area west of Urals, now mainly Perm, and east of Urals where contemporary Mansis and Hantis are living, was the heartland of ancient Fennو-Ugrian people 200-1200. The real centers of art production were located at the Volga and Kama rivers and their tributaries.

Permian Animal Style is the aesthetic term used of the mainly dress decorations and ceremonial utensils produced by nowadays knowledge by women. Animals acted as symbols for birth of life, families, totemism, shamans' helping spirits, soulbirds in death, Gods and other purposes. The article introduces the bird as a special theme in the Permic imagery

In the general art history the Permian people developed a special symbolic theme: bird, human and elk standing as a combination on a pangolin.

Researcher have named this combination of images as *sulde*. What is the interpretation of this emblematic scene is under debate and without a definite conclusion

